

SANDIKLI'DA NÜFUS VE ŞEHİRSEL
GELİŞİM EĞİLİMLERİ

Üzeyir YASAK
Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Prof. Dr. Lütfi ÖZAV
Afyonkarahisar
2006

SANDIKLI'DA NÜFUS VE ŞEHİRSEL
GELİŞİM EĞİLİMLERİ

Üzeyir YASAK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Coğrafya Anabilim Dalı
Danışman: Prof. Dr. Lütfi ÖZAV

Afyon
Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Mayıs 2006

YÜKSEK LİSANS TEZ
ÖZETİ

SANDIKLI'DA NÜFUS VE ŞEHİRSEL
GELİŞİM EĞİLİMLERİ

Üzeyir YASAK
Coğrafya Anabilim Dalı

Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Mayıs 2006

Danışman: Prof. Dr. Lütfi ÖZAV

Sandıklı şehri Ege Bölgesi'nin İç Batı Anadolu Bölümü'nde bulunmaktadır. Şehir farklı jeomorfolojik birimlerin temas noktasında, deniz seviyesinden yaklaşık 1 030 m. yükseklikte kurulmuştur. Jeomorfolojik birimlerden, Kumalar Dağı ve Sandıklı Ovası, şehrin bugünkü yerinde kurulmasının en önemli nedenlerindedir. Sandıklı şehri genel olarak alüvyal arazi üzerinde kurulmuştur. Alüvyal arazinin gevşek zeminli oluşu ve alanın jeolojik geçmişine bağlı olarak ovanın bir kısmının birinci derecede deprem bölgesi içerisinde yer alması, şehrin yatay yönde gelişmesine yol açmıştır. Bugünkü yatay büyümenin yönü daha çok kuzey-güney doğrultusundadır.

Tarihi geçmişi oldukça eski olan Sandıklı, önemini Germiyanoğulları zamanında kazanmıştır. Bu dönemden sonra şehir, Osmanlı dönemi de dâhil hep idari merkez olarak olmuş, bu özelliğini günümüze kadar sürdürmüştür. Bugün fonksiyonel açıdan genel hizmetler şehri özelliği taşımaktadır. Nüfus büyüklüğü açısından ise orta büyüklükte bir şehirdir.

Çalışma alanı, elverişli konumu sayesinde ülke kara ve demiryollarının düğümlendiği bir yerdedir. Ancak bu konum, şehrin gelişimi için beklenen katkıyı pek

sağlayamamıştır. Sanayi ve ticaret alanının da Sandıklı'nın gelişmesi ancak 1980 yılından sonra gerçekleşmiştir. Bu nedenle şehirde uzun süre dışarıya yönelik göç olayları süregelmiştir.

Sandıklı şehri zengin kültürel potansiyele sahiptir. Bu potansiyel çeşitli sosyal ve ekonomik faaliyetlerle değerlendirilmektedir. Zengin kültürün yanında, ulaşım kolaylıkları ve jeotermal kaynaklar da şehrin turizm cazibesini artırmaktadır. Aynı zamanda jeotermal enerjiden konutların ısıtılmasında da yararlanılmaktadır. Ayrıca Sandıklı kaplıcası, şehrin sağlık ve turizm fonksiyonunu şekillendirmiştir. Sandıklı, sahip olduğu doğal çevre özellikleri, termal kaynakları ve aynı zamanda zengin kültürel yapısı dolayısıyla her dönemde yerleşmeye sahne olmuştur. Çalışmada, şehrin bu tür özelliklerini ön plana çıkararak sorunlar tespit edilmeye ve öneriler getirilemeye çalışılmıştır.

ABSTRACT

Population and Urban Development in Sandıklı

Department of Geography

Afyon Kocatepe University, The Institute of Social Sciences

May 2006

Advisor: Prof. Dr. Lütfi ÖZAV

The town of Sandıklı is located in the Inland Western Anatolia Section of the Aegean Region. It was established at the intersection of diverse geomorphologic units and at the altitude of 1034 meters. Kumalar Mountain and the plain of Sandıklı which are some of the geomorphological units in the region are the most important reason as to why the town of Sandıklı was established where it is located today. Various geomorphological units are to be found around the town and its surrounding area. The town was developed at the alluvial landslide which is one of the geomorphological units in the area. The fact that the alluvial landslide is composed of loose ground and one proportion of the plain is located at the 1st degree earthquake zone caused the town to develop horizontally. Consequently, today's development route is at the direction of North-South.

The town has a very old historical background and gained a crucial importance during the rule of Seljuks. It was always an administrative centre both during the rule of Seljuks and the Ottoman period and it also saves this character today. It could be regarded today as a city of "general services" with respect to functional aspects. It is also to be taken as a small-scaled town considering its population.

The town area, due to its convenient location, is at the intersection of both railways and main roads. However, it did not appear to be a contributing factor to the development of the town and consequently the industry and the trade appears to have been developed inadequately after 1980s. Dependent upon this, the town has continuously been a migration giver in the past as opposed to the receiving side of the migration.

The town of Sandıklı has a rich cultural potential. This potential is being used through various activities. Apart from the culturally rich potential, availability of transportation facilities and geo-thermal energy resources of the town increases its touristic attraction. The very same geo-thermal resource is also being used to meet the heating demands of the dwellings in the town. The geo-thermal resort also appears to be an important element in shaping the thermal-health and touristic function of the town.

İmza

Tez Danışmanı :

Jüri Üyeleri :

.....

.....

.....'ın.....
..... başlıklı tezi/...../..... tarihinde, yukarıdaki jüri tarafından
Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca,
.....Anabilim / Anasanat dalında, Yüksek Lisans/Doktora /
Sanatta Yeterlik tezi olarak değerlendirilerek kabul edilmiştir.

Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Bu çalışmada, yönetim açısından Afyon iline bağlı olan Sandıklı şehrinin şehir coğrafyası yönünden araştırılması amaçlanmaktadır. Coğrafi açıdan oldukça ilginç özelliklere sahip sahada, bugüne kadar şehirleşme ile ilgili detaylı bir araştırma yapılmamıştır. Diğer yandan yörenin, doğal ve beşeri kaynaklarının oldukça çeşitli olmasına rağmen ekonomik gelişmesini tamamlayamaması ve tam anlamıyla şehirleşme olayının gerçekleşmemesi sahayı araştırma alanı olarak seçmemizde etkili olmuştur.

Sandıklı şehrini kapsayan araştırmada, şehrin bilimsel metotlarla tanıtılması, fonksiyon alanlarının tespiti, yerleşmenin tarihsel gelişim ve bu gelişimde etkili olan faktörlerin incelenmesi konu edilmiştir. Sandıklı şehri, orta ölçekte büyüme gösteren bir yerleşmedir. Bu tür şehirlerle ilgili ülkemizde yapılan çalışmaların sayısı oldukça azdır. Nitekim orta ölçekteki şehirler, ülke nüfusunun artışına bağlı olarak sayıca çoğalmaktadır. Bu gibi şehirler, ülkenin sürekli kalkınmasına katkıda bulunabilecek önemli yerleşmelerdir. Bu düşüncelerle başladığımız Sandıklı şehri ile ilgili çalışmada, coğrafi düşüncenin ilke ve tekniklerine bağlı kalınmıştır.

Sandıklı, yerleşme tarihi oldukça eski olan bir şehirdir. Bu durumda, yörenin, verimli bir ova üzerinde yer alması, ulaşım bakımından uygun güzergâhlara yakınlığı ve termal kaynakların varlığı neden olarak gösterilebilir. Buna karşın Sandıklı'dan 1990 yılına kadar yurt dışına ve büyük şehirlere göç yaşanmıştır. Ayrıca sahada var olan termal kaynakların yeterince kullanılmadığı da anlaşılmaktadır. Bu gibi sorunların tespiti için sahanın sosyo-ekonomik yapısının iyi analiz edilmesi gerekmektedir. Çalışmada, bu hususlar da dikkate alınarak araştırmanın başta Sandıklı şehri yöneticileri ve şehrin planlama sorunları üzerinde fikir üretenleri olmak üzere, Sandıklı şehrinin sorunlarına ilgi duyanlara kısmen de olsa faydalı olacağı ümit edilmektedir.

Araştırma konusunun belirlenmesinden, tamamlanmasına kadar geçen süre içerisinde değerli fikir ve bilgilerinin yanında, gerekli öneri ve eleştirilerde bulunan tez danışmanım sayın Prof. Dr. Lütfi ÖZAV'a şükranlarımı sunarım. Çalışmalarım sırasında gerekli kolaylığı sağlayan fakültemiz dekanı Prof. Dr. Adnan ŞİŞMAN'a ve değerli yardımlarını gördüğüm, Yard. Doç. Dr. Hasan KARA'ya ayrıca kısa zaman aralığında da

olsa kendisinden coğrafya bilimi adına çok şeyler öğrendiğim Prof. Dr. Mehmet Ali ÖZDEMİR'e de teşekkürlerimi bir borç bilirim. Tezin özellikle arazi çalışmalarında yakın ilgi ve yardımlarını gördüğüm, Arş. Grv. Çetin ŞENKUL, Arş. Grv. Mustafa YAKAR ve Arş. Grv. Zekeriya BATUR ile Sandıklı şehrinin tüm kamu ve özel sektöründe çalışanlara özellikle Adem ER ve Hasan ÇOŞAR'a teşekkürlerimi belirtirim. Araştırmanın beklenen yararları sağlanması dileğiyle.

Üzeyir YASAK

26 Mayıs 2006

Uşak

ÖZGEÇMİŞ

Üzeyir YASAK

Coğrafya Anabilim Dalı

Yüksek Lisans

Eğitim

Lisans: 2003-Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü

Lise: 1998-Şemsettin Mursaloğlu Lisesi, Sosyal Bilimler Bölümü

İş/İstihdam

2003-Araştırma Görevlisi. Afyon Kocatepe Üniversitesi, Uşak Eğitim Fakültesi

Mesleki Birlik/Dernek/Kuruluş Üyelikleri

Türk Coğrafya Kurumu

Yayımlar

“Küresel İklim Değişiklikleri” Popüler Bilim Dergisi, Sayı: 10, Şubat-2003. (Çetin ŞENKUL ile birlikte)

“Sandıklı’da Nüfusun Gelişimi” Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 7 (2), s. 110-128, 2006. (Lütfi ÖZAV ile birlikte)

“Türkiye Turizminde Orta Asya Türk Devletlerinin Yeri” Uluslararası Türk Dünyası Kurultayı, 9-15 Nisan 2006, İzmir. (Hasan KARA ile birlikte)

Kişisel Bilgiler

Doğum Yeri ve Yılı: İskenderun, 30 Ocak 1981

Cinsiyeti: Erkek

Yabancı Dil: İngilizce

İÇİNDEKİLER	Sayfa
ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	vi
TEZ JÜRİSİ VE ENSTİTÜ MÜDÜRLÜĞÜ ONAYI.....	viii
ÖNSÖZ.....	ix
ÖZGEÇMİŞ.....	xi
İÇİNDEKİLER.....	xii
TABLolar LİSTESİ.....	xvi
HARİTALAR LİSTESİ.....	xix
GRAFİKLER LİSTESİ.....	xx
FOTOĞRAFLAR LİSTESİ.....	xxi
KISALTMALAR.....	xxii
PROBLEM.....	1
AMAÇ.....	1
ÖNEM.....	2
VARSAYIMLAR.....	2
SINIRLILIKLAR.....	3
YÖNTEM.....	3
GİRİŞ.....	5
BİRİNCİ BÖLÜM	
1. Doğal Çevre Özellikleri.....	10
1.1. Jeolojik Özellikleri.....	10

1.2. Jeomorfolojik Özellikler.....	12
1.3. İklim Özellikleri.....	18
1.4. Hidrografik Özellikler.....	24
1.5. Bitki Örtüsü.....	26

İKİNCİ BÖLÜM

2. Yerleşmenin Tarihsel Gelişimi ve Şehir İçi Arazi Kullanımı.....	29
2.1. Şehir ve Yakın Çevresinin Tarihsel Gelişimi.....	31
2.1.1. Milattan Önce Sandıklı ve Çevresi.....	32
2.1.2. Sandıklı'da Türk Dönemi.....	35
2.1.3. XX. Yüzyılda Sandıklı ve Şehirselsel Gelişim.....	41

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. Şehirselsel Nüfus Analizleri.....	49
3.1. Sandıklı'da Nüfusun Gelişimi.....	49
3.1.1. Cumhuriyet Öncesi Dönem.....	49
3.1.2. Cumhuriyet Dönemi.....	52
3.2. Nüfus Hareketleri.....	60
3.2.1. Doğumlar ve Ölümler.....	60
3.2.2. Göçler.....	61

3.3. Nüfus Yapısı.....	65
3.3.1. Yaş ve Cinsiyet Yapısı ve Bağımlılık Oranı.....	65
3.4. Nüfusun Ekonomik Faaliyet Kollarına Göre Durumu.....	72
3.5. Nüfusun Eğitim Durumu.....	76
3.6. Hane Halkı Büyüklüğü.....	79

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. Şehirselle Fonksiyonlar.....	83
4.1. Yönetim Fonksiyonu.....	84
4.2. Ticaret Fonksiyonu.....	92
4.3. Sanayi Fonksiyonu.....	104
4.4. Tarım Fonksiyonu.....	107
4.5. Ulaşım Fonksiyonu.....	113
4.5.1. Karayolu Ulaşımı.....	114
4.5.1.1. Şehir İçi Ulaşım.....	114
4.5.1.2. Şehir ve Çevresi İle Olan Ulaşımı.....	117
4.5.1.2.1 Tarihi Gelişim.....	117
4.5.1.2.2. Şehir ve Yakın Çevresi Arasındaki Ulaşım.....	122
4.5.1.2.3. Şehir ve Uzak Çevresi Arasındaki Ulaşım.....	122
4.5.2. Demiryolu Ulaşımı.....	127
4.6. Sağlık Fonksiyonu.....	129
4.7. Turizm Fonksiyonu.....	137
4.8. Kültürel Fonksiyon.....	142

BEŞİNCİ BÖLÜM

5. Mesken Özellikleri ve Başlıca Şehirselsorunlar.....	148
5.1. Meskenler ve Özellikleri.....	148
5.2. Başlıca Şehirselsorunlar.....	153
5.2.1. Alt Yapı Sorunları.....	153
5.2.2. Konut ve Gecekondu Sorunu.....	156
5.2.3. Ulaşım Sorunu.....	157
5.2.4. Jeotermal Kaynaklar ve Kullanım Sorunu.....	159
SONUÇ ve ÖNERİLER.....	159
KAYNAKÇA.....	167

Tablolar Listesi	Sayfa
Tablo 1: Afyonkarahisar ve Dinar'da Ortalama Sıcaklıklar, Ortalama Maksimum ve Ortalama Minimum ile Mutlak Sıcaklık Değerleri.....	19
Tablo 2: Sandıklı'da Yıllık Ortalama Yağış Miktarı.....	22
Tablo 3: Afyonkarahisar'da Ortalama Sisli Günlerin Yıl İçinde Değişimi.....	23
Tablo 4: XVI. Yüzyılda Sandıklı İlçe Merkezindeki Nefer, Hane, Mücerred ve Muaf Sayısı.....	37
Tablo 5: 1898 tarihinde Karahisar-ı Sahib Sancağı'nda Nahiyeler ve Köy Sayıları.....	39
Tablo 6: Afyonkarahisar'da 1831 Sayımına Göre, Karahisâr-ı Sahip Sancağı Erkek Nüfusun Dağılımı.....	50
Tablo 7: 1906 (H.1324) Tarihli Salname'ye Göre Karahisâr-ı Sahip Sancağı Nüfusu.....	51
Tablo 8: Sandıklı İlçesi'nde Sayım Dönemlerine Göre Şehir, Köy ve Toplam Nüfuslar ve Yüzdeler Oranların Gelişimi.....	57
Tablo 9: Başka İllerde Bulunan Afyonkarahisar İli Doğumlu Nüfusta Önemli Olan Başlıca İller.....	63
Tablo 10: Sandıklı Şehrinde Sayım Dönemlerine Göre Nüfusun Cinsiyet Yapısı.....	66
Tablo 11: Sandıklı Şehrinde Nüfusun Geniş Aralıklı Durumu.....	68
Tablo 12: Sandıklı Şehrinde Nüfusun Dar Aralıklı Durumu.....	71
Tablo 13: Sandıklı Şehrinde Nüfusun İşgücü Yapısı.....	73
Tablo 14: Sandıklı Şehrinde Çalışan Nüfusun Sektörlere Göre Dağılımı.....	74
Tablo 15: Sandıklı Şehrinde Son Hafta Çalışanların İş Kollarına Göre Dağılımı.....	76
Tablo 16: Sandıklı Şehrinde Nüfusun Okuma-Yazma Durumu.....	77
Tablo 17: Sandıklı Şehrinde Nüfusun Okur-Yazar, Bitirilen Son Öğretim Kurumu ve Cinsiyete Göre Dağılımı.....	78

Tablo 18: Sandıklı Şehrinde Hane Sayısı, Nüfus Miktarı ve Ortalama Aile Büyüklüğü.....	79
Tablo 19: Afyonkarahisar İlinin İdari Bölünüşü.....	90
Tablo 20: Afyonkarahisar Şehri ve İlçe Merkezlerinde Toplam Nüfus ve Ticaretle Uğraşanların Sayısı.....	94
Tablo 21: Afyonkarahisar’da Bazı İlçelerde Haşhaş, Şekerpancarı ve Ayçiçeği Üretimi.....	99
Tablo 22: Afyonkarahisar’da Bazı İlçelerde Hayvan Sayıları.....	99
Tablo 23: Sandıklı Esnaf ve Sanatkâr Odası, Bunlara Bağlı Odalar ve Meslek Odaları.....	100
Tablo 24: Afyonkarahisar’da Ticaret ve Sanayi Odaları.....	100
Tablo 25: Sandıklı’da Ticari İş Yeri Türleri ve Sayıları.....	101
Tablo 26: Afyonkarahisar İlindeki İlçelere Göre Şirket Dağılımları ve Girişimci Nüfus Oranı.....	103
Tablo 27: Afyonkarahisar’da Faaliyette Bulunan K.S.S., İşyeri Sayıları ve Kuruluş Tarihleri.....	105
Tablo 28: Sandıklı. Küçük Sanayi Sitesinde Faaliyette Bulunan Tesislerin Sektörel Dağılımı.....	106
Tablo 29: Sandıklı’da Genel Arazi Kullanımı.....	108
Tablo 30: Sandıklı’da Tarım Alanlarının Dağılımı (Ha.).....	109
Tablo 31: Sandıklı İlçesinde Bitkisel Üretimi.....	110
Tablo 32: Sandıklı İlçesi Hayvan Varlığında Bazı Yıllara Göre Meydana Gelen Değişim.....	111
Tablo 33: Sandıklı İlçesinde Yetiştirilen Hayvan ve Üretilen Maddelerin Sevk Yerleri.....	113
Tablo 34: Sandıklı İlçe Merkezinde Tescilli Araç Sayısı.....	116

Tablo 35: Afyonkarahisar İlinde Köy Yolu Uzunluklarında Meydana Gelen Değişim (Km.).....	120
Tablo 36: Sandıklı Şehri ve Yakın Çevresi Arasında Düzenlenen Günübürlük Seferler ve Özellikleri.....	121
Tablo 37: Sandıklı İlçesinde Devlet Yolları Yıllık Ortalama Günlük Trafik Hacim Değerleri.....	126
Tablo 38: Afyonkarahisar İlinde Sağlık Personelinin İlçelere Dağılımı.....	130
Tablo 39: Afyonkarahisar İlinde İlçelere Göre Yatak Sayısı, Uzman, Pratisyen, Diş Hekimi Sayıları ve Doktor Başına Düşen Nüfus Miktarı.....	132
Tablo 40: Sandıklı'da Bulunan Sağlık Kuruluşları ve İstihdam Durumu.....	133
Tablo 41: Sandıklı Devlet Hastanesinde 01.01.2005-31.12.2005 Tarihleri Arasında Sağlık Hizmetleri.....	134
Tablo 42: Hüdai Kaplıcasının Termal Sularının Analizi.....	136
Tablo 43: Sandıklı'da Eğitim Kurumlarındaki Okul, Öğretmen ve Öğrenci Sayıları.....	143
Tablo 44: Sandıklı Şehrinde İlköğretim Okullarının Kuruluş Tarihleri, Öğretmen ve Öğrenci Sayıları.....	144
Tablo 45: Sandıklı Şehrinde Liselerin Kuruluş Tarihleri, Öğretmen ve Öğrenci Sayıları.....	145
Tablo 46: Sandıklı Şehrinde Binaların Bitiş Yılları.....	149
Tablo 47: Sandıklı Şehrinde Binaların Kullanım Amacı.....	150
Tablo 48: Sandıklı Şehrinde Binaların Yapı Malzemesi.....	151
Tablo 49: Sandıklı Binaları Pis Su Tesisatının Bağlı Olduğu Yerlerin Mahallelere Göre Durumu.....	154

Haritalar Listesi	Sayfa
Harita 1: Araştırma Sahasının Lokasyon Haritası.....	6
Harita 2: Sandıklı ve Yakın Çevresinin Topografya Haritası.....	13
Harita 3: Sandıklı ve Çevresinin Jeomorfoloji Haritası.....	14
Harita 4: Sandıklı ve Çevresinin 3 Boyutlu Haritası.....	16
Harita 5: Sandıklı ve Çevresinin Eğim Haritası.....	17
Harita 6 Sandıklı Şehrinin Gelişim Aşamaları (11. yy.-20.yy.).....	40
Harita 7: Sandıklı İlçesinde Nüfusun Gelişimi (1935-1975).....	54
Harita 8: Sandıklı İlçesinde Nüfusun Gelişimi (1975-2000).....	55
Harita 9: Sandıklı İlçesinde Nüfusun Dağılışı (1935-2000).....	59
Harita 10: Sandıklı İlçesinde Nüfusun Dağılışı (2000).....	59
Harita 11: Sandıklı İlçesinde Nüfus Yoğunluğu (1935).....	59
Harita 12: Sandıklı İlçesinde Nüfus Yoğunluğu (2000).....	59
Harita 13: Sandıklı'nın İlçesinin En Çok Göç Verdiği İller (2000).....	65
Harita 14 Şehir İçi Arazi Kullanımı (2005).....	85
Harita 15: Sandıklı İlçesinde Ulaşım Durumu, Köy Hizmetler İl Müdürlüğu (2000).....	121

Grafikler Listesi**Sayfa**

Grafik 1:	Afyonkarahisar’da Ortalama Sıcaklıklar, Ortalama Maksimum ve Minimum Sıcaklıklar ile En Düşük ve En Yüksek Sıcaklıkların Aylara Göre Seyri (2001).....	20
Grafik 2:	Dinar’da Ortalama Sıcaklıklar, Ortalama Maksimum ve Minimum Sıcaklıklar İle En Düşük ve En Yüksek Sıcaklıkların Aylara Göre Seyri (2001).....	20
Grafik 3:	Sandıklı’da Yağışın Mevsimlere Göre Dağılımı (1993).....	21
Grafik 4:	Sandıklı’da Yıllık Ortalama Yağış Miktarının Aylara Göre Dağılımı.....	22
Grafik 5:	Thornthwaite Formülüne Göre Afyonkarahisar’ın Su Bilânçosu Grafiği.....	23
Grafik 6:	Thornthwaite Formülüne Göre Dinar’ın Su Bilânçosu Grafiği.....	24
Grafik 7:	Sandıklı İlçesinde Şehir ve Kır Nüfusunun Sayım Yıllarına Göre Gelişimi (1935-2000).....	56
Grafik 8:	Sandıklı’da Sayım Dönemlerine Göre Şehir, Köy ve Toplam Nüfuslar (1927-2000).....	58
Grafik 9:	Sandıklı Şehrinde Nüfusun Cinsiyet Yapısı (2000).....	67
Grafik 10:	Sandıklı Şehrinde Nüfus Piramidi (1990).....	69
Grafik 11:	Sandıklı Şehrinde Nüfus Piramidi (2000).....	70
Grafik 12:	Sandıklı Şehrinde Nüfusun Ana Yaş Gruplarına Göre Bölünüşü (1990).....	71
Grafik 13:	Sandıklı Şehrinde Nüfusun Ana Yaş Gruplarına Göre Bölünüşü (2000).....	72
Grafik 14:	Sandıklı Şehrinde Çalışan Nüfusun Sektörlere Göre Dağılımı (1999).....	74
Grafik 15:	Sandıklı Şehrinde Çalışan Nüfusun Sektörlere Göre Dağılımı (2000).....	75

Fotoğraflar Listesi	Sayfa
Foto 1: Sandıklı ve Yakın Çevresinin Uydu Görüntüsü (2006-Nasa Vinworld).....	11
Foto 2: Sandıklı'dan Genel Bir Görünüş (1942-Hasan COŞAR Fotoğraf Arşivi).....	41
Foto 3: Sandıklı'dan Bir Genel Görünüş (2004).....	42
Foto 4: Uzun Çarşı'dan Bir Görünüm (1946-Hasan COŞAR Fotoğraf Arşivi).....	43
Foto 5: Uzun Çarşı'dan Bir Görünüm (2005).....	44
Foto 6: Yunus Emre Caddesi (1940-Hasan COŞAR Fotoğraf Arşivi).....	45
Foto 7: Yunus Emre Caddesi (2000).....	45
Foto 8: Gar Tarafından İstasyon Caddesi (1940-Hasan COŞAR Fotoğraf Arşivi).....	46
Foto 9: Gar Tarafından İstasyon Caddesi (2004).....	46
Foto 10: Şehir İçi Minibüsleri Durağı.....	115
Foto 11: Sandıklı Otogarı ve Gerisinden Şehirden Bir Görünüm.....	124
Foto 12: Sandıklı Tren Garından Bir Görünüş.....	128
Foto 13: Sandıklı Höyüğünün Üzerinde Germiyanogulları Dönemine Ait Kalenin Sur Kalıntısı.....	138
Foto 14: Akdağ'daki Yılkı Atlarından Bir Görünüm (www.sandikli.com).....	139
Foto 15: Akdağ'daki Geyiklerden Bir Görünüm (www.sandikli.com).....	139
Foto 16: Hüdai Kaplıcalarından Genel bir Görünüm.....	142
Foto 17: Sandıklı'da Geleneksel Evlerden Bir Görünüm.....	152
Foto 18: Şehirde Eski Yapıların Arasındaki Modern Konutlardan Bir Görünüm.....	152
Foto 19: Sandıklı Çöp Dökme Alanı.....	155
Foto 20: Çay Mahallesi'ndeki Sonradan İmar Affına Uğramış Gecekondulardan Bir Görünüm.....	156
Foto 21: Şehirde Belediye Meydanına Yakın Kurulmuş At Arabası Durağı.....	157

Kısaltmalar

A.Ü.D.T.C.F. : Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi

Bil. : Bilimler

C. : Cilt

Çev. : Çeviren

Coğ. : Coğrafya

Derg. : Dergi

DİE. : Devlet İstatistik Enstitüsü

DMİGM. : Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü

DPT. : Devlet Planlama Teşkilatı

Edb. : Edebiyat

Enst. : Enstitü

Ha. : Hektar

Hzl. : Hazırlayan

Fak. : Fakülte

K. : Kuzey

kg. : Kilogram

km. : Kilometre

Kltf. : Kollektif

K.S.S. : Küçük Sanayi Sitesi

KHGM. : Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü

Kül. : Kültür

lt. : Litre

Ltd.	: Limited
İst.	: İstanbul
m.	: Metre
Mer.	: Merkez
mm.	: Milimetre
MTA.	: Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü
T.	: Tepe
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
Uyg.	: Uygulama
Ünv.	: Üniversite
Yay.	: Yayın
Vb.	: Ve benzeri
v.dğ.	: Ve diğerleri

I. PROBLEM

Hızlı şehirleşme 1950 yılından beri ülkemizde yaşanan önemli bir olgudur. Bu olgu beraberinde bir takım sorunları da getirmiştir. Özellikle kırsal özelliklerinden kopamayan şehirlerde, gelenek ve modernleşme önemli ikilemleri doğurmuştur. Yerleşme tarihi çok eskilere dayanan Sandıklı'da bu ikilem yerleşme dokusunda ve sosyo-ekonomik hayatta kendini göstermektedir. Sandıklı, bulunduğu konum itibari ile önemli ulaşım güzergâhları üzerinde ve verimli topraklarla kaplı bir ovanın kenarında kurulmuştur. Aynı şekilde fiziki coğrafya yapısı nedeni ile termal kaynaklara yakın bir mevkide bulunmaktadır. Bugüne kadar şehrin gelişme potansiyelini etkileyen faktörler yeterince tespit edilmemiştir.

Bununla birlikte, Sandıklı şehri 2000 yılı itibari ile 40 000'e yaklaşan (37 804) nüfusuyla gelişen bir şehir olma özelliğine sahiptir. Şehirdeki hane sayısı 8 693 ve ortalama hane sayısı 4.3'tür. Yerleşme yoğunluğu açısından şehrsel gelişimin yönünü tespit de önemli bir sorun olarak görülmüştür. Bilindiği gibi şehirlerde göç olgusu ciddi bir problem oluşturmaktadır. Bu konu çalışma sahasında istatistiksel olarak tespit edilememiştir.

II. AMAÇ

“Sandıklı'da Nüfus ve Şehrsel Gelişim Eğilimler” adlı tez konusunun seçilmesinde öncelikli amaç; Sandıklı'daki şehirleşme sürecini ortaya koyan ve şehir nüfusunun demografik niteliklerini tespit eden bir kaynak oluşturmaktır. Sandıklı'da daha önce sahanın jeolojik, jeomorfolojik özellikleri ile turizm potansiyelini ortaya koyan yayınlar yapılmasına rağmen, coğrafi mekânı tanımlayan ve insanların sosyo-ekonomik özellikleri ile oluşturdukları mekânsal organizasyonlar arasında ilişki kurmaya çalışan eserler yoktur. Bu bakımdan tezimizde nispeten bu eksikliği tamamlayarak günümüzün en önemli sorunlarından hızlı nüfus artışı ve plansız şehirleşme olgusunu inceleyerek durum tespiti yapmaktır.

Son yıllarda ekonomik hayatta ve sağlık alanlarında meydana gelen gelişmelere paralel olarak nüfus hızlı bir değişim ve gelişim içerisindedir. Çoğu zaman belirli sahalarda nüfus birikimi ve bunun sonucunda birbirine bağlı karmaşık mekânsal organizasyonlar

ortaya çıkarken belirli alanlarda nüfus azalması ve mekânın daha sade ve seyrek kullanımı dikkati çeker. Yoğun nüfus birikim sahaları beraberinde birçok olumsuzluğu da getirir. İşsizlik, beslenme, sağlık, eğitim, barınma, enerji, alt yapı, toprak, su, hava kirliliği, plansız şehirleşme gibi birçok sorun bu olumsuzlukların başında gelir. Ülkemizde özellikle köyden şehre göç olgusunun başladığı 1950'lerden beri bu sorunlar ciddi bir şekilde ortaya çıkmıştır. Bu durum arazinin öz nitelik değerlerine göre kullanımı engellemiş, özellikle de plansız şehirleşmelere neden olmuştur.

Çalışma sahası olan Sandıklı ilçe merkezi, yukarıda belirttiğimiz nüfus birikimi ve şehirselleşme sürecini ve bunu ortaya çıkardığı sonuçları yaşamaktadır. Sandıklı özellikle ulaşım, sağlık ve turizm fonksiyonlarının yoğun olduğu bir yerleşmedir. Bunun yanında nispeten verimli bir ovanın kenarına kurulması da ilçenin gelişimini etkilemiştir. Bu nedenle Sandıklı geçmişten günümüze beşeri faaliyetlere sürekli açık olmuştur. "Sandıklı'da Nüfus ve Şehirselleşme Eğilimleri" adlı bu çalışmada şehirleşme olgusu ve şehirselleşme nüfus problemlerini, Türkiye gerçeği de dikkate alınarak coğrafi bir sunum ile ortaya koymak tez çalışmasının asıl amacını teşkil edecektir.

III. ÖNEM

"Sandıklı'da Nüfus ve Şehirselleşme Eğilimleri" adlı tez, çalışma sahasındaki şehirleşme ve nüfus konusundaki veri eksikliğini tamamlamak ve mevcut verileri güncellemek amacı ile yapıldığı için özellikle geleceğe yönelik projeksiyonlarda önemli bir kaynak oluşturacağı ümit edilmektedir. Bu açıdan bilimsel kriterler dikkate alınarak ortaya konulacak bu çalışma, Sandıklı ile ilgili veri tabanı oluşturması açısından önem arz etmektedir.

IV. VARSAYIMLAR

Sandıklı şehrinin kurulduğu doğal ortam, insan yerleşimi ile birlikte birtakım sosyo-ekonomik riskleri beraberinde getirmiştir. Ancak ulaşım imkânlarının uygunluğu, jeotermal enerji ve yörenin tarımsal potansiyeli dezavantajı yanında önemli avantajlar sağlamıştır.

Ulaşım imkânlarının ve tanıtım araçlarının en rantabl şekilde kullanımı termal kaynaklara olan talebi artıracaktır. Özellikle sağlık turizm ve termal turizm açısından Sandıklı şehri için sanayinin gelişimi oldukça önemlidir. Bu süreçte tarıma dayalı sanayinin desteklenmesi gerekmektedir.

V. SINIRLILIKLAR

Araştırma sahasında konumuzla ilgili daha önce çalışma yapılmaması önemli eksiklik olmuştur. Bu nedenle çalışma sahasında birebir incelemelerin yapılması gerekmiştir. Çalışma sırasında bir takım güçlüklerle karşılaşmıştır. Bu konuda hemen akla gelebilecek ilk güçlük, şehrin son yıllardaki durumunu gösterir güncel durum haritasının yokluğu olmuştur. Sorun şehir belediyesinden elde edilen mahalle bazında değişik ölçekli plânlardan istifade edilerek ve özellikle çalışma alanı gezilerek, mevcut imar plânının güncelleştirilmesi ile çözülmüştür. Karşılaşılan bir başka güçlük ise, ülkemizde yayınlanan verilerin doğasından kaynaklanmaktadır. Bu da, şehir ölçeğinde veri bulma güçlüğüdür. Problem ilgili kuruma (DİE.) başvurularak, şehir bazında verilerin elde edilmesi ile kısmen çözülmüştür. İkinci el kaynak durumunda olan il yıllıkları ile problem giderilmeye çalışılmıştır. Şehir bazında verilerin elde edilemediği bazı hallerde ise, il bazında veriler kullanılarak, şehir için birtakım sonuçlar çıkarılmıştır. Çalışma esnasında karşılaşılan diğer güçlükler ise şehrin belediye alanı içinde mahalle kavramı olmayan alanların varlığı gibi güçlüklerdir.

VI. YÖNTEM

Sandıklı'da şehirselleşme ve şehir nüfusunun özelliklerini ortaya koymayı amaçlayan bu çalışmada üç aşamalı bir metodoloji takip edilmiştir. Çalışmanın birinci aşamasında saha ile ilgili daha önce yapılmış ve araştırma sahasını doğrudan ya da dolaylı ilgilendiren kaynaklar incelenmiştir. Bunlar kitap ve makale düzeyindeki eserler, raporlar, istatistik bültenler, analitik bültenler, jeolojik, topografik, hidrografik, pedolojik haritalar, arazi kullanım haritaları ve benzerleri gibi eserlerdir. Özellikle 1:100 000 ve 1:25 000

ölçekli topografik haritalar üzerinde çalışılmıştır. Bunun yanında şehrin imar planı, özellikle yapılan ilk imar planı, mahalle sınırlarını gösterir planlar ayrıca Koruma Amaçlı İmar Planı Araştırma ve Plan Açıklama Raporu gibi yayınlar temin edilmiştir. Bu kaynaklara ulaşıldıktan sonra saha ile ilgili öncelikle önbilgimizi destekleyecek masa başı çalışması yapılmıştır.

Çalışmanın ikinci aşamasında, tez amacına yönelik olarak araziden veri toplama işlemler gerçekleştirilmiştir. Bu noktada geniş ölçüde belediyeden bina cetvelleri, belediye yatırım ve fon işleri kayıtları, il merkezinde valiliklerden, ilçede ise kaymakamlık ve bağlı birimlerden yıllık durum raporları ayrıca tapu ve kadastro kayıtları, İlçe Tarım, Milli Eğitim, Nüfus Müdürlükleri ile İlçe Sağlık Kurulu Başkanlığı, Sağlık Ocakları, Sanayi ve Ticaret Odası gibi kurumların kayıtlarından yararlanılmıştır.

Tezin üçüncü aşamasında ise araştırma bölgesi ile ilgili bütün bilgi ve belgelerin toplandığı ve gerekli verilerin tamamlandığı kanaatine varıldıktan sonra yazım aşamasına geçilmiştir. Bu noktada birçok bilim dalını ilgilendiren şehirleşme olgusu coğrafi prensiplere uygun ele alınıp neden-sonuç ve dağılım ilkesi de dikkate alınarak somut şeyler ortaya konulmuştur. Öncelikle mevcut imar planları ile geçmişten günümüze yapılmış imar planları karşılaştırılarak şehrsel gelişimin evrimi ortaya konulmuştur. Bu gelişim ve değişimle birlikte şehrin mekânsal dağılışı durumu, sosyo-ekonomik ve kültürel nitelikleri amaca uygun harita, grafik, tablo, diyagram gibi teknikleri ile bilgisayar ortamında çizilmiştir. Bu konuda ARC GIS 9.0, Global Mapper 6.0, Net Cad 4.0 ve Photo Shop 6.0 kullanılarak sahanın fiziki özellikleri ile şehrin imar planı, nüfusun gelişimini ve dağılımını gösteren haritalar elde edilmiştir. Böylece Sandıklı'da nüfusun mekân üzerinde dağılımı ve mekânı nasıl kullandığı ile nüfusun demografik unsurları ortaya konulmuştur. Daha sonra şehrin gelişiminin yarattığı problemlere çözüm önerileri getirilerek modeller oluşturularak tez tamamlanmıştır.

GİRİŞ

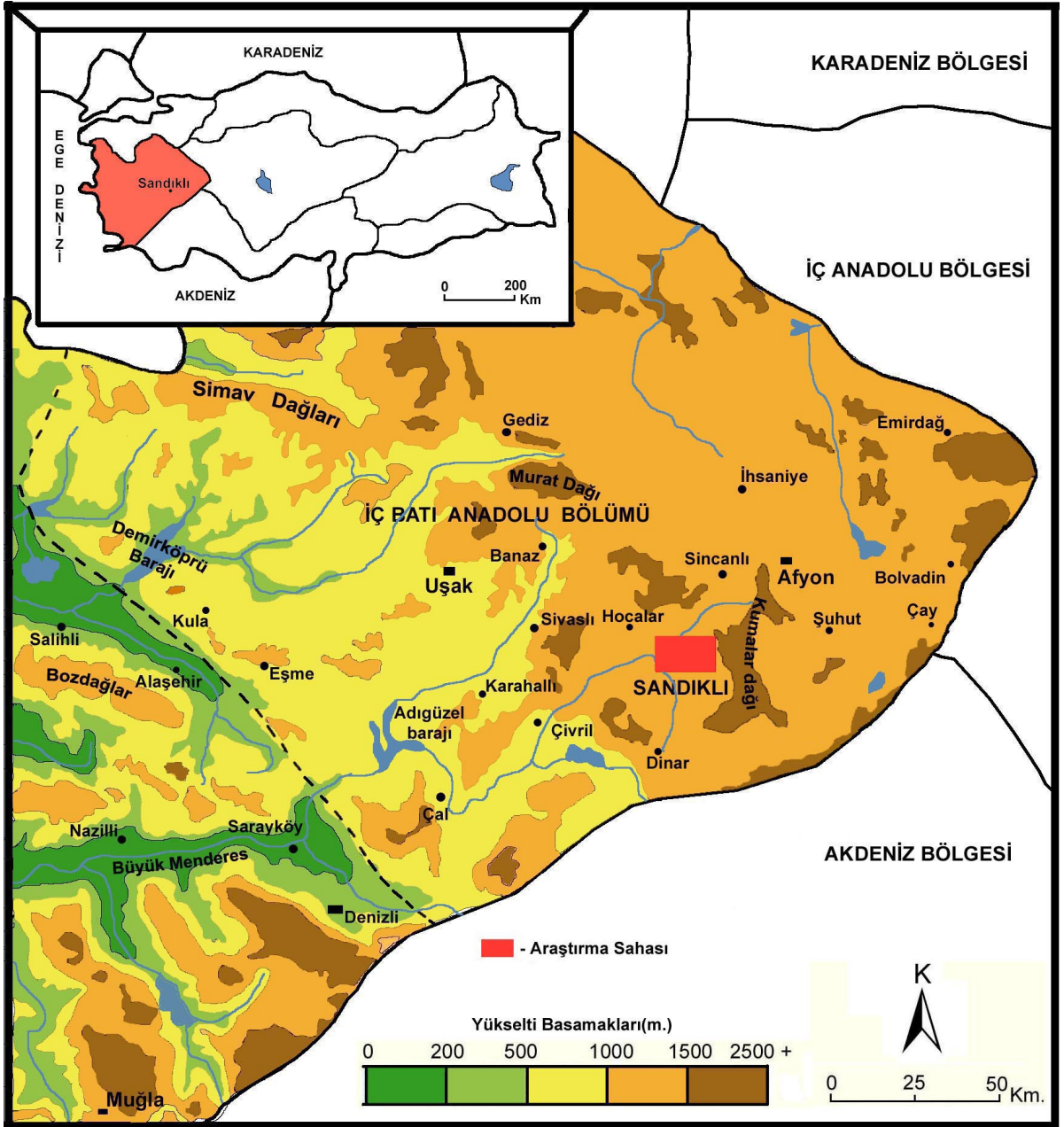
Çalışma Alanının Konumu, Sınırları ve Başlıca Özellikler

Çalışma alanı, Sandıklı şehri belediye ve mücavir alan sınırları ile şehrin etkileşim hâlinde olduğu yakın çevresini kapsamaktadır. Sandıklı şehri (Fotoğraf 1) Ege Bölgesi'nin İç Batı Anadolu Bölümü'nde, 38°29' K enlemi, 30°17' D boylamında yer almaktadır. Sandıklı ilçesinin yüzölçümü, 1 223 km.² dir.

Sandıklı ilçe merkezi bağlı olduğu Afyonkarahisar ilinin güneydoğusunda bulunur ve Afyonkarahisar şehrine uzaklığı 60 km.dir. İlçe yönetim sahasının doğusunda Şuhut, güneyinde Dinar ve Kızılören ilçeleri, batısında Çardak (Denizli) ve Hocalar ilçesi ile kuzeyinde Sincanlı ilçesi bulunmaktadır (Harita 1).

Çalışma sahası her ne kadar idari bir sınırlandırma özelliği gösterse de coğrafi açıdan da ilginç bir konuma sahiptir. Gerçekten de düz alanlar ile onların gerisinde yükselen dağlık sahalar arasında oldukça dikkat çekici coğrafi farklılıklar görülmektedir. Bu tür farklılıklar doğal çevre özelliklerinde olduğu gibi beşeri ve ekonomik faaliyetlerde de söz konusudur. Çalışma alanını kapsayan Sandıklı'nın en belirgin morfolojik özelliği dağlık alanlar ve bunlar arasında bulunan ovalardan oluşmasıdır. Yörede Kusura Ovası (1 090 m.), Sandıklı Ovası (1 070 m.), Karasandıklı Ovası (1 006 m.) ve Saltuk Ovası (930 m.) olmak üzere başlıca dört ova bulunmaktadır. Sandıklı Ovası alüvyonlu ve verimli bir yapıya sahiptir. Güneyde ise Kusura Ovası derin kuyu sondaj sulaması ile tarımsal üretiminde önemli bir paya sahiptir.

Şehir, tektonik kökenli Sandıklı Ovası ile volkanik Kumalar Dağı ve ovanın güneydoğusundaki karstik sahaların arasında, deniz seviyesinden ortalama 1 030 m yükseklikte kurulmuştur. Ovanın doğusunda Kumalar Dağı (2 250 m.) silsilesi, güneyinde bugün milli park olarak koruma altına alınmış Akdağ (2 449 m.), batısında Ahır Dağları (1 981m.) ile çevrilidir. Suları Hamam Çayı tarafından drene edilen ovada, hemen hemen bütün dönemlere ait jeolojik birimler bulunmaktadır. Ancak şehir bunlardan daha çok alüvyal arazi üzerinde gelişmiştir.

Harita 1: Araştırma Sahasının Lokasyon Haritası.

İç Batı Anadolu eşiğinde yer alan ilçede, yazlar sıcak ve kurak geçer ağustos ayı ortalaması 22 °C kışları ise soğuk olup ocak ayı ortalaması 0 °C'dir. Yıllık ortalama yağış miktarı 483.7 mm. dir. Sandıklı ilçe arazisi doğal bitki örtüsü bakımından daha çok step özelliği göstermektedir. Ormanlar ilçe yüzölçümünün % 24'ünü kaplar. Plato ve yaylalar genellikle step bitkileri ile kaplıdır. Dere kenarlarında kavak ve söğüt ağaçları yoğundur.

Çalışma alanı 2000 yılı itibari ile 40 000'ne yaklaşan (37 804) nüfusuyla orta ölçekli bir şehir olma özelliğine sahiptir. Şehir bu nüfusuyla, Bolvadin hariç (52 398), diğer ilçe merkezlerinden daha fazla nüfusa sahiptir. Sandıklı'da şehrsel nüfusun çokluğu oldukça eski dönemlere uzanmaktadır. Araştırma sahası, yer aldığı coğrafyanın beşeri faaliyetlere uygunluğu nedeni ile uzun yıllardan beri yerleşmelere açık olmuştur. Özellikle yörede, kaplıcanın etkisi ile M. Ö. 3000 yıllarına varan iskân faaliyetleri görülmüştür. Bu alanda Friglere ait olduğu tespit edilen hamamlar ve çamur banyoları dikkat çekicidir. Sandıklı, ilçeler arasında gelişmişlik sıralaması bakımından 2003 yılı itibari ile 304. sırada yer almaktadır. 1996' da 156. sırada olan ilçe 6 yılda oldukça gerilere düşmüştür. Bu durumun en önemli sebeplerinden bir tanesi son yıllarda sanayi yatırımlarının azalmasıdır.

Şehir fonksiyonel olarak genel hizmetlerin hâkim olduğu şehir durumundadır. Sandıklı şehri, ulaşım açısından büyük öneme sahiptir. Zaten Afyonkarahisar il arazisi Türkiye'de ulaşım coğrafyası bakımından kavşak noktası olma özelliğine sahiptir. Sandıklı, E-24 olarak bilinen devlet karayolunun Ankara, İstanbul-Antalya, Denizli, İzmir-Konya güzergâhları ile İzmir-Ankara-İstanbul demir yolu hattında gelişen önemli ulaşım ağları üzerinde yer alır. Çalışma alanında ticaret hayatı oldukça canlıdır. Başlangıçta tarım ürünlerinin pazarlanmasına dayanan ticari hayat, zamanla sanayinin gelişmesi ve nüfusun artışına bağlı olarak çeşitlilik kazanmıştır.

Araştırma sahasında temel geçim kaynağını tarım ve hayvancılık oluşturmaktadır. Ayrıca tarıma dayalı sanayi faaliyetlerinin özellikle un ve yem sanayinin gelişmiş olduğu görülmektedir. İlçede, Antalya-Denizli karayolu üzerinde gelişme gösteren küçük sanayi tesisleri de dikkati çeker. Şehirde, ulaşım imkânlarının etkisi ile nispeten ticaret, kaplıcanın etkisi ile sağlık fonksiyonu ve sağlık turizmi gelişmiştir. Sandıklı şehri yerleşme kalıpları

ve konut tipleri açısından ilginç özelliklere sahiptir. Bunun en önemli göstergelerinden biri Anadolu-Türk mimarisinin güzelliklerine sahip olan geleneksel evleridir.

Sandıklı şehrinde sanayi, 1990 yılından sonra önemli gelişmeler kaydetmiştir. Bu yıla kadar devlet, sanayi sektöründe önemliyken, bundan sonraki yıllarda çeşitli nedenlerle özel sektör önem kazanmıştır. Sanayide daha çok yerel hammadde kullanmaktadır. Sandıklı'da buna bağlı olarak tarıma dayalı gıda sanayi ön plana çıkmıştır.

Çalışma sahasında bulunan kaplıca, şehre hem sağlık hem de turizm fonksiyonları açısından önem kazandırmaktadır. Fakat şehrin bu özelliği yeterince gelişmemiştir. Bu konuda yeterli yatırım ve reklam faaliyetlerine yoğun şekilde ihtiyaç duyulmaktadır. Ayrıca şehrsel büyümeden dolayı yeni yerleşmelerin belli plan dâhilinde yapılmasına gerek duyulmaktadır.

Araştırma alanında alt yapıyı geliştirmeye yönelik önemli adımlar atılmıştır. Ancak bu durumu ile şehrin belirli bir takım sorunları mevcuttur. Özellikle 1980 yılından sonra şehre kırsal kesimden ciddi ölçüde göç olmuştur. Dolayısıyla şehirleşmenin getirdiği plansız yapılaşma ve gecekondü problemi kendini göstermiştir. Ayrıca sorunlar arasında termal kaynakların ısıtma amaçlı mı yoksa turizm amaçlı mı kullanımı konusu da bulunmaktadır.

Coğrafi açıdan oldukça ilginç özelliklere sahip araştırma sahasının seçilmesinde, daha önceden şehirleşme ve nüfus gelişimini ortaya koyacak detaylı bilimsel çalışmaların yapılmamış olması önemli rol oynamaktadır. Kayalı'nın Sandıklı Ovası'na yönelik doktora çalışması araştırmamıza yardımcı olmuştur. Eldeki çalışmanın ortaya çıkmasında dokümanter verilerin yanı sıra, arazi etütlerinden de yararlanılmıştır. Coğrafya biliminin temel ilkelerine bağlı kalınarak hazırlanan bu tez dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde doğal çevre özellikleri yer verilmiştir. Geri kalan bölümlerde ise yerleşmenin tarihi, şehrsel fonksiyonları, şehrsel arazi kullanımı ve sorunlara değinilerek sonuç kısmı ile bitirilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM
DOĞAL ÇEVRE ÖZELLİKLERİ

1. DOĞAL ÇEVRE ÖZELLİKLERİ

Yerleşmeler çeşitli unsurların etkileşimi sonucunda ortaya çıkarlar. Bunlar; doğal çevre, insan ve beşeri faaliyetlerdir. Bunlardan doğal çevre, jeolojik ve jeomorfolojik yapı, iklim, toprak ile bitki örtüsü ve su kaynakları gibi elemanlardan oluşmaktadır. Doğal çevreyi oluşturan bu elemanlar, yerleşmeleri, kuruluş-gelişim sürecinde, değişen uygarlık seviyesine göre farklı şekilde etkilerler (Koçman, 1991: 102). Sandıklı'da, bir şehir yerleşmesi olarak, doğal çevre elemanları ile sürekli etkileşim halinde olmuş, onlardan etkilenmiştir. Bu bölümde şehirle doğal çevre etkileşimi, doğal çevreyi oluşturan elemanların her biri ayrı ayrı ele alınarak incelenecektir.

1.1. Jeolojik Özellikler

Sandıklı şehrinin kurulduğu sahanın jeolojik ve jeomorfolojik gelişimini anlamak için, Sandıklı Ovası'nın fiziki özelliklerinin irdelenmesi gerekmektedir. Genel itibari ile kuzey-güney istikametinde uzanan Sandıklı Ovası, güney kısmı hariç üç taraftan dağlarla çevrilidir. Doğudaki Kumalar Dağı ve onun güneyindeki Kükürt Dağı 2 000 m.'yi geçen yükseltilerdir. Ovanın güneyde Akkuyu Dağı (1 632 m.), güneybatısında Akdağ (2 449m.) ve kuzeybatısında Kırşeli Dağı (1 500m.) yer almaktadır. Şehir ve çevresinde bütün jeolojik zamanlara ait birimler bulunmaktadır. Özellikle alüvyal arazi şehrin üzerinde yer aldığı en geniş formasyonu oluşturmaktadır. Alüvyal arazinin gevşek zeminli oluşu ve sahanın jeolojik geçmişine bağlı olarak ovanın bir kısmında fay hatlarının varlığı şehrin, birinci dereceden deprem bölgesinde yer almasına neden olmuştur.

Ovanın K-G kolu içinde geçirilen batı profilinden de görüleceği gibi ova, takriben ufki düzlemde iki kademeye bölünmüş olup, bunlardan biri 1 020 m. diğeri 1 100 m. yüksekliğine sahiptir (Ronner, 1962: 70). Ovanın eğimi kuzey kısımlarda doğudan batıya, güneyde ise güneyden kuzeye doğrudur. Bu arada yüksek kesimlerin Miosen yaşlı formasyonlarla örtülü oldukları, alçak kesimlerin ise Pliosen ve Kuaterner depoları ile dolmuş oldukları göze çarpmaktadır. Pliosen ve Kuaterner klastik gevrek sedimanlardan ve alüvyon millerinden oluşmuştur. Miosen, batıda, açık renkten beyaza kadar değişen tatlı su

kalker fasiyesinde gelişmiş, doğuda ise araya bir sıra tüf katları katılmaktadır. Yaklaşık 1500 km.²lik muazzam bir bölge işgal eden bu volkan sahası, kuzeyde Afyonkarahisar Kalesi'nin bulunduğu kayalıklara kadar erişir. Yaş bakımından daha eski (Miosen) ova dolgusu ile yaşıt olan volkanitler, morfolojik bakımdan ova çerçevesinin doğu sınırını teşkil ederler. Kumalar Dağı'nın batı yamacı önünde Sandıklı Ovası başlar ve bu kısmın büyük bir bölümünü Pliyosen yaşlı limnik ve flüvyal sedimanlar ile volkanitler oluşturur. Kuzeyde Başağaç-Hacan Paleozoik kütlesi başlıca yeşil renkli, parlak seristli-silisli şistlerden, fillatlardan, algi kalkerlerden ve kuvarsitlerden oluşmuştur (Ronner, 1962: 70).

Sandıklı Ovası'nın batı ve güneyindeki paleozoik araziler ise tamamen karasal olan kırmızı renkli formasyonlardan oluşmuştur. Burada genellikle kuvars, kalker ve kumtaşları çakılları tespit edilmiştir (Ardos, 1995: 58)

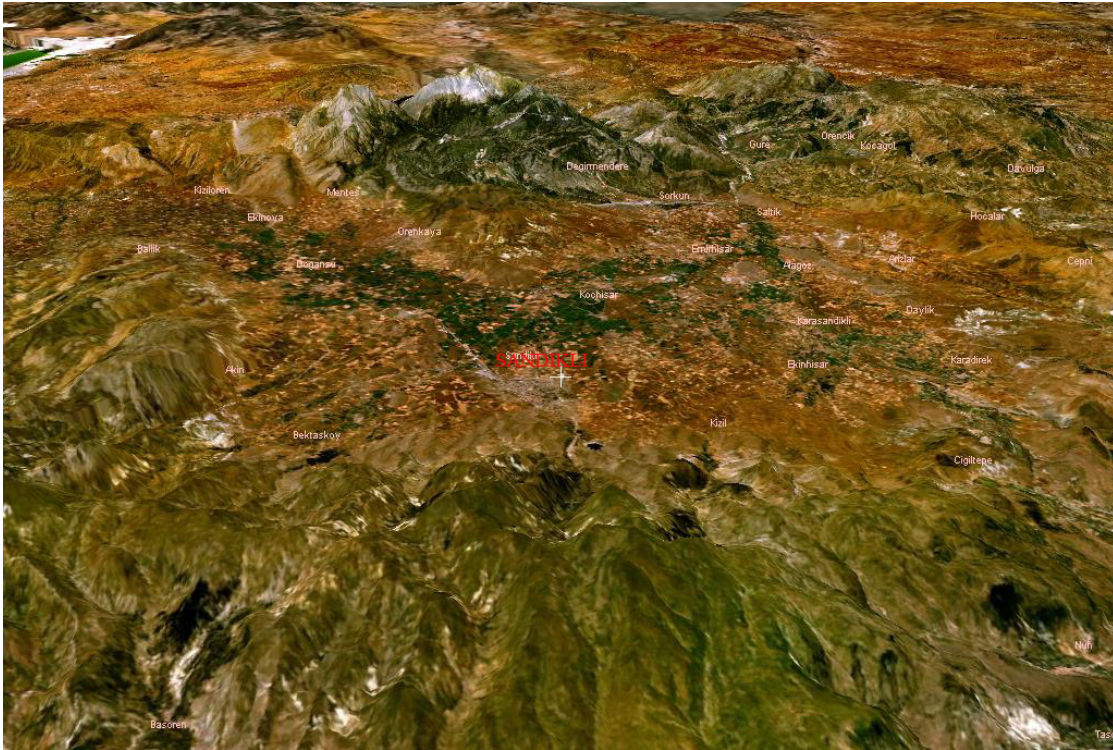
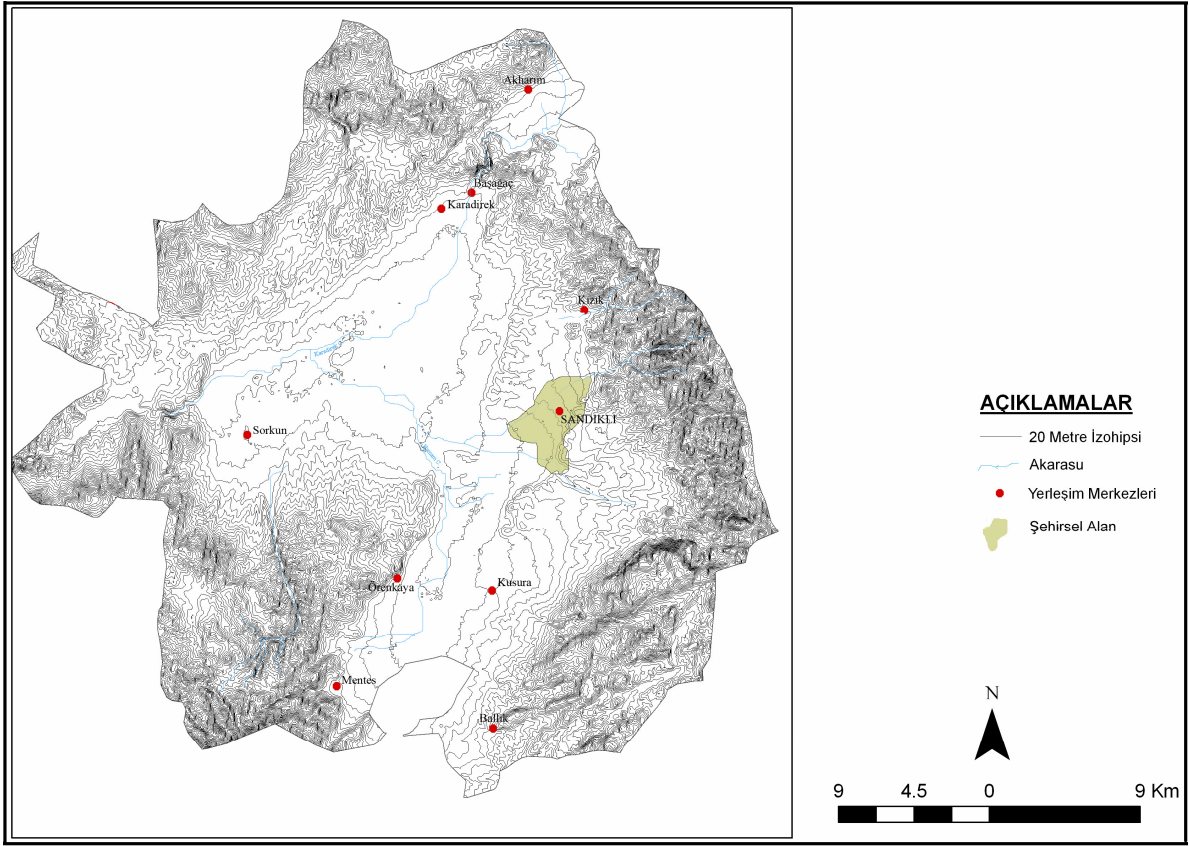

Foto 1: Sandıklı ve Yakın Çevresinin Uydu Görüntüsü (2006-Nasa Vinworld).

1.2. Jeomorfolojik Özellikler

Yerleşme alanlarının seçiminde dikkate alınması gereken doğal faktörlerden birisi de arazinin jeomorfolojik durumudur. Jeomorfolojik yapı çeşitli elemanlardan meydana gelmektedir. Sandıklı Ovası'nın bu özellikleri açısından incelendiğinde farklı bir jeomorfolojik gelişime sahip olduğu anlaşılmaktadır. Ova ana hatları ile yüksek dağlarla çevrili bir durumdadır (Harita 3). Kayalı'nın yaptığı tespitler de dikkate alınarak araştırma sahasını jeomorfolojik özellikler bakımından dört ana grup içinde inceleyebiliriz. Bunlar; ova tabanı, hafif eğimli alçak yamaçlar, az eğimli yüksek alanlar, eğimlerin çok olduğu yüksek dağlık alanlar olarak gururlandırabilmektedir (Kayalı, 1993: 6).

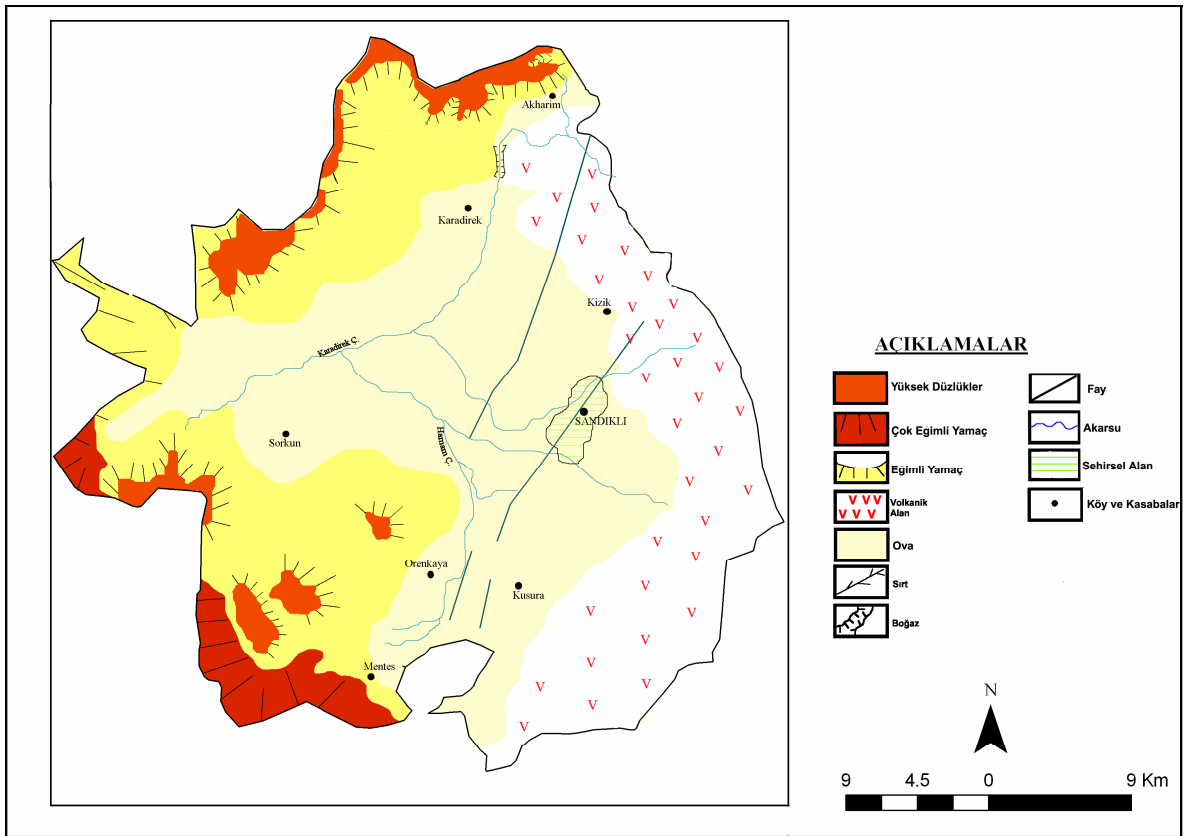
Ova taban, Sandıklı Ovası'nda eğimin az olduğu yerlere tekabül etmektedir. Bu kısım ovanın ortasında yer alır ve etrafı hafif eğimli Neojen arazisi ile çevrilidir. Yukarıda belirttiğimiz gibi ova birisi 1 020 m. diğeri 1 100 m. olan iki düzlükten oluşur. Alüvyal taban üzerinde Hamam Çayı ve onun kolları gelişmiştir. Aynı zamanda bu jeomorfolojik birim Sandıklı Ovası'nda kuru tarım yanında sulamalı tarımın yapıldığı verimli arazilerdir. Bu taban arazisi üzerinde, Emirhisar ve Ülfeciler Köyleri yakınında Neojene ait hafif eğimli yüzeyler görülür. Genel olarak incelendiğinde, Susuz Köyü'nün güneydoğusunda başlayıp Koçhisar'ın doğusundan, güneybatıya doğru uzanan bir fay hattı ile karşılaşılır. Hüdayi Kaplıcası'ndan güneye doğru ilerlemekte olan fay, Reşadiye Köyü'nde sona erer. Kaplıca civarında yaklaşık kuzey-güney doğrultusunda uzanan fay hattı termal kaynakların meydana gelmesine neden olmuştur. Bu bakımdan Sandıklı termal kaynakları en genç postvolkanik bir oluşum olarak karşımıza çıkar (Ronner, 1962: 80). Kaplıca civarında en eski kütleler Permokarbonifer'e ait dolamitik kalker ve kuvarsitler ile Miosen ve Pliosen'e ait göl çökelleridir. Kuaterner'e ait yeni oluşuklar ise sıcak suların derenin iki tarafından meydana getirdiği kalker teraslar ile alüvyonlardır. Vadi tabanlarındaki alüvyonların alt seviyeleri çakıllı ve kumlu, üst seviyeleri ise şist ve killidir Şunu da hemen belirtmemiz gerekir ki kaplıca çevresindeki bütün sedimanlar tamamen radyoaktiftir (Tüzün, 1950: 5). Bu radyoaktiviteli su alüvyal toprakla birleşerek kükürtçe zengin çamurlar oluşturmaktadır.

Harita 2: Sandıklı ve Yakın Çevresinin Topografya Haritası.

Hafif eğimli yamaçlar, Neojen'de meydana gelmiş ve alüvyal tabanı çevrelemektedir. Genç Neojen sedimantasyonundan önce bugünkü ovaya tekabül eden kısım, tektonik hareketler sonucunda çökmüştür. Bu döneme ait volkanik saha ve sedimanlardan oluşmuş geniş bir arazi parçası daha sonra meydana gelen kıvrılmalar sonucunda parçalanmıştır. Burada faylar sık sık Neojen'i kesmektedir. Nitekim Sandıklı şehrinin kuzeydoğusundan başlayan bir fay hattı, şehrin güneyinde son bulur. Susuz Köyü güneydoğusundan başlayan daha önce de belirttiğimiz fay hattı, alüvyal tabana girerek kaplıcadaki termal kaynaklarını oluşturur. Sahanın kuzeybatısında Alt Pliosen kalkerleri, bazik lavlar (Daylak'ta) ve tüflerle (Kınık'ta) ara tabakalıdır (Ardos, 1995: 55). Az eğimli yamaçlarda, 1 000 m.den başlayıp, yer yer 1 250 m.ye kadar yükselen kesimlerde, genelde kuru tarım yapılmaktadır.

Sandıklı Ovası'nda dikkati çeken bir diğer morfolojik birim ise az eğimli yüksek alanlardır. Bu alanlar ovanın batı ve güneydoğu kısmında yer alır. Az eğimli yüksek alanlar, Kretase'de oluşmuştur. Bu saha içinde bulunan Kükürt Dağı, genelde koyu renkli Mesozoik kalkerlerden meydana gelmiş olup, Trias-Jura yaşındadır. (Ardos, 1978; 150). Sandıklı Ovası'nın güneybatısında, az eğimli yüksek alanlar içinde, Pre-Pliosen temel üzerine Mesozoik formasyonlardan oluşmuş Akdağ, genel olarak ince taneli, silisli ve marnlı kalkerlerden meydana gelmiştir. Akdağ'ın en yüksek tepesi, 2 449 m.dir. Bu tepe, aynı zamanda ova çevresindeki en yüksek noktadır. Akdağ'ın önemli tepeleri ise Arpa alan T. (1 797 m.), Kocakarakaya T. (1 704 m. ve Kube T. (T.,1 557 m.) dir.

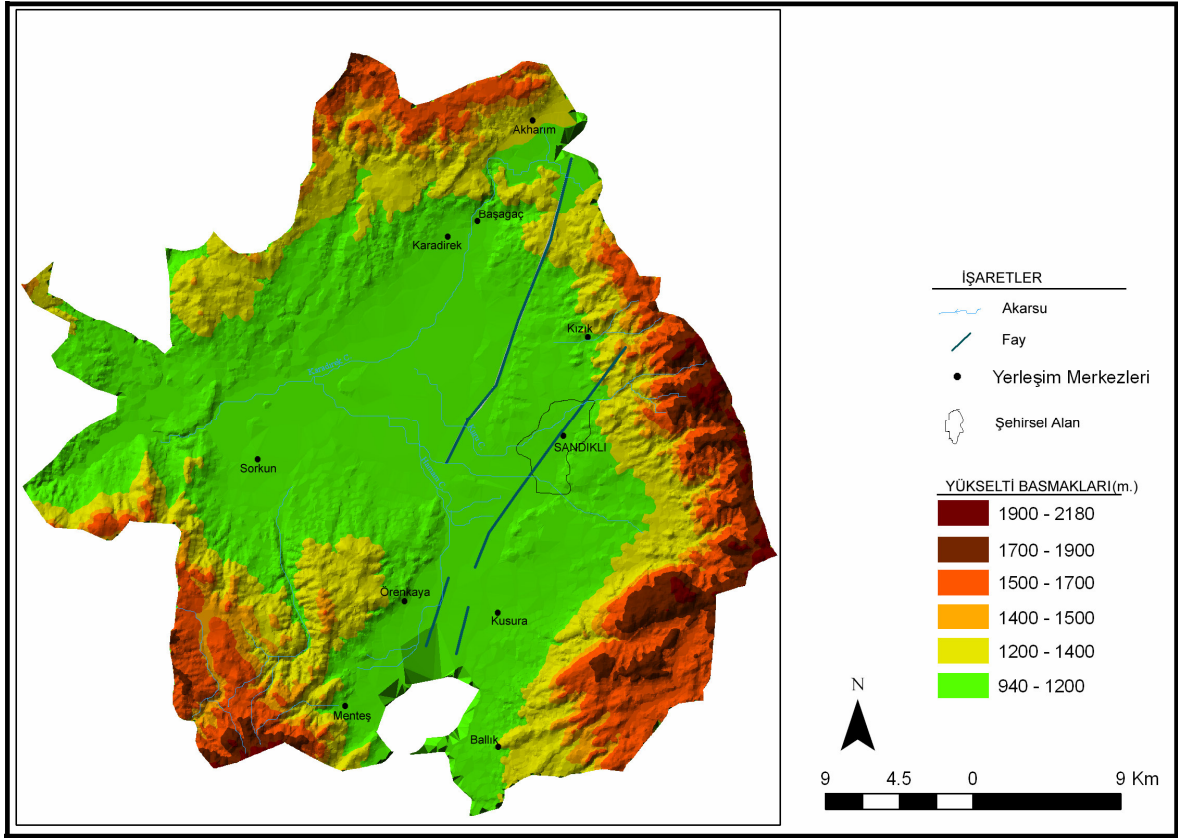

Harita 3: Sandıklı ve Çevresinin Jeomorfoloji Haritası.

Akdağ'ın kuzeyinde yer alan Gögebakan Dağı da, Akdağ gibi Pre-Pliosen temel üzerinde yer alıp, Mesozoik formasyonlardan teşekkül etmiştir. En yüksek tepesi 1 528 m. olan Gögebakan Dağı'nda diğer önemli tepeler ise Yeldeğirmeni T. (1 487) ve Büyükbakırlı T. (1 468 m.)dir. Az eğimli yüksek alanlar içinde, yükseltinin nispeten az olduğu kısımlar da tarımsal faaliyetler sınırlı olarak sürmesine rağmen genelde bu sahada hayvancılık hâkimdir.

Sandıklı Ovası'nda diğer bir morfolojik unsur, eğimlerin çok olduğu yüksek dağlık alanlardır (Harita 3). Paleozoik'te meydana gelmiş olan bu alanlar, ovanın batı, kuzeybatı ve kuzey kısmında yer alırlar. Ovanın kuzeyinde volkanitlerin aşındırdıkları yerlerde küçük aflormanlar hâlinde metamorfik Paleozoik formasyonlar ortaya çıkar. Bu formasyonlardan Başagaç-Cigil Tepe Paleozoik kütlesi, başlıca yeşil renkli, parlak serisitli silisli şistlerden, fillatlardan, algi kalkerlerden ve kuvarsitlerden müteşekkildir (ArDOS, 1979; 150). Ovanın batısında, paleozoik sedimanlar hâkim durumdadır. Paleozoik'e mensup bulunan bu serinin yaşı Karbonifer ve Permien'dir. Ovanın kuzeybatı kenarında, Paleozoik'te oluşmuş Çal Dağı (1451 m.) ile onun kuzeyinde Kirseli Dağı (1575 m.) bulunmaktadır. Eğimlerin çok olduğu yüksek dağlık alanlar içinde en göze çarpan saha, ovayı doğu, güneydoğu ve kuzey doğu yönlerinde Neojen arazisi etrafında çevreleyen Kumalar ve Kükürt Dağlarını içine alan kesimdir.

Bu dağların kökeninde volkanizma ve karstlaşma etkilerini görmek mümkündür. Nitekim Kumalar Dağı birbirine takip eden tektonik süreçlerin sonucunda oluşmuştur. Yörede önce Pliosen sedimantasyonundan önce meydana gelmiş olan fayların etkisi nedeniyle ovanın doğusunda eksploziv bir volkanizma meydana gelmiştir. Daha sonra Andezit, trakit, trakiandezit terkininde lavlar çıkmıştır. Böylece aglomera, volkanik breş ve tüflerin de bu kısımda birikmesi ile Kumalar Dağı meydana gelmiştir (ArDOS, 1978, 163). Kükürt Dağı'nın oluşumunda ise volkanizma ve karstlaşma baskındır. Sahada, Genç Neojen sedimantasyonundan önce, bugünkü ovaya tekabül eden kısım, kuzey doğu-güney batı ve kuzey güney istikametli fayların etkisi ile çökmüş ovanın güneydoğu kısmındaki Kükürt Dağı yükselmiş ve ovanın kuzeydoğu kısmındaki dağlık alanda fisür volkanizması

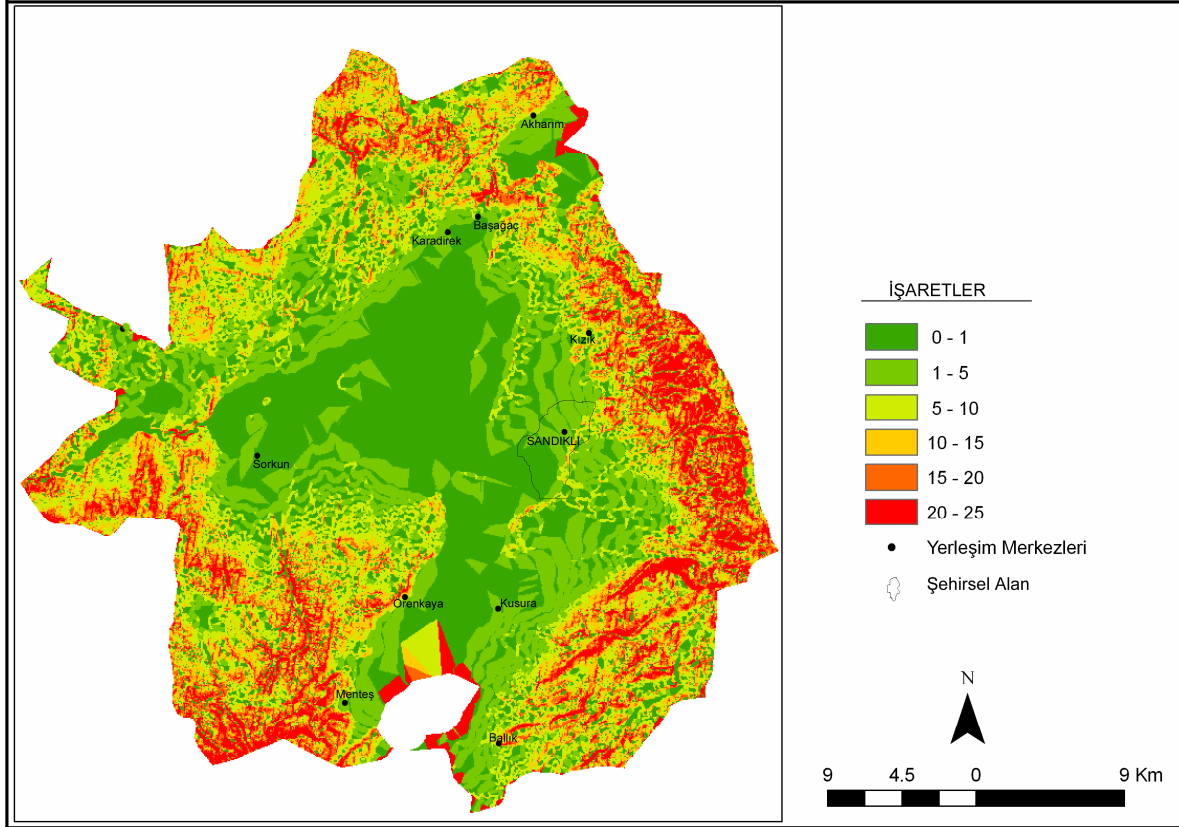

Harita 4: Sandıklı ve Çevresinin 3 Boyutlu Haritası.

oluşmuştur. Yükselme sonucunda, Kükürt Dağı'nın üst kısmı karstlaşmıştır. Karstik şekiller, bilhassa 1 750 m. yükseklikte ortaya çıkarlar. Bu yüksekliğin üzerinde kalan kısımlarda erime dolinleri, 1 600-1 750 m.leri arasında ise nivo-karstik şekiller yer alırlar. (Ardos, 1978: 163). Böylece yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı gibi Sandıklı Ovası jeomorfolojik gelişimde ana etkenin, Neojen'de meydana gelen tektonik hareketler olduğunu ifade etmek mümkündür. Bu oluşum iki safhada meydana gelmiştir. Bunlardan ilki Miosen öncesi dönemde başlamış ikincisi Miosen-Pliosen döneminde meydana gelmiştir.

Sandıklı'nın içinde bulunduğu morfolojik birimler yerleşme ve sosyo-ekonomik açıdan bazı sonuçlar doğurmuştur. Öncelikle, dağların ova içindeki durumu başlangıçta kuzey yönlü hava akımlarını engelleyerek hava akımlarına belirli oranda engel olmuşlardır.

Bunun yanında kullanılan yakıtlar ve diğer iklimik nedenlerle birlikte hava kirliliğini artırmak sureti ile olumsuz bir durum ortaya çıkarmıştır.

Harita 5: Sandıklı ve Çevresinin Eğim Haritası.

Çalışma sahamızda jeomorfolojik birimlerin dağılımına göre yerleşme ve ekonomik faaliyetler çeşitlenmiştir. Alüvyal taban, üzerinde verimli topraklar olması nedeni ile sulu ve kuru tarımın yapıldığı yerlerdir. Buna karşılık eğimlerin çok olduğu bu yüksek dağlık alanlarda başlıca ekonomik faaliyet hayvancılıktır. Eğimlerin nispeten az olduğu tarıma elverişli olan sahalarda ise kuru tarım ve açılan kuyular sayesinde az da olsa sulamalı tarım yapılabilmektedir. Bunun yanında Kumalar Dağı'nın geniş ot formasyonu burada, günlük ve mevsimlik yaylacılık faaliyetine zemin hazırlamaktadır.

1.3- İklim Özellikleri

Sandıklı'da meteoroloji istasyonu bulunmadığı için iklim özellikleri ile ilgili net bir durum ortaya konulmamaktadır. Sahada sadece yağış gözlem istasyonu mevcuttur. Bu nedenle Sandıklı çevresindeki istasyonların özellikle de Afyonkarahisar ve Dinar istasyonunun verilerinden yararlanılmıştır. Bu iki istasyon arasında kalan Sandıklı için veriler analiz edilerek genellemelere gidilmiştir.

Genel itibari ile Sandıklı Ovası ve yakın çevresi, komşu sahalara nazaran farklı iklimi ile dikkati çeker. Ege Bölgesi ile İç Anadolu Bölgesi arasındaki İç Batı Anadolu eşiği üzerinde yer alan Sandıklı, geçiş iklimi özellikleri göstermektedir. Nitekim sahada yazların sıcak ve kurak geçmesi, Ege Bölgesi'nin yaz şartlarına uymakta ise de kışların soğuk ve sert geçmesi ve kar örtüsünün uzun müddet yerde kalması karasal iklim özelliklerini gösterir. Sahanın aldığı yağış miktarı Asıl Ege Bölümü'ne nazaran azdır. Ancak Sandıklı Ovası genelinde en fazla yağış kış aylarında düşmektedir. Bu özelliği ile Asıl Ege Bölümünün iklim özelliklerini yansıtmaktadır. De Martonne'un yapmış olduğu iklim tasnifine göre araştırma sahası yarı kurak sahalardan nemli bölgeler arasında bir geçiş sahasında yer alır (Kayalı, 1993: 13).

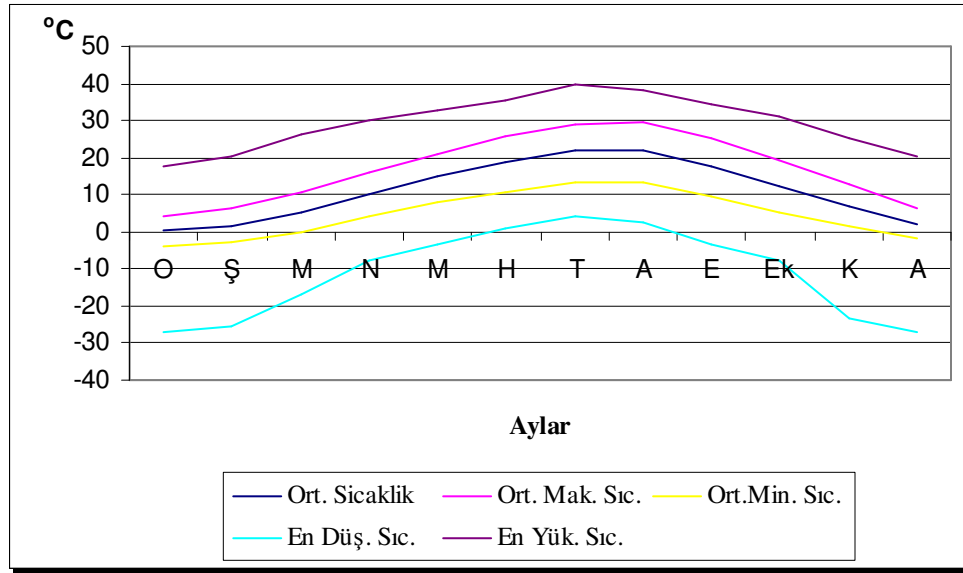
Afyonkarahisar Ovası'nın ortalama yükseltisi ile Sandıklı Ovası'nın ortalama yükseltisi birbirine yakındır. Her iki ovanın da etrafı dağlarla çevrili olması nedeni ile iklim özellikleri birbirine yakın değerler göstermektedir. Sahada sıcaklık değerleri gözden geçirilecek olursa, Afyonkarahisar'da yıllık ortalama sıcaklığın 11.1 °C olduğu görülür. En soğuk ayın ocak ayının sıcaklık ortalaması 0.2 °C, en sıcak ay olan temmuz ayının ortalama sıcaklığı ise 21.9 °C civarındadır. Yıllık sıcaklık farkı 21.7 °C kadardır. Farkın fazla oluşu karasallığın sonucudur. En yüksek sıcaklık temmuz ayında (21.9 °C) yaşanır. Ağustos ayı sıcaklığı yaklaşık temmuz ayı sıcaklığıyla aynıdır (Tablo 1, Grafik 1). Eylül ayından itibaren sıcaklık azalmaya başlar, en düşük değerine ocak ayında 0.2 °C ile ulaşır. Dinar'ın 39 yıllık rasat değerlerine göre en düşük ortalama sıcaklık 2.7 °C ile ocak ayında görülmekte ve her ay düzenli bir artışla en yüksek değerine 23.6 °C ile temmuz ayında ulaşmakta ve düşüş başlamakta ve artışta olduğu gibi yine her ay 4 °C azalarak ocak ayındaki en düşük değere sahip olmaktadır (Tablo 1, Grafik 2).

Tablo 1: Afyonkarahisar ve Dinar’da Ortalama Sıcaklıklar, Ortalama Maksimum ve Ortalama Minimum ile Mutlak Sıcaklık Değerleri.

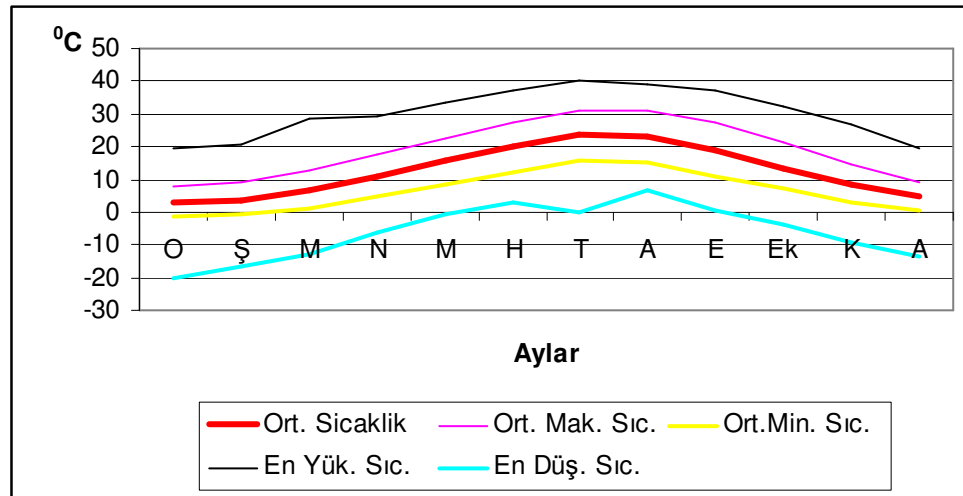
İstasyon	Aylar												Yıllık
	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	Ek	K	A	
AFYON KARAHİSAR													
Ort. Sıcaklık	0.2	1.6	5.1	10.3	14.9	18.9	22.0	21.8	17.6	12.2	6.8	2.3	11.1
Ort. Mak. Sic.	4.4	6.2	10.7	16.3	21.1	25.5	29.1	29.3	23.1	19.3	12.6	6.5	17.2
Ort. Min. Sic.	- 3.7	- 2.7	- 0.2	4.0	7.8	10.8	13.2	13.1	9.4	5.3	1.5	- 1.5	4.8
En Yük Sic.	17.4	20.2	26.4	30.2	33.0	35.5	39.8	38.0	34.6	39.8	25.3	20.3	31.3
En Düş. Sic.	-27.0	-25.3	-17.0	- 7.6	- 3.1	1.0	4.0	2.4	- 3.2	-79.0	-23.1	-27.2	-27.2
DİNAR													
Ort. Sıcaklık	2.7	3.7	6.8	11.2	15.8	20.1	23.6	23.2	19.0	13.6	8.3	4.6	12.7
Ort. Mak. Sic.	7.7	8.9	12.8	17.5	22.5	27.2	31.0	31.0	27.4	21.4	14.8	9.3	19.3
Ort. Min. Sic.	- 1.4	- 0.8	1.3	5.0	8.6	12.1	15.5	15.2	11.1	7.2	3.0	0.7	6.5
En Yük. Sic.	19.2	20.7	28.8	29.4	33.6	37.3	40.4	39.0	37.2	32.2	26.7	19.5	40.4
En Düş. Sic.	-20.0	-16.6	-13.0	- 6.4	- 0.6	3.0	7.0	6.6	0.4	- 3.50	- 9.4	-13.5	-20.0

Kaynak: DMİGM. Verilerinden Yararlanılarak Hazırlanmıştır (2001).

Afyonkarahisar ilindeki istasyonlarda tespit edilen yıllık ortalama sıcaklığın dağılımındaki farklılık enlemden ziyade rölyef özelliklerine ve hâkim rüzgâr yönüne göre belirtilmiştir. Genel olarak ortalama sıcaklık amplitüdlere fazla olması gündüzlerin sıcak gecelerin ise serin geçtiğini göstermektedir. Yılın en sıcak ayı ele alınırsa, en yüksek ve en düşük ortalama sıcaklıkların sırasıyla 29.1 °C ile 13.2 °C arasında değiştiği görülür. Buna göre çalışma alanında Karasal İç Anadolu Termik Rejimi görülmektedir (Koçman, 1993; 26).

Grafik 1: Afyonkarahisar'da Ortalama Sıcaklıklar Maksimum ve Minimum Sıcaklıklar ile En Düşük ve En Yüksek Sıcaklıkların Aylara Göre Seyri (2001).

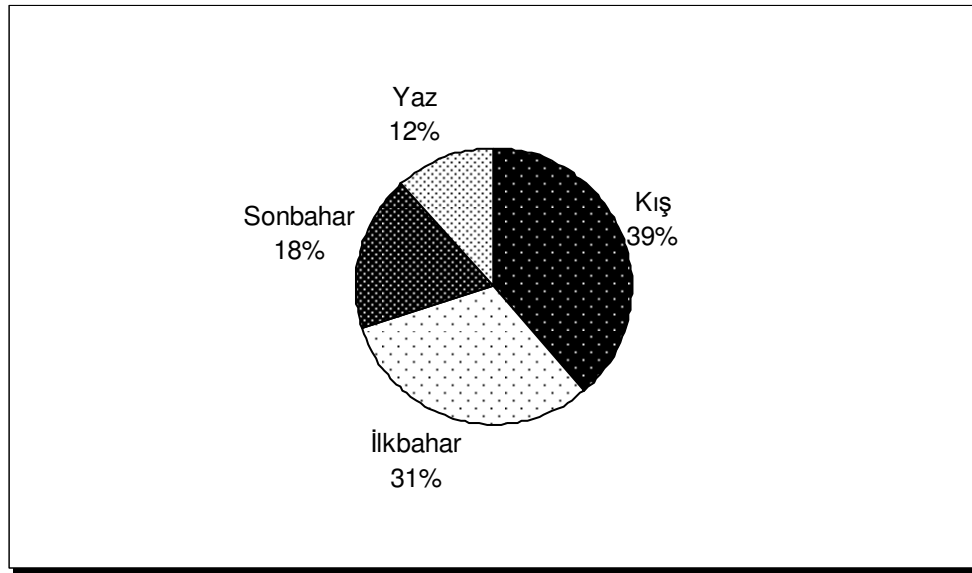

Grafik 2: Dinar'da Ortalama Sıcaklıklar, Ortalama Maksimum ve Minimum Sıcaklıklar ile En Düşük ve En Yüksek Sıcaklıkların Aylara Göre Seyri (2001).

Sandıklı Ovası ve yakın çevresinin yıllık yağış tutarı, 29 yıllık ortalamalara göre 450-500 mm. civarındadır (Sandıklı 483.7 mm.). Çalışma alanında yağış rejimi düzenli

değildir. Yağışın mevsimlere göre dağılışında ilk sırayı kış mevsimi alır. Yağışın mevsimlere göre dağılışı incelendiğinde yıllık yağışın % 38.7'si kış mevsiminde düşer. Bunu yıllık yağışın % 31.4'ü ile ilkbahar, % 18.2'si ile sonbahar mevsimleri takip eder.

En az yağış % 11.7 ile yaz mevsiminde düşer (Grafik 3). En çok yağış alan ay 71.2 mm. ile aralık ayı, en az yağış alan ay ise 10.3 mm. ile ağustos ayıdır. aralık, ocak, şubat, mart ve mayıs aylarında yağış, 50 mm.nin üzerinde değerler gösterirler. Yılın diğer aylarında bu değer altına inilmektedir (Grafik 4, Tablo 1). Sahada ortalama yağışlı gün sayısı yıllık 69.4'dur. Yılın % 19'u yağışlı geçer.

Grafik 3: Sandıklı'da Yağışın Mevsimlere Göre Dağılımı (1993).

En fazla yağışlı ay, 9.8 gün ile aralık ayıdır. Aralık ayını 8.9 gün ile ocak ve 7.6 gün ile mayıs ayı takip eder. En az yağışlı gün sayısı 1.6 gün ile ağustos ayındadır. Sandıklı'da kış döneminde yağışlar genellikle kar yağışı şeklindedir. Kar yağışları şehir hayatını etkileyen bir diğer yağış şeklidir. Yılın dört ayında (haziran, temmuz, ağustos, eylül) kar yağışı görülmemekte, kar yağışı ekim ile nisan ayları arasındaki dönemde etkili olmaktadır.

Kar yağışlı günler ekim ayından itibaren başlamakta, ocak ayından itibaren en yüksek değerini (16 gün) bulmaktadır. Bu aydan itibaren ise azalmaktadır. Sahada yıllık en

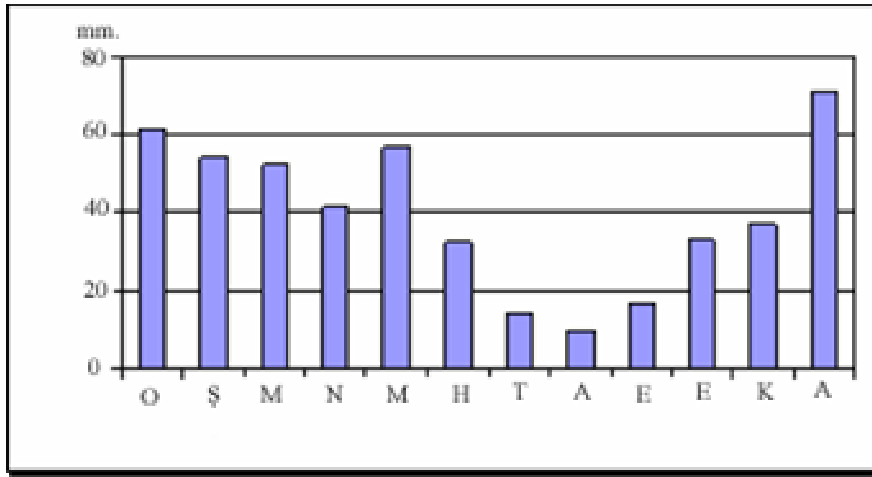
yüksek kar örtüsü kalınlığı 62 cm. ile mart ayında görülür. En az kar örtüsü kalınlığı 10 cm. ile kasım ayındadır.

Tablo 2: Sandıklı'da Yıllık Ortalama Yağış Miktarı.

	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A	Yıl.
Ortalama Yağ. Mik.	61.4	54.6	52.3	41.8	57.6	32.0	14.5	10.3	17.5	33.0	37.5	71.2	483.8

Kaynak: Kayalı'dan Yararlanılarak Hazırlanmıştır (1993).

Afyonkarahisar'da, ortalama sisli gün sayısı 17 gün kadardır. Sisli günlerin kış aylarında (aralık 7.5 gün, ocak 6.7 gün) veya kış mevsimine yakın aylarda (kasım 3.6 gün) artışı, radyasyon sislerinin şehirde etkili olduğunu göstermektedir (Tablo 3). Buna bağlı olarak, özellikle sabahın ilk saatlerinde, şehir içi ulaşım olumsuz yönde etkilenmektedir.

Grafik 4: Sandıklı'da Yıllık Ortalama Yağış Miktarının Aylara Göre Dağılımı (1993).

İnceleme alanında istasyonların yağış etkinliğini açıklamak için Thornthwaite formülüne göre grafikler hazırlanmıştır. Yağış ve buharlaşma ilişkisine dayanan ve toprakta depolanan su miktarı, su fazlası, sarf edilen su miktarı ile bunların başlama ve bitiş

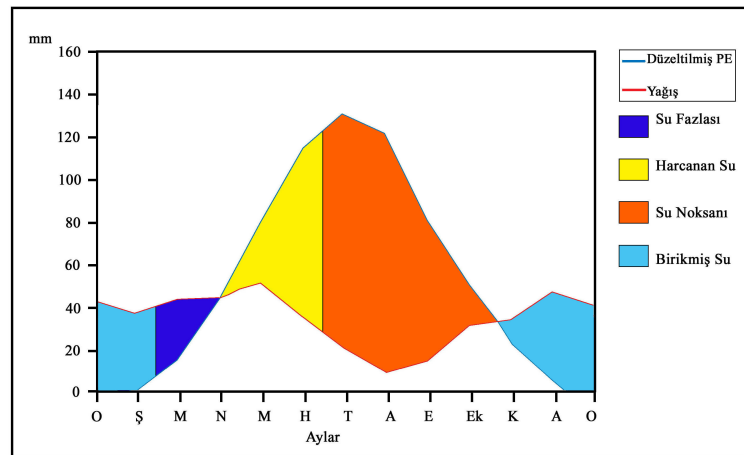
tarihlerini göstermesi açısından önemli olan Thornthwaite formülü, istasyonlara uygulandığında Afyonkarahisar il genelinde su ihtiyacını ve suya olan bağımlılığı görmekteyiz.

Tablo 3: Afyonkarahisar Ortalama Sisli Günlerin Yıl İçinde Değişimi.

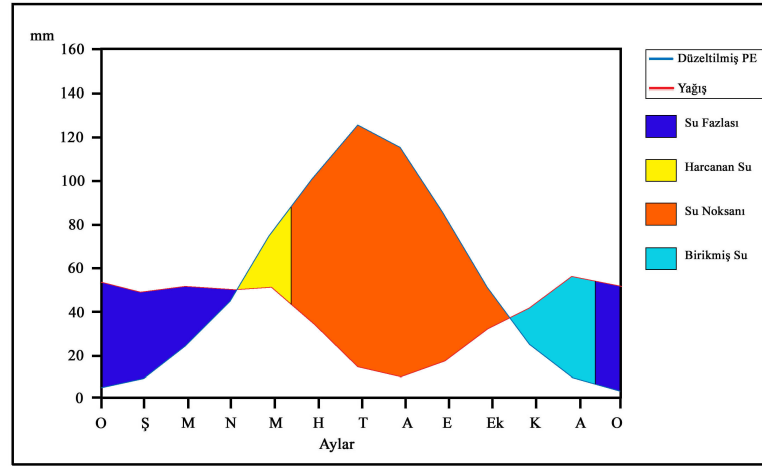
Aylar	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A	Yıllık
Ort. Sisli Gün Sayısı	10.7	1.8	0.9	0.3	0.0	0.0			0.0	0.7	3.6	10.5	28.5

Kaynak: DMİGM. Verilerinden Yararlanılarak Hazırlanmıştır (2001).

Afyonkarahisar ve Dinar istasyonlarının verilerine göre yapılan ölçümlerde il genelinde su fazlası olan veya pek az olan karasal koşullara yakın iklim tipi hâkimdir (Grafik 5-6). Bu iklim tipinde, yılın beş ayında (haziran, temmuz, ağustos, eylül, ekim) su noksanlığı yaşanmaktadır. Bu durum Sandıklı için doğrudan olmasa da, şehrsel fonksiyonları destekleyen kırsal kesimdeki tarımsal faaliyetleri olumsuz yönde etkilemektedir.

Grafik 5: Thornthwaite Formülüne Göre Afyonkarahisar'ın Su Bilânçosu Grafiği.

Grafik 6: Thornthwaite Formülüne Göre Dinar'ın Su Bilançosu Grafiği.

Araştırma sahasında, Koçman'ın Türkiye için yapmış olduğu sınıflandırmaya göre Yarı Kurak İç Anadolu İklimi hâkimdir (Koçman, 1993: 79). İklim, sahada beşeri ve fiziki çevreyi etkilediği gibi, özellikle tarımsal faaliyetler üzerinde de etkili olmuştur. Patates ve pancar ekimlerinin yoğun olduğu ovada, sıcaklık ve yağış durumları ekip-biçme sürelerini etkilemektedir. Bu durum ticaret hayatını da yansıtmaktadır.

1.4. Hidrografik Özellikler

“Şehirlerin ve köylerin kuruluş gelişmelerinde akarsuların büyük ölçüde hatta birinci derecede rol oynadıkları malumdur” (Yalçınlar, 1976; 59). Hidrografik durum yerleşme kalıplarını yakından etkiler. Hidrografik özelliklerden önemli olanlardan biri de akarsulardır.

Sandıklı Ovası hidrografik bakımdan dış drenaja yeni açılmış olan bir havzadır. Ovanın suları, Hamam Çayı ve kolları vasıtası ile Büyük Menderes Nehri'ne akar. Hamam Çayı batıya doğru akışını sürdüren, Kufi boğazına girerek Kufi Çayı adını alır ve Çivril Ovası'nda B.Menderes Nehri ile birleşir. Sandıklı Ovası'nın verimli arazisi üzerinde akan Hamam Çayı, Kumalar Dağı'ndan inen derelerle beslenir. Çay, ovanın güneyine doğru

akar, Kırka Köyü doğusunda Sülüklü Çayı adını alır. Daha sonra, sıcak su kaynaklarını beslediği Hüdai Kaplıcası'nın suyunu da alarak güneye doğru akan Hamam Çayı, Örenkaya Köyü'nün kuzeydoğusunda Maymun Çayı adını alarak güneybatıya doğru akışına devam eder. Maymun Çayı ile birleşen Kızılçay güneyde Kızılören'in doğusuna kadar uzanır. Kızılçay, Akdağ'dan inen derelerle beslenir. Ovayı çevreleyen dağların mevcudiyeti Hamam Çayı'nın beslenmesine yarayan derelerle yarılmıştır. Kısa boylu olan bu dereler ancak yağışlı devrede Hamam Çayı'nı beslerler. Bu derelerin yataklarında genellikle kış ve ilkbahar aylarında fazla su bulunur. Bu aylarda düşen yağış, toprak neme doymuş olduğu için akıma dönüşür (Kayalı, 1993: 20). Hamam Çayı ve kollarının yazın, suları çok azalır. Özellikle temmuz ve ağustos aylarında, yüksek sıcaklık nedeniyle çayın suları bazen kurumaktadır.

Hydrografik unsurlar içinde önemli olanlarından biri de yeraltı sularıdır. Özellikle ovalar gibi alçak düzlüklerde yerleşme ve tarım için yeraltı kaynakları önemlidir. Sandıklı Ovası'nda yeraltı suyunun derinliği, ova kısmından 7 m. iken kuzeydoğuya doğru gidildikçe derinlik 14 m.ye inmektedir. Özellikle sulamalı ziraatın yapıldığı sahalarda oldukça fazla sayıda kuyuya rastlanır. Ayrıca Sandıklı Ovası'nda Hüdai Kaplıcası civarındaki kuzey-güney doğrultulu fay hatları boyunca sıcak su kaynakları zengin olup bir miktar da serbest karbondioksit gazı ihtiva ederler. Hamam Çayı vadisi kaynakları olarak adlandırılan bu kaynakların sıcaklıkları 57-68 °C arasında değişmekte ve debileri toplam 90 lt/sn. dir.

Şehirlerin kuruluş yerleri açısından toprak özellikleri de önemlidir. Bu ilişki inşaat sektörü ile ilgili olsa da şehir içi yeşil alan oluşturulması konusunda topraklar önem arz eder. Bu bakımından çalışma sahası bir birikinti yelpazesi üzerinde gelişmiş olduğundan Sandıklı şehrinin bulunduğu saha genel olarak alüvyon topraklardan oluşmaktadır. Zaten ova tabanı genellikle alüvyonlu ve verimli topraklarla kaplıdır. Toprak yapısı olarak killi-tınlı ya da tınlı yapıdadır. Ovada tuzluluk problemi yok denecek kadar azdır.

1.5. Bitki Örtüsü Özellikleri

Geçiş iklimi görülen Sandıklı'da yükseltiye bağlı olarak iklimde görülen değişiklikler, bitki örtüsü üzerinde büyük etki yapar. İlçe genelinde bitki örtüsü yükseltiye uygun olarak dağılmıştır. Saha ile ilgili yapılan çalışmalarda ovanın, doğuya doğru step sahaları ile birleşen tahrip edilmiş orman sahaları içinde gösterilmiştir. Sandıklı Ovası ve çevresi için ne tamamen İç Anadolu step sahası içinde bulunmakta ne de bütünüyle Ege Bölgesi bitki örtüsü özelliklerini taşımaktadır (İnandık, 1965: 36).

Araştırma sahasının doğal bitki örtüsü, ovayı çevreleyen dağların eteklerinden başlayarak ot ve çalı formasyonu, yayvan yapraklı orman ve iğne yapraklı orman formasyonu olmak üzere sıralanır. Az bir alanda yaygın olan orman örtüsü çam, meşe, ardıç ve kestane topluluklarından meydana gelmiştir. Bunlardan *Pinus nigra* (karaçam) Akdağ ve Ahır Dağlarında yaygındır. Akdağ'ın doğu eteklerinde 1 050-1 300 m.leri arasında meşeler ile karaçamlar karışık topluluklar oluştururlar. Ayrıca karaçamın bulunduğu diğer bir saha ovanın kuzeybatısında yükselen Göğebakan Dağı yamaçlarının 1 200-1 250 m. arasında kalan bölümleridir. Orman formasyonu bakımından çok fakir olan Kumalar Dağı'nda 1500-2000 m.leri arasında dar bir alan içinde karaçamların topluluklar oluşturduğu görülür.

Meşe türleri Sandıklı'da en yaygın ağaç türünü oluşturmaktadır. Meşe türlerinden saçlı meşe Akdağ (1 250-1 500 m.) ve Ahır Dağlarında büyük topluluklar oluşturmaktadır. Meşe formasyonunun çalışma sahasının üzerindeki diğer dağılış sahaları alanı ise Göğebakan Dağının eteklerinde, 1 150-1 250 m.leri arasında kalan saha ile 1 350-1 500 m.leri arasında yer alır.

Diğer türlerden *Pinus brutia* (kızılçam), *Juniperus exalsa* (boylu ardıç) ve *Juniperus foetidissima* (kokar ardıç) toplulukları Akdağ'da yaygın olarak bulunmaktadır (Kargıoğlu, 2001: 55). Ayrıca Sandıklı Ovası içinde yer alan Hamam Çayı ve kollarının kenarlarında su istekleri yüksek olan söğüt ve çınar ağaçları birlikler oluşturarak galeri ormanı görüntüsü vermektedir. Ayrıca sahada Karacaören Köyü arazisinde kestane ağaçlarına da

rastlanmaktadır. Sıcaklık ve nem isteği yüksek, yayvan yapraklı ağaç türü olan kestanenin sulak vadi tabanlarına yerleştđi görölmüştür.

Araştırma sahasında önceki yıllarda bitki yoğunluğu çok geniş alanlar kaplarken 1980'de meydana gelen yangın sonucu sahanın büyük bir bölümünde bitki yoğunluğu azalmıştır. Bunun yanında zamanla tarla açmak, havyan otlatmak ve odun ihtiyacını karşılamak amacıyla yapılan tahripler de sahada bitki örtüsü yoğunluğunu azaltmıştır

İKİNCİ BÖLÜM

YERLEŞMENİN TARİHSEL GELİŞİMİ VE ŞEHİR İÇİ ARAZİ KULLANIMI

2. YERLEŞMENİN TARİHSEL GELİŞİMİ VE ŞEHİR İÇİ ARAZİ KULLANIMI

Tarih boyunca şehirler, toplumların sosyo-ekonomik açıdan ilerlemelerinde önemli bir etkiye sahiptir. Şehirler, diğer yerleşim birimleri içerisinde fazla ürünün hizmete dönüştüğü, arz-talep dengesinin merkezileştiği yerlerdir. Her devirde lokal olarak farklılıklar gösterse de üretim ve tüketim organizasyonu sürekli şehirlerde meydana gelmiştir. Böylelikle şehirler mekân üzerinde merkezi yer olma özelliğine sahip olmuşlardır. Bu merkezilik şehirsal alanlarda uzmanlaşma ve kendine has hayat tarzı oluşturmuş ve giderek şehri tarihi, kültürel, ekonomik, politik ve sosyal değişimin merkezleri hâline getirmiştir. Burada yerleşme coğrafyası açısından bakıldığında şehirlerin ilk defa ortaya çıkışını ve günümüze kadar ki gelişimini etkileyen faktörlerin coğrafya metodolojisine uygun olarak tespiti önemli olacaktır (Özçağlar, 2000: 61). Böylelikle araştırma sahasındaki yerleşmenin bugünkü şeklini almasında etkili olan faktörlerin tarihi süreç içerisindeki rolü tespit edilmiş olur.

Yerleşme tarihi çalışmalarında doğal ortama ait pek çok özellik şehirlerin kurulup gelişmesinde belirleyici olduğu tespit edilmiştir. Bunların zaman içerisinde etki derecelerinin değişmesine bağlı olarak şehirler ya gelişmiş ya da önemini yitirerek ortadan kalkmıştır. Burada unutulmaması gereken coğrafyanın iki temel ögesi olan insan ve çevre arasındaki ilişkidir. Bu ilişkinin ortaya konulabilmesi, doğal çevre özelliklerinin yanında, çevreye uyum sağlayan ve değişikliğe uğratan insan topluluklarının sayısı, dağılışı, hareketleri ve nitelikleri ile kültürel, ekonomik ve teknik seviyelerinin belirlenmesi ile mümkün olmaktadır (Tanoğlu, 1969: 7-8). Tüm bu değişkenler şehir yerleşmelerinin analitik incelenmesi bakımından önemlidir.

Konumu ve coğrafi yapısı itibari ile zengin bir görünüme sahip Anadolu, tarihin her döneminde insanlar için uygun yerleşim alanları sunmuştur. Ayrıca önemli ulaşım güzergâhları üzerinde yer alması nedeni ile birçok medeniyete beşiklik etmiştir. Yeryüzü şekilleri, iklimi, su kaynakları, bitki örtüsü, verimli toprakları ve zengin yeraltı kaynakları ile çok sayıda uygarlığın kurulup gelişmesine imkân vermiştir. Ayrıca Anadolu'nun fiziki yapısında tek düzelikten ziyade kısa mesafelerdeki rölyef farklılığı nedeni ile birbirinden

farklı birçok devletin ortaya çıkmasını etkilemiştir. Bu devletler kuruldukları yerin coğrafi potansiyelleri doğrultusunda ya gelişmişlerdir veya ortadan kalkmışlardır. Tarihi gelişimde bu kültürel miras, birikerek günümüzde Anadolu'nun beşeri ve fiziki yapısını teşkil etmiştir.

Bu ölçüler içerisinde araştırmamıza konu olan Sandıklı, Anadolu'nun önemli coğrafi potansiyellerine sahip bir bölümünde kurulup gelişmiştir. Sandıklı'nın kuruluşunu ve tarihsel gelişimini şehrin yakın çevresi ile ele alarak değerlendirmek uygun olacaktır. Öncelikle Sandıklı isminin nereden geldiğinin üzerine durulması gerekmektedir.

Sandıklı isminin nereden geldiği konusunda çeşitli görüşler belirtilmiştir. Araştırma sahasında halkla yapılan mülakatlarda ilçenin bulunduğu yerin coğrafi yapısı ile yerleşim yerinin adı arasında ilişki kurularak Sandıklı isminin verildiği bir olasılık olarak belirtilmiştir. Sandıklı'nın dört bir tarafı dağlarla (Sandıklı, Akdağ, Kumalar, Burgaz, Ahır ve Kükürt Dağı) ile çevrilidir. Sandığa benzer bu coğrafi peyzaj dolayısı ile Sandıklı isminin verilmiş olabileceği tahmin edilmektedir (Ulupınar, 1996: 2). Buna karşılık tarih araştırmalarında bu konuda farklı tespitler ortaya atılmıştır. W. M. Ramsay'ın Küçük Asya'nın Tarihi isimli eserinde Frikya arazisi içerisinde yer aldığını belirttiği Sandıklı Ova'sı için 'Pentapolis' adını kullanmaktadır (Ramsay, 1960: 150-151). Pentapolis bölgesinde, Otrus (Çorhisar), Bruzus (Karasandıklı), Eucarpeia (Emirhisar), Hierapolis (Koçhisar) adında beş büyük şehir olduğu, ifade edilmektedir (Sevin, 2001: 207). TURAN, daha önce Sandıklı'daki yerleşim birimine Sibotce (Sibotus) isminin verildiğini belirtmiştir. Ona göre Büyük İskender'in generallerinden Selevküs'ün oğlu Birinci Antiochus tarafında annesine izafeten Apemia şehri kurulmuş, onun yanına da ikinci dereceden bir yerleşim birimi¹ olarak burası tesis edilmiştir (Akkoyun, 1997: 46-54). Başka bir çalışmada ise yine sandık manasında Kibotos adı kullanılmıştır. (İlaslı, 2006: 45)

Hititler döneminde bugünkü Sandıklı'nın kurulduğu yerlere Samuka denildiği ve bunun sandık anlamına geldiğini ifade eden çalışmalar da yapılmıştır (Özkaynak, 1985:6). Ayrıca halk arasında yaygın olarak bilinen ve doğruluğu tam olarak kesinleşmemiş bir

¹ Bu yerleşim biriminin adının" Apemis Kivitas ya da Apemia Kibotos" olduğu ve Grekçe mukaddes sandık anlamına geldiği halk arasında konuşulmaktadır.

inanişaya göre ‘‘Germiyanoğullarına bağlı Afyonkarahisar yöresinin hâkimi Sahipataoğulları, Sandıklı’da hüküm süren Bizans beylerinden Sandıklı’nın alınamaması üzerine bu beyin düğün davetine kırk deve yüklü, seksen sandık hediye götürmüş sandıkların içerisinde seksen Türk askeri gizliymiş. Sandıklı Kalesi’nin muhkem oluşu ve alınamayışı üzerine bu hileye başvurulmuş. Kervan kalenin dışına yüklerini boşaltınca kale kapıları açılmış ve kervan karşılanmış işte birden sandıklardan çıkan Türk askerleri derhal hücumla geçmişler ve kale teslim alınmıştır. Bu olayların sıklıkla anlatılması nedeni ile şehrin adının Sandıklı olarak kaldığı’’ (Ulupınar, 1996: 2) ifade edilmiştir. Yukarıda belirtilen yaklaşımlar içerisinde doğruluğu en fazla olan ihtimal ise; Selçuklu kumandanlarında Emir Sanduk’un 1078 yılında Sandıklı’yı fethederek buraya kendi adını vermesidir (Özkaynak, 1985: 6). Nitekim yörede Kızık, Kınık, Karasandıklı, Dolathan ve Doğlat gibi o dönemde Afyonkarahisar ve çevresine yerleşen Türk boyları ve Türk beyliklerinin adlarının yerleşim birimlerinin adı olarak günümüze kadar kalması bu tezi doğrulamaktadır.

2.1. Şehir ve Yakın Çevresinin Tarihsel Gelişimi

Sandıklı’da yerleşmenin gelişimini anlamak için Afyonkarahisar ve genelindeki iskân faaliyetlerinin tarihi seyrinin de irdelenmesi gerekmektedir. Afyonkarahisar, Ege Bölgesi’nin İç Batı Anadolu kısmında kuzey-güney ve doğu-batı uzanımı ile coğrafî açıdan bir intikal bölgesi (İlaslı, 2001: 83) olarak bilinmektedir. Yani, Anadolu içerisinde bir köprü, bir geçiş noktası ve tampon bölgesi olma özelliğine de sahiptir. Bu özelliği ile tıpkı Anadolu’daki diğer yerleşim yerleri gibi tarihin her döneminde beşeri faaliyetlere sahne olmuştur. Geçiş özelliği dolayısıyla Afyonkarahisar’da birçok defa yapılan kazı çalışmalarında hem Batı Anadolu’ya hem de Orta Anadolu’ya ait kültürel motifler ve eski eşyalar ortaya çıkartılmıştır. Çalışma alanı ve çevresi, çeşitli dönemlerde, sırasıyla, Arzava, Hitit, Frigler, Lidyalılar, Persler, Helenler, Bergama ve Pont krallıkları ile Roma ve Bizans İmparatorluğu’nun hâkimiyeti altında kalmıştır (İlaslı, 2001: 84). Ancak Sandıklı şehri için bunlardan Hitit ve Frigler ile Roma-Bizans dönemleri önem taşımaktadır. Bu şekilde tarihsel süreçte Afyonkarahisar’daki diğer merkezler ile Sandıklı’daki yerleşmelerin gelişimi dönemler halinde incelenecektir.

2.1.1. Milattan Önceki Dönem

Eski Tunç Devri'nden (M.Ö. 3000-2000) itibaren Afyonkarahisar'ın bazı kesimlerinde yerleşme faaliyetleri kendini göstermiştir. Nitekim yörede, hemen hemen her yerde tespit edilebilmiş 56 höyük veya düz yerleşmelerin varlığı söz konusudur. Halkın bu sahaları tarımsal amaçlı kullanması nedeni ile yörenin tarihine ışık tutacak birçok eser ortaya çıkarılmıştır. Bunlardan Sandıklı'da yer alan Kusura Höyüğü Afyonkarahisar ve çevresinde bilinen en eski yerleşim birimlerinden biridir. Kusura Höyüğü Sandıklı şehrinin 13 km. güneyinde yer alan ve aynı adla anılan beldede yer alır. Bu çalışmalarda Geç Kalkolitik, Bakır Çağı ve Eti Çağı olmak üzere 3 ayrı dönem ait 4000 yakın kültür belgesi elde edilmiştir (Lamb, 1937: 4). Winifered Lamb'ın yürüttüğü kazı çalışması sonucunda, höyükte yerleşim alanının yaklaşık 400 m. çapında ve 14 m. yüksekliğinde olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca M.Ö. 3000-1500 yılları arasına tarihlenen üç kültür katı ortaya çıkarılmıştır. Kusura I, Geç Kalkolitik ve Eski Tunç çağı I (M.Ö. 3000-2500) dönemine ait yerleşme kalıntıları ve çoğunlukla mezar buluntuları vermiştir. Kusura II, höyüğün en yaygın, en yoğun yerleşme ve kültür katıdır. Eski Tunç Çağı II-III (M.Ö. 2500-2000) dönemlerini içermektedir. Burada, bazı sokaklar çevresinde yan yana dizilmiş evler ve odalar bulunmuştur. Birbirine bitişik küçük odalardan oluşan dikdörtgen evlere uzun duvarların ortasından açılan kapılardan girilmektedir. Odaların temelleri taştan, onun üstündeki duvarları kerpiçten yapılmıştır. Odalarda fırın ve onun yanında ocak bulunmaktadır. Oda zemini sıkıştırılmış topraktan tavanı, direklerin taşıdığı atkılar üzerine dizilen kalasların ve merteklerin üzerine sıvanan çamur ve toprak tabakasından yapılmıştır. Kusura III yerleşmesi Orta ve Geç Tunç Çağı'na (M.Ö. 2000-1500), yani Asur ticaret kolonileri ile Eski Hitit devleti zamanlarını göstermektedir. Bu dönemde, şehrin etrafı oldukça kalın ve düzgün bir surla çevrilmiş, daha büyük ve sağlam binalar inşa edilmiştir (Lamb, 1937: 4-9). Bu araştırma, aynı zamanda Sandıklı ve yakın çevresinde beşeri faaliyetlerin 5000 yıla yakın olduğunun açıkça göstermektedir.

M.Ö. 1700-1500 yıllarında Anadolu, Hitit Krallığı ile yönetilmektedir. M.Ö. 1500-1200 yıllarını kapsayan III. çeyrekte ise, Hitit İmparatorluğu Anadolu'ya tamamen egemen olmuş ve Hititler, Mısır ve Asur dışında dünyanın üç büyük devletinden birisi konumuna

gelmiş, nihayet M.Ö.1200 yıllarında parçalanmışlardır. Hititler'in, Eski Krallık döneminde (M.Ö. 1700-1500), bugünkü Ege ve Akdeniz kıyılarında Arzava, Ahiyava gibi iki büyük devletin olduğu Hititler'in bunlarla özellikle Arzavalılarla savaştığı yazılı belgelerde geçmektedir. Hitit İmparatorluğu döneminde (M.Ö. 1500-1200) ise, çevre büyük devletler gibi, Arzava da, Hititler'e zaman zaman baş kaldırmaktadır. Bunun üzerine II. Murşili Arzava'ya büyük bir sefer düzenlemiştir (İlaslı: 2006: 5). Bu sefer sırasında Afyonkarahisar önem kazanmıştır. Bu dönemlerde burada, Mira-Kuvalya Krallığı bulunmaktadır. Başşehri ve sınırları bilinmemekle birlikte, bugünkü Afyonkarahisar ilini içine almaktadır. Süleyman Gönçer tarafından bulunan Gezler, Çatkuyu ve Karataş Kaleleri, Hititler'in Afyonkarahisar'a ne derece önem verdiklerinin birer delilidir. IV. Tuthaliya'dan sonra, yaklaşık 500 yıl süren Hitit egemenliği, yavaş yavaş yok olmak üzeredir. Bu yıllarda Anadolu'ya batıdan gelen ve sonradan adlarına Frig denilen kavim göçü başlamıştır. Bu göç dalgası, yaklaşık 400 yıl süren karanlık bir dönemin yaşanmasına neden olduğu anlaşılmaktadır (İlaslı: 2006: 5).

Afyonkarahisar'da Frigler ve Midas, önemli bir konumdadır. Siyasal üstünlük yanında özellikle Anadolu'nun benimsenerek yeni bir kültür oluşturulması, Ege'de kültürel, dinsel, mitolojik bir üstünlük kazanılmasına neden olmuş hatta Bizans sonuna kadar Afyonkarahisar-Eskişehir-Kütahya illerinin birleştiği bölge, Frigya olarak adlandırılmıştır. Burada, Anadolu'nun en ilginç ve en değerli eserleri oluşturulmuştur. Frigler zamanında Afyonkarahisar ili sınırları dâhilinde birçok şehir kurulmuştur. Bunların en önemlileri Kelenia (Dinar) ve Synnada (Şuhut)'dır. Afyonkarahisar kuzeyinde, Yapıldak Köyü yakınlarındaki Yazılıkaya'da bulunan anıt mezarlar, tapınaklar ve diğer yerleşim sahaları burasının o dönemdeki durumunu çok iyi yansıtmaktadır. Bazı araştırmacılar, Sandıklı'nın şimdiki yerinin bu dönemde kurulmuş olabileceğini iddia etmektedirler (French, 1988: 14-17). Kurulan bir başka yerleşme ise Akronion (Afyonkarahisar) kasabası olmuştur (Strabon, 1987: 76-77). Afyonkarahisar'da Friglerden sonra çeşitli krallıklar egemen olmuş, her krallık döneminde, değişen siyasi ve ekonomik koşullara bağlı olarak, farklı şehirler önem kazanmıştır. Örnek olarak, Geleneia (Dinar) Persler zamanında, Synnada (Şuhut) Roma döneminde, Amorium ise (Emirdağ) Bizans döneminde önem kazanmıştır. Bu dönemde Pentapolis adı altında Sandıklı Ovası'nın çeşitli yerlerine yerleşmiş şehirler

dikkat çekicidir. Pentapolis bölgesinde, Otrus (Çorhisar), Bruzus (Karasandıklı), Eucarpeia (Emirhisar), Hierapolis (Koçhisar) yer almaktadır (Ramsay, 1960: 150-151).

Anadolu'da kendine has bir kültür oluşturan Frigler'in, M.Ö. 6. yy sonlarından itibaren siyasi üstünlüğü yitirmesinin ardından bölgede Pers hâkimiyeti başlamıştır. Bu dönemde Ege Denizi ile bağlantıyı sürekli elinde tutabilmek amacı ile Sandıklı güneyindeki Geleneia (Dinar) şehrini eyalet merkezi konumuna getirmişlerdir. Ayrıca Sardes'ten Pers İmparatorluğu'nun merkezi konumunda Sus şehrine kadar uzanan bir ulaşım yolu inşa edilmiştir. Kral Yolu olarak adlandırılan bu yol Dinar şehrinden geçmiştir (İlaslı, 2006: 6). Ticaret yolu olan Kral Yolu'nun hemen kuzeyinde yer alan Sandıklı çevresinde de siyasi ve sosyo-ekonomik açıdan hareketli dönemler yaşanmış olabileceğini söylemek mümkündür.

Büyük İskender'le başlayan Hellenistik (Grek) dönemde Anadolu'da olduğu gibi Afyonkarahisar'da yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Bu dönemden Türk'lerin Anadolu'ya hâkim oldukları zamana kadar Frigya arazi içinde Sandıklı çevresindeki yerleşmelerin önemleri sürekli artmıştır. Çünkü Sandıklı Ovası ulaşım faaliyetleri ve özellikle de sıcak su gibi doğal kaynakların kullanılabilirliği açısından önemli bir konumdadır. Bu özelliği dolayısı ile ticaret gelişmiştir. Bu dönemle birlikte Afyonkarahisar'da bulunan şehirler kendi adlarına ait sikkeler basmıştır. Sandıklı çevresindeki Hierapolis, Eucarpia, Stektorium, Brozus, Ortrous şehirlerine ait sikkeler o dönemdeki ekonomik hayattaki canlılığın önemli göstergesidir.

Sandıklı M.Ö. 72 yılında Romalıların eline geçmiş ve bu şekilde M.S. 395'e kadar böyle devam etmiştir. Sandıklı M.S. 395 yılında 1078 yılına kadar Bizans egemenliği altında girmiştir (Gönçer, 1971: 200). Bu iki dönemde Sandıklı şehri yakınındaki Agros Thermon Hüdei Kaplıcası'nda Kübele tapınım yerleri günümüzde ayakta durmakta ve hemen yanı başındaki Hierapolis (Kutsal şehir) bulunmaktadır. Günümüze kadar burası Hüzei ya da Hüdei (Tanrısal) olarak adlandırılmıştır.

2.1.2. Türk Dönemi

Milâdi XI. yüzyıl sonlarında İran'da kurulan Selçuklu döneminde Türkler Anadolu'yu ele geçirmek için akınlar yapmışlardır. Malazgirt zaferinden sonra Anadolu Türklere açılmıştır. Alpaslan'ın ölümünden sonra yerine Melikşah geçmiştir. Melikşah Süleyman Bin Kutalmış'ı Fırat Nehri ile Karadeniz boğazı arasındaki sahayı almakla görevlendirmiştir. Süleyman mahiyetindeki Artuk ve Tutuk Beyler, birçok Türkmen boy ve ulusu ile 1073 yılında Anadolu'ya girmiş, Kızılırmak'ı geçerek Orta Anadolu'ya yayılmıştır. Bundan sonra diğer Türk generallerinin Anadolu'da başarı kazandıkları görülmektedir (Üçer, 1935: 3). Böylece bu dönemde Anadolu'nun fethini tamamlamak üzere birçok bey, ordu ve boyları ile Anadolu'ya gelip iskân faaliyetlerinde bulunmuştur. Afyonkarahisar ili de Emir Saltuk ve Devlethan boyları tarafından iskân edilmiştir. Anadolu'nun fethinde başarı gösteren komutanlar bazı bölgelerde beylikler kurmuşlar ve XI. yüzyıl sonlarında kurulan beylikler zamanında Afyonkarahisar ili Süleyman Şah idaresindeki beyliğe bağlanmıştır. Türklerin Anadolu'ya yerleşmeleri XI. yüzyılın sonunda başlamasına karşılık, bu konuda gelişmeler bir süre daha aksamıştır. Bu durumun nedeni ise haçlı seferleridir. Örnek olarak 1103 yılında bir haçlı kolu Afyonkarahisar ili üzerinden (Dinar, Çulovası, Çay) geçerek İshaklı'da Suriye yoluna girmiş, İzmir-Konya yoluna geçmiştir (Gönçer, 1971: 242). Dolayısı ile yol üzerindeki şehir ve kasabalar yakılmış ve nüfus kaybetmiştir. Sandıklı şehrinin de bu durumdan etkilenmiş olabileceği muhtemeldir.

Anadolu Selçuklu döneminde Sahip Ata Fahreddin'in arazisi olan Sandıklı verimli topraklar üzerinde yer alması sebebi ile her zaman kalabalık bir nüfusa sahip olmuştur. Yörede, daha sonraları Anadolu beyliklerinden olan Germiyanogulları'nın hâkimiyeti başlamıştır (İlaslı, 2006: 29). Germiyanogulları, Sandıklı'ya kadar gelerek buraya kale ve yolları üzerindeki Anıtkaya'ya da bir han yaptırmışlardır. Sandıklı ilçesi Hisar Mahallesi'nde, Çavuş Cami'nin duvarında bir Osmanlı dönemi çeşmesi olan Ali Çavuş Çeşmesi bulunmaktadır. Çeşme, kesme taş kaplamalı olup her iki kemer ayağında, yazıtlı mermer bloklar vardır. Bu yazıtlar, Sandıklı Kalesi'nin Germiyanoglu I. Yakup Bey tarafından yaptırılan onarımına aittir. Kitabeye göre, Sandıklı Kalesi H.725 (M. 1325)

yılında onarılmıştır. Çeşme XIX. yüzyılda yapılmış olup, yapım kitabesi kemer iç yüzeyine yerleştirilmiştir (İlaslı, 2006: 29).

Germiyoğulları'ndan sonra Afyonkarahisar'da Osmanlı hâkimiyeti başlamıştır. Osmanlı'nın daha ilk dönemlerinden başlayarak Sandıklı'nın önemli bir yerleşme olduğu dikkati çekmektedir. Baykara, 1988' de yapmış olduğu çalışmasında Neşri'ye atfen Murad Gazi devrinde Osmanlı'nın Anadolu'nun iç kesimlerine kadar ilerlediği söylemekte o dönemde Kosova'ya giden Murad Gazi'nin "beş muteber bahadır eri Beğ"lerden bir tanesini de Uşak, Sandıklı ve Kütahya'nın başına koyduğunu yazmaktadır (Baykara, 1988; 85). Dolayısı ile Sandıklı'nın o dönemde siyasi açıdan önemli bir pozisyonda olduğunu söyleyebiliriz. II. Murad zamanında Karahisar-ı Sahip, önce merkez olarak büyür, şehir konumuna gelir ve Kütahya sancağına bağlanır. Bu dönemde Sandıklı ilçesi de ciddi bir şehir konumuna gelmiş, kadılık merkezi halini almıştır. Sandıklı'nın yerleşme ve demografik durumu ile ilgili ilk bilgilere XVI. yüzyılda rastlanmaktadır. Bu devirde Kütahya'nın 14 sancağından biri olan Karahisar-ı Sahip Sancağı için tutulmuş tahrir defterlerinde Sandıklı'daki hane sayılarına ulaşılmıştır (Bulduk, 1993: 110). Bulduk'un çalışmasında, XVI. yüzyılın başlarında Sandıklı şehrinde 8 mahalle varken 1572 yılında tutulan defterde, 5 mahalle gözükmektedir. Buna göre, Halil Beg Mescidi, İslamoğlu ve Kubbeli Mescidi Mahalleleri diğer mahallelerin içinde kalmıştır. 1500'de şehrin en büyük mahallesi 109 neferle Çay Mahallesi'dir. 1572 yılında ise 222 nefer ile Çakır Mahallesi şehrin en büyük mahallesi olmuştur (Tablo 4).

Şehirle ilgili 17. yüzyıla ait bilgilere ise Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'nde ulaşılmaktadır. Bu seyahatnamesinde Sandıklı için sandık dolusu mal ve mahsulâtlı kazadır. Cümle 350 toprak örtülü evdir. 3 mahalle ve 4 mihraptır. 40 leblebici dükkânı bir camii, han ve hamamı, tekke ve mescidi olduğunu belirtmektedir (Evliya Çelebi, 1985: 57). Bu dönemde orta ölçekli bir şehir olan Sandıklı'da dükkânlar ve hanın bulunması şehrin çevresine göre bir pazar merkezi durumunda olduğunu göstermektedir.

Tablo 4. XVI. Yüzyılda. Sandıklı İlçe Merkezindeki Nefer, Hane, Mücerred ve Muaf Sayısı.

Mahalleler	Nefer (Asker)			Hane			Mücerred (Bekâr)		
	1500	1528	1572	1500	1528	1572	1500	1528	1572
Çay	109	99	180	89	65		13	3	
Cami	69	65	144	58	40		8	3	
Çakır	64	48	222	57	30		7	1	
Ece	98	64	122	88	50		9	3	
Kethuda (Hisar)	105	62	121	87	60		12	3	
Halil Beg Mescidi	27	35	×	22	29	×	5	1	×
İslamoğlu	33	40	×	32	30	×	1	2	×
Kubbeli Mescidi	74	41	×	61	30	×	8		×
Toplam	579	454	789	494	334		63	16	

Kaynak: Bulduk'tan Yararlanılarak Hazırlanmıştır (1993).

1840 yılında sahadan gecen Vital Cuinet ise yazdığı eserinde toplam 6 515 nüfuslu şehirde 170 nüfusun Gregorien Ermeni olduğunu belirtmektedir. Ayrıca şehrin beş mahalleye bölündüğünü konak adı verilen kaymakamlık misafirhanesi olduğunu üç tane minareli cami, dört medrese, üç tekke, bir erkek lisesi, bir ilkokul, bir askeri depo, beş han ve 1 300 adet ev bulunduğunu belirtmektedir (Cuinet, 1892: 245).

Daha sonra 18. yüzyılda Baykara'nın Vakıflar Genel Müdürlüğüne ait arşivlerden yaptığı araştırmada kazalar listesinde de Sandıklı yer almaktadır (Baykara, 1988: 223). Aynı yazarın 1856 tarihli Devlet Salname'sini inceleyerek yaptığı idari sınıflandırmaya

göre Sandıklı, Liva-ı Karahisar-ı Sahip'e bağlı kazadır. O dönemde yerleşmelere ait nüfus ve sosyo-ekonomik özellikleri gösteren birçok salnamede Sandıklı'nın idari açıdan kaza ve dolayısı ile önemli bir merkez olduğu anlaşılmıştır (Hızal ve Aygen, 1987: 67). 1864 tarihinde çıkarılan İdare-i Vilayet Kanununa göre Anadolu'nun idari yapısında önemli değişimler yapılmıştır. Sandıklı Afyonkarahisar'a bağlı olma özeliğini korumuş ve 1869 yılında belde teşkilatı oluşturularak merkezi özeliğini korumuştur (Durmuş, 1993: 30).

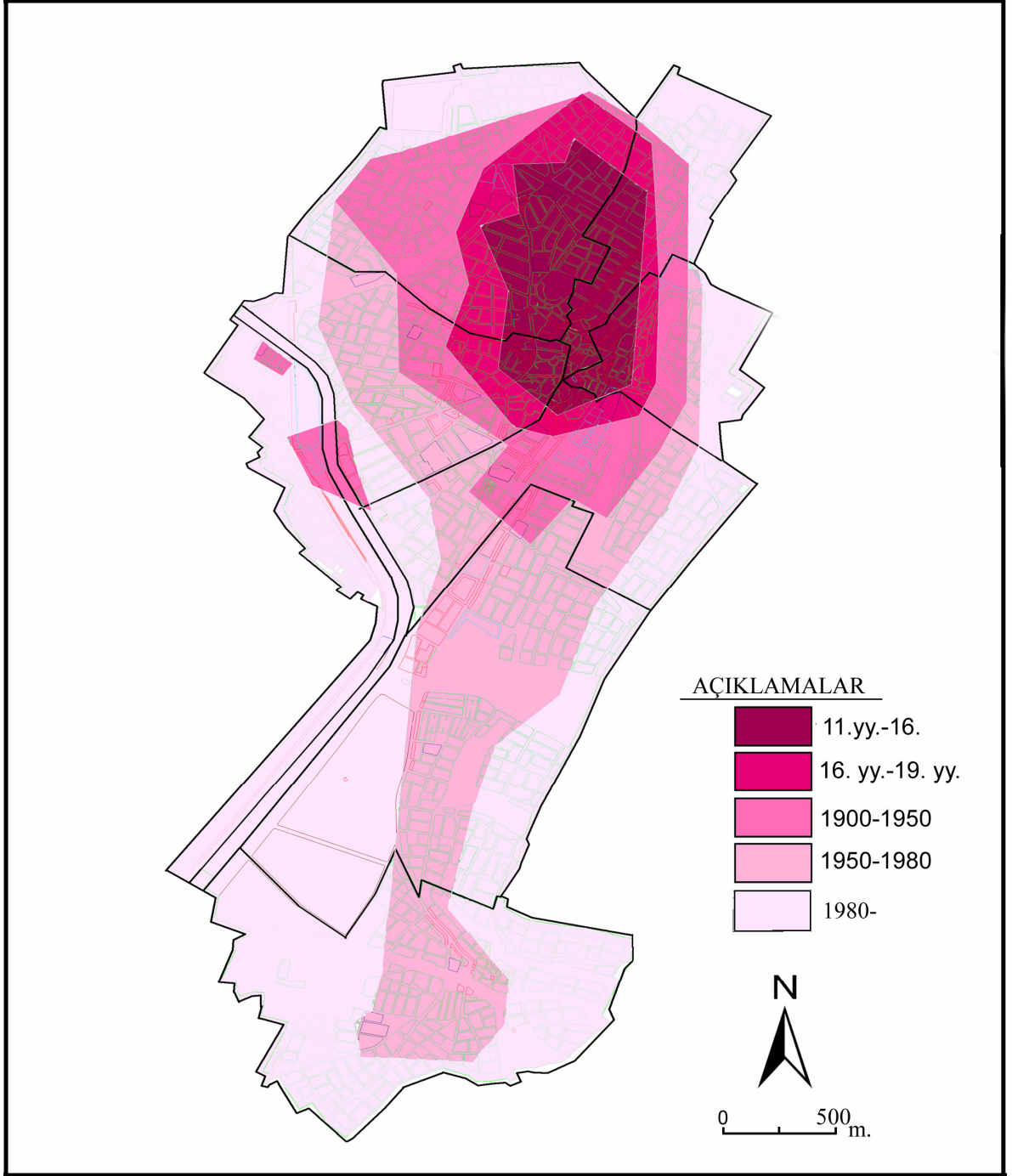
Sandıklı'da yerleşmenin idari gelişimi incelediğinde 19. yüzyılın son çeyreğinde önemli değişimler dikkati çekmiştir. Karahisar-ı Sahip Sancağı'nın ve ona bağlı Sandıklı'nın idari bölünüşü sürekli değişmiştir. Nitekim 1870 yılındaki salnamede Karahisar-ı Sahip Sancağı'nda 12 kaza, 1 nahiye varken 1874'teki salnamede kaza sayısı 5 düşmüş buna karşılık nahiye sayısı 8'e yükselmiştir. Daha sonra 4 Mart 1898 tarihinde Hüdavendigâr Vilayetine bağlı olan Karahisar-ı Sahip Sancağı'nda yeni ve geniş idari yapılanmaya gidilmiştir. Bu değişiklikler sonucu Karahisar-ı Sahip Sancağı'nda kaza sayısı 4'e düşmüş buna karşılık nahiye sayısı 29'a yükselmiştir (Karazeybek, 2001;192). O dönemde Sandıklı idari açıdan oldukça genişlemiş 11 nahiye ile Karahisar merkezde dâhil olmak üzere diğer tüm kazalardan daha büyük hale gelmiştir (Tablo 5). Sandıklı'da cumhuriyetin ilanına kadar idari yapıda fazla değişiklik olmamıştır. 1923 tarihinde Cumhuriyetin ilanından sonra Sandıklı, Afyonkarahisar'a bağlı bir ilçe olmuştur.

Sandıklı bulunduğu konum ve sahip olduğu doğal özellikler nedeni ile eski çağlardan bu yana yerleşmeye sahne olmuştur. Bu durum Sandıklı şehrinin gelişme eğilimi ve yönünü de belirlemiştir. Özellikle yörede Türk hâkimiyetinin başlaması ile birlikte ve daha sonra Osmanlılar devrinde hemen her yüzyılda Sandıklı, şehir olarak bulunduğu yörede sosyo-ekonomik açıdan hizmet fonksiyonları ile kendinden söz ettirmiştir. Bütün bunlar Sandıklı'nın yerleşme bakımından tarihsel mirası ve tarihsel geleneğini Osmanlı döneminde de sürdürdüğünün göstergesidir.

Tablo 5: 1898 tarihinde Karahisar-ı Sahib Sancağı'nda Nahiyeler ve Köy Sayıları.

Kazalar	Nahiyeler	Köy Sayıları
Karahisar	Merkez Nahive	33
	Cobanlar Nahivesi	7
	İsce-Karahisar Nahivesi	16
	Karaca-Ahmet-Sultan Nahivesi	18
	Sincalı-bası Nahivesi	23
	Güneşi Nahivesi	8
	Subut Nahivesi	28
	Ovnağan Nahivesi	10
	Ablak Nahivesi	13
Sandıklı	Merkez Nahive	37
	Hocalar Nahivesi	22
	Çukurca Nahivesi	7
	Kızıl-viran Nahivesi	11
	Kınık Nahivesi	16
	Geyikler(Dinar) Nahivesi	36
	Çivril Nahivesi	27
	Şeyhlü Nahivesi	22
	Kırgıllu(incirli) Nahivesi	18
	Dazkırı Nahivesi	23
	Cardak Nahivesi	10
Bolvadin	Merkez Nahive	10
	İshaklı Nahivesi	12
	Çay Nahivesi	9
	Orta Nahive	6
Aziziye	Merkez Nahive	20
	Bayat Nahivesi	8
	Hanbarçın Nahivesi	8
	Manahoz Nahivesi	11
	Salihler Nahivesi	15
Toplam Köy Sayısı		484

Kaynak: Afyonkarahisar Kütüğü (2001).

Harita 6: Sandıklı Şehrinin Gelişim Aşamaları (11.yy.-20.yy.).

2.1.3. XX. Yüzyılda Şehırsel Gelişim

Sandıklı'da Cumhuriyetin ilanından sonra 1950 yılına kadar Türkiye'de birçok şehirde olduğu gibi yeniden yapılanma ve atılım döneminin ilk aşaması olmuştur. Bu dönemde alt ve üst yapıda önemli gelişmeler görülmüştür. Gelişmeler bir yandan mevcut eski dokuda yaşanırken, bir yandan da bu dokuyu çevreleyen alanlar (bugünkü Yunus Emre Bulvarı) ve İstasyon Caddesi üzerinde gerçekleşmiştir. Sandıklı su şebekesi ilk defa 1936 yılında İller Bankası tarafından yaptırılmıştır. Kanalizasyon şebekesine ise ilk defa 1940 yılında başlanmıştır.

Foto 2: Sandıklı'dan Genel Bir Görünüş (1942-Hasan COŞAR Fotoğraf Arşivi)

1940 yılında şehir nüfusu 6 879 iken, kır nüfusu ise 38 562 kişi idi. O dönemde şehir Hisar, Cuma, Çay ve Ece Mahallerinde yoğun olarak 2-3 katlı yapılardan oluşuyordu (Foto: 2-3). Şehırsel özellik açısından nüfus az gibi görünse de mekânsal görünüm olarak Sandıklı o dönemki diğer yerleşmelere kıyasla tam bir şehir havasına bürünmüştür. 1940 yılında Sandıklı küçük bir kasaba görünümündeydi (Foto 2).

Foto 3: Sandıklı'dan Genel Bir Görünüş (2004).

Aynı yerde 2004 yılında çekilen fotoğrafta şehrin geneli itibari ile yatay büyümeyle birlikte yapılarda dikey gelişme de söz konudur (Foto 3). Şehrin çehresi oldukça değişmiştir. Bu eğişim aynı zamanda şehrin içyapısı ve mimari tarzında da açık bir şekilde görülmektedir (Foto: 3-4). Ancak 1950 yılına kadar Sandıklı' da şehrsel dokusu geleneksel Osmanlı mimarisinin bir devamı şeklinde tezahür ettiği anlaşılmıştır. Bunun en güzel görüldüğü yerler cadde ve sokaklar olmuştur. Daha önce de belirtildiği gibi Osmanlı döneminden kalan Uzun Çarşı şehrsel dokuyu anlatması açısından önemlidir. Uzun Çarşı yapı kültürü günümüzde merkezîyet bakımından aynı özellikleri sürdürmeye çalışsa da şehrsel alanda meydana gelen değişimler ve artan nüfusa ihtiyaç veren yeni yerlerin varlığı buraların etkinliğini nispeten azaltmıştır. Günümüzde Uzun Çarşı'da mimari yapılar artık değişmiştir Sandıklı'da cumhuriyetin ilanından sonra şehrin gelişmesini sağlayan en önemli olay demir yolu ağının kurulmasıdır. Sandıklı demir yolu hattının yapımına 1934 yılında yapımı tamamlanarak 22 Ocak 1936 ilk tren seferi düzenlenmiştir (Ulupınar, 1996: 21).

Foto 4: Uzun Çarşı'dan Bir Görünüm (1946-Hasan COŞAR Fotoğraf Arşivi).

Böylece şehrin hemen batısına bugünkü İstanbul-Denizli-Antalya karayolunun alt tarafına gar kurulmuştur. Şehir merkezine mesafesi yaklaşık 1 km. olan garla merkez arasında İstasyon Caddesi gelişme göstermeye başlamıştır (Foto 8-9).

İstasyon Caddesi'nin gelişmesi şehirleşmenin önemli bir ayağını oluşturmaktadır. Çünkü garın merkeze olan konumu neticesinde şehrin mekânsal olarak gelişme yönünün o tarafa doğru kaymasına neden olmuştur. Yine şehrsel gelişimi göstermesi bakımından Yunus Emre Caddesi'nin dikkat çekicidir. 1940 yılında caddenin ilk kısmından çekilen fotoğrafta caddenin her iki tarafında da şehrin merkezine doğru hiçbir konutun olmadığı anlaşılmaktadır (Foto 6) Bugün için Yunus Emre Bulvarı olan cadde de 1970 yılından sonra iskân faaliyetleri başlamıştır.1990'dan sonra gerekli altyapı çalışmaları ile cadde, günümüzdeki görünümü almaya başlamıştır (Foto 7). Böylece şehrin hemen batısına bugünkü İstanbul-Denizli-Antalya karayolunun alt tarafına gar kurulmuştur. Şehir

merkezine mesafesi yaklaşık 1 km. olan garla merkez arasında İstasyon Caddesi gelişme göstermeye başlamıştır (Foto 8-9).

Foto 5: Uzun Çarşı'dan Bir Görünüm (2005).

Şehirleşme 1960 yıllara kadar hep belirli bir kalıp içerisinde gelişirken o dönemden sonra nüfusu 10 000 aşan Sandıklı'da yavaş yavaş mekânsal olarak şehirselleşme daha açık bir şekilde kendini göstermeye başlamıştır. Bu dönemde şehir merkezinden geçen çayın üstü kapanmıştır. Bu durum merkezîyet açısından önemlidir. Nitekim o zamana kadar Ulu Cami önündeki pazar kaldırılarak kapanan çayın üzerine kurulmaya başlanmıştır. Böylece şehir kendine yeni gelişme alanları bulmuştur. Yunus Emre Bulvarı ve İstasyon Caddesi bu dönemden sonra hızla gelişmiştir (Foto 9). Sandıklı şehrinde 1980 yılına kadar nüfus artışı ile birlikte hem dikey hem de yatay gelişim devam etmiştir. Fakat asıl gelişim 1990 yılından sonra meydana gelmiştir.

Foto 6: Yunus Emre Caddesi (1940-Hasan COŞAR Fotoğraf Arşivi).

Foto 7: Yunus Emre Caddesi (2000).

Foto 8: Gar Tarafından İstasyon Caddesi (1940-Hasan COŞAR Fotoğraf Arşivi).

Foto 9: Gar Tarafından İstasyon Caddesi (2004).

1983 yılından sonra küçük sanayi sitesinin kurulması ve yeni sanayilerin ortaya çıkması nüfus artışı ile birlikte şehirde mekânsal değişim kendine göstermiştir. Çalışma sahasında yeni konut alanlarının yerleşmeye açılışı, meslek yüksek okulunun kuruluşu, sanayide yeni yatırımlar, Sanjet'in hizmete açılışı ve çevre yolunun hizmete girişıyle birlikte şehirselleşme peyzaj yavaş yavaş günümüzdeki hâle gelmiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
ŞEHİRSEL NÜFUS ANALİZLERİ

3. ŞEHİRSEL NÜFUS ANALİZLERİ

3.1. Nüfusun Gelişimi

3.1.1. Cumhuriyet Öncesi Dönem

Cumhuriyet öncesi döneme ait nüfus bilgileri daha çok tarihçilerin bazı tahminlerine kaynaklık eden tahrir defterleri, mühimme defterleri, seyahatnameler, vakfiyeler salnameler gibi belgelere dayanmaktadır (Doğanay, 1994: 143).

Selçuklu ve Beylikler döneminde nüfus miktarını ortaya koyacak kaynaklar olmasa da bu dönemlerde şehirde canlı olan ticaret hayatına bağlı olarak, nüfusunun kalabalık olduğu varsayılabilir. Belirtilen kaynaklar daha çok Osmanlı döneminde tutulmuştur. Bu dönemde kayıtların XVI. yüzyıldan başlanarak tutulduğu bilinmektedir. Sandıklı'nın demografik durumu ile ilgili ilk bilgilere XVI. yüzyılda rastlanmaktadır. Bu dönemde Kütahya'nın 14 sancağından biri olan Karahisar-ı Sahib Sancağı için tutulmuş tahrir defterlerinde Sandıklı'daki hane sayılarına ulaşılmıştır (Bulduk, 1993:110). Burada ilçe merkezindeki mahalleler ve bu mahallelerdeki hane sayıları tespit edilerek bazı hesaplamalarla genel nüfusa ulaşılmaya çalışılmıştır (Barkan, 1953: 1-26, Göyünç, 1979: 331-338). Tahrir defterine göre Sandıklı'da 8 mahalle olduğu anlaşılmaktadır. Mahallelerde bulunan asker sayısı 1500 yılında 579 iken bu sayı 1528 yılında 454'e düşmüş, 1572 yılında ise artış göstererek 789'a yükselmiştir. Ayrıca 1500 yılındaki hane sayısı 494 olarak tespit edilmiştir. Barkan'ın ortalama hane başına düşen nüfus sayısı dikkate alınırca Sandıklı'da 1500 yılında 494 hane sayısına karşılık yaklaşık 2000 ile 2500 arasında kişinin yaşadığı tahmin edilmektedir (Tablo 6).

Osmanlı döneminde resmi olarak ilk sayım 1831 yılında II. Mahmut zamanında yapılmıştır (İzbrak, 1944: 464-465). Bu sayıma göre askerlik yapmaya elverişli olan erkekler ile çocuk yaşta olanlar ve ihtiyarlar olmak üzere iki kısım olarak erkek nüfusu yazılmıştır. Dolayısı ile yapılan bu ilk resmi sayımda kadın ve kız çocuğu nüfusu hakkında bilgi bulunmamaktadır (Karpaz, 2003: 150). Salnameye göre Sandıklı'da çocuk ve yaşlı nüfusu 5295 iken genç nüfus 2749 olarak tespit edilmiştir. Burada erkek nüfusu kadar

kadın nüfusu olabileceği de dikkate alındığında Sandıklı nüfusunun 15 000 civarında olduğunu tahmin etmek mümkündür.

Tablo 6: Afyonkarahisar'da 1831 Sayımına Göre, Karahisâr-ı Sahip Sancağı Erkek Nüfusun Dağılımı.

Kaza	Nüfus				
	İslâm		Gayri Müslim		Toplam
	Sagîr ve Kebir (Küçük ve Büyük)	Muvafık (Uygun Olanlar)	Cizye Gûzar (Gayri Müslim Genç)	Baki (Geriye Kalan)	
Karahisâr-ı Sahip	8 523	4 823	659	421	14 426
Sandıklı	5 295	2 794	0	0	8 089
Şuhut	1 936	1 039	0	0	2 975
Sincanlı	1 738	1 023	0	0	2 761
Karamık	430	239	0	0	669
Çay	1 200	576	0	0	1 776
Çola	155	71	0	0	226
Bolvadin	2 655	1 468	0	0	4 123
Hanbarçın	2 239	1 453	0	0	3 692
Nevahî-i Bar.	2 595	1 672	0	0	4 267
Toplam	26 766	15 158	659	421	43 004

Kaynak: Afyonkarahisar Kütüğü (2001).

XIX. yüzyılın ikinci yarısına ait nüfus hakkında bilgilere salnamelerden ulaşılmaktadır. Hüdavendigâr Vilayeti 1872 (H.1289) tarihli salnameye göre erkek nüfusu 11 020 olarak belirtilmiştir (Afyonkarahisar Kütüğü, 2001: 265). Buna göre toplam nüfusun 25 000' den fazla olabileceği düşünülebilir. Böylece 1831 yılına göre nüfusta yaklaşık % 70'lik bir artışın olduğu anlaşılmaktadır. 1906 (H.1324) yılına ait Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi'nde ise Karahisar-ı Sahib Sancağı'nın kazaları, bunların kadın erkek ve gayri müslim nüfusları ile kazaların yüz ölçümü hakkında bilgilere ulaşmak mümkündür (Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi Matbaa- ı Resmiye, Bursa, 1906: 340-341). Salnamede, Sandıklı'nın yüzölçümü 6 500 km², toplam nüfusu ise 92 023 olarak belirtilmiş.

Tablo 7: 1906 (H.1324) Tarihli Salname'ye Göre Karahisâr-ı Sahip Sancağı Nüfusu.

Kaza	Nüfus				
	İslam			Rum, Protestan Katolik ve Yahudi	Ortodoks
	Erkek	Kadın	Toplam		
Karahisar (Şuhut ve Sincanlı)	48 589	46 887	89 128	77	6 271
Sandıklı (Şeyhlü, Geyikler, Dazkırı)	46 223	45 800	91 482	392	149
Bolvadin (İshaklı ve Çay)	19 171	18 847	38 007	3	8
Aziziye (Hanbarçın)	20 577	19 375	39 764	114	74
Toplam	134 560	130 909	258 381	586	6 502

Kaynak: 1906 (H.1324) Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi'den Yararlanılarak Hazırlanmıştır.

Bu döneme kadar Sandıklı nüfusu ile Karahisar-ı Sahib nüfusu hep bir birine yakın seyretmiştir. Fakat 1906 yılına gelindiğinde ilçe nüfusunun merkez nüfusu geçtiği dikkati çeker. 1872 yılındaki salnameye göre nüfusun bu denli farklı çıkması o dönemde idari yapıda meydana gelen değişikliğe bağlı olarak Şeyhli, Geyikler ve Dazkırı nahiyelerinin Sandıklı kazası içinde sayılmaları gösterilebilir (Sami, 1890: 2967). İdari yapılanmadaki değişikliklerin yanı sıra Osmanlı Devleti'nin kaybettiği topraklardan gelen göçler nedeniyle nüfus hızla artmıştır.

Osmanlı devletinin son dönemlerine doğru Sandıklı oldukça hareketli günler geçirmiştir. 1921 yılında 8 Ağustos-12 Eylül tarihleri arasında Yunanlılar tarafından üç kez işgale maruz kalmıştır (Sandıklı, 2001: 4-5). İşgal yıllarında diğer bölgelerde olduğu gibi, Sandıklı'da da gerek erkek nüfusun silâh altına alınması, gerekse açlık, kıtlık ve sefaletten dolayı artan ölümler nedeniyle nüfus oldukça azalmıştır (Özav, 2000: 160).

3.1.2. Cumhuriyet Dönemi

Cumhuriyet Döneminde ülkemizde nüfus sayımlarının düzenli olarak yapılmaya başlanması, şehir nüfusunun gelişimini sağlıklı olarak ortaya koymamızı mümkün kılmıştır. İlk nüfus sayımında (1927), Sandıklı şehir nüfusu ilgili bilgilere ulaşmamakla birlikte ilçenin toplam nüfusu hakkında bilgiler mevcuttur.

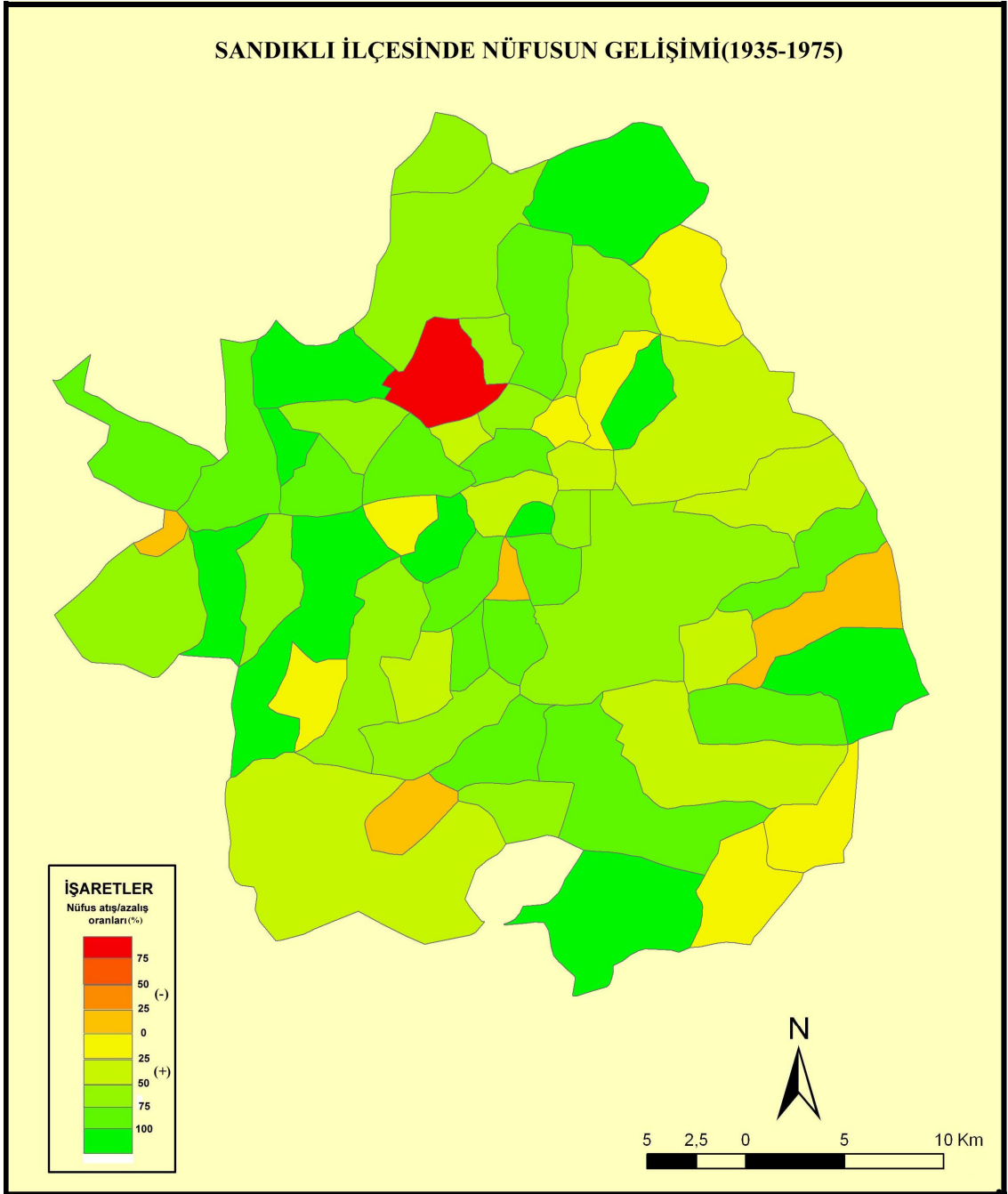
Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar Sandıklı Kazası'nın idari sınırı şimdi Denizli Başçeşme'ye kadar uzanmaktaydı. Salnamelerde Geyikler (Dinar), Dazkırı ve Şeyhlü'nün (Çivril) nahiye olarak Sandıklı Kazasına bağlı olduğu bilinmektedir. 1926 yılında yapılan idari taksimatta bu nahiyeler Sandıklı'dan ayrılmışlardır.

Dinar Afyonkarahisar'a bağlı bir ilçe olmuş, Dazkırı Dinar'ın bir beldesi haline getirilmiştir. Çivril de Denizli'ye bağlanmıştır. Dazkırı 1959 yılında ilçe olmuştur (Durmuş, 1993: 34). Hocalar ve Kızılören'in 1990 yılında ayrılıp ilçe olmalarından sonra Sandıklı'nın idari sınırı Sandıklı ovasının kuzey yarısından ibaret olarak kalmıştır. İdari yapıdaki bu değişimler araştırma sahamızdaki nüfus hareketliliğinde önemli nedenlerden birisini oluşturmaktadır. Bu etkinin bariz örneği 1927 tarihli nüfus sayımında görülmektedir (Afyonkarahisar Kütüğü, 2001: 266). Sayıma göre Sandıklı'nın nüfusu 36 480 kişi olarak

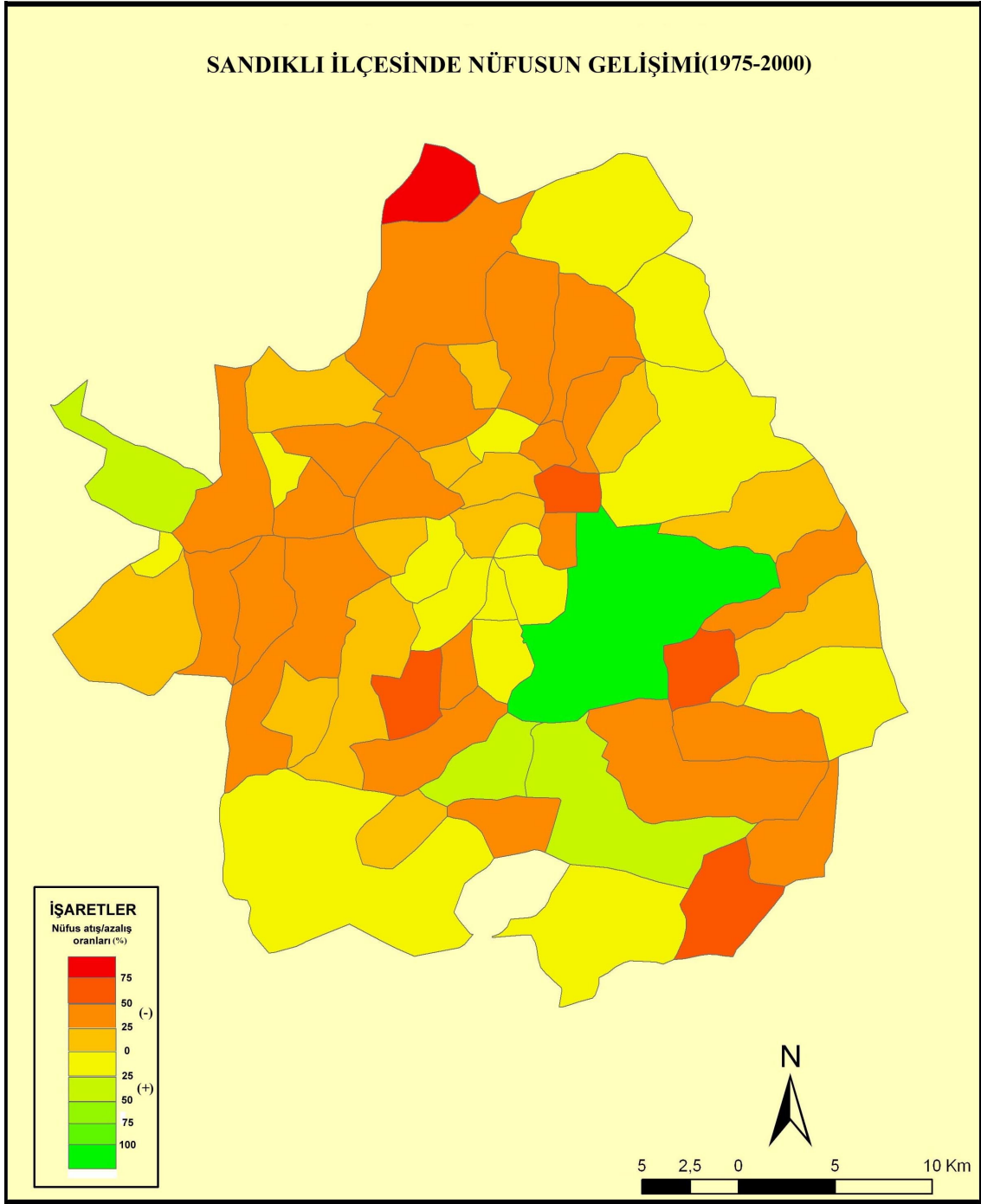
belirlenmiştir. Bu dönemle birlikte ilçe nüfusu, 1906 ve önceki yıllardaki salnamelerle mukayese edildiğinde merkez ve bazı ilçe nüfuslarının altında kaldığı anlaşılmaktadır.

Cumhuriyet'ten günümüze Sandıklı ilçe nüfusunda, Türkiye'deki birçok yerleşim yerinde olduğu gibi, bazı dönemler azalmalar olmuştur (Darkot, 1953:3, Özav, 1996: 60). Buna karşılık, genel nüfus seyrinin artış şeklinde olduğunu belirtmek mümkündür. Araştırma sahası ile ilgili şehir ve kırsal nüfusuna ait ilk verilere 1935 yılındaki sayım ile ulaşılmaktadır. Bu dönemde Sandıklı ilçesine bağlı 56 yerleşim yeri mevcuttur. Aynı yıl ilçede toplam 44 634 kişi bulunmaktadır. Bu nüfusun ancak 8 155'i merkezde ikamet ederken, 36 479'u kırsal yerleşmelerde yaşamaktadır. 2000 yılına gelindiğinde ise şehir nüfusu 37 804 olurken kırsal nüfusu 38 814 kişi olmuştur. 65 yıllık süreçte özellikle şehir nüfusu yaklaşık % 475 artarken, kırsal nüfusu daha az artmıştır (Tablo 8). Kuşkusuz bu farklılık ekonomik, sosyal ve idari yapıdaki değişmelerle yakından ilgilidir (Özav, 1995: 83).

Sandıklı'da ilçe merkez nüfusunun gerek artış ve azalış yönü gerekse artış nedenleri kırsal yerleşmelere göre farklılık göstermektedir. Bu nedenle ilçenin şehir nüfusu ile kırsal nüfusunun gelişimi birbirinden farklı olmuştur (Harita 5-6). Kırsal nüfusun, 1935-2000 nüfus sayım sonuçları karşılaştırıldığında ciddi oranda artmadığı görülmektedir. 1935 yılında 36 479 kişi olan nüfus 2000 yılında ancak 38 814 olmuştur. Buna karşılık nüfusun bu iki dönem içerisindeki seyri farklı olmuştur. Sandıklı'da kırsal nüfus gelişimi açısından 1975 ve 1990 yılı önemli dönüm noktalarıdır. Nüfus 1975 yılına kadar sürekli bir artış göstermiştir. Nitekim 1935-1975 yılları arasında nüfus yıllık ortalama 1.26 dolaylarında artmıştır. 1975 yılından 1990 yılına kadar ise kırsal nüfus genel olarak düşmüştür (Tablo 8).

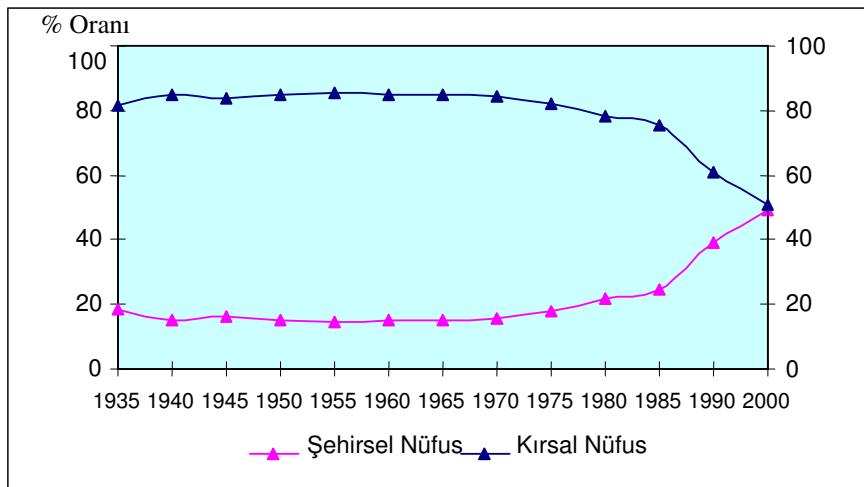

Harita 7: Sandıklı İlçesinde Nüfusun Gelişimi (1935-1975).

Harita 8: Sandıklı İlçesinde Nüfusun Gelişimi (1975-2000).

Şehirselle nüfusun gelişimi farklı bir seyir izler. Sandıklı şehrinde yerleşmenin tarihi çok eski dönemlere kadar uzanmaktadır. Bu tarihsel birikim şehir nüfusunun gelişimini etkileyen önemli bir süreçtir. Şehirde 1869 yılında belediye teşkilatı kurulmuştur. Yörenin idari, tarihi ve coğrafi mirası Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar Sandıklı'yı önemli bir merkez hâline getirmiştir. Buna karşılık Cumhuriyetin ilanından sonra nüfus 1935-1940 yılları arası dönemde azalmıştır ve 1935 yılında 8 155 olan nüfus 1940 yılında 6 879'a gerilemiştir. %3.3'lük bu azalmada II. Dünya Savaşı süreci ve sonrasında ortaya çıkan olumsuz şartların etki söz konusudur. Daha sonraki yıllarda nüfus 1955'e kadar hep aynı seviyelerde kalmıştır. 1950-1970 yılları arasında dönemde nüfus artışı düşük seviyelerde devam etmiştir. Bu dönem aralığında nüfus genel toplamda % 30 oranında artış göstermiştir. Aynı dönemde yıllık nüfus artışı ise ortalama % 1.39 olarak gerçekleşmiştir (Tablo 8). Bu dönemde özellikle merkezdeki ekonomik hayatta hareketliliğin olmaması ve ilçe merkezine yapılan göçün azalması nüfus artışının yavaş olmasında etkili olmuştur. Ayrıca, geçim sıkıntısı nedeni ile Afyonkarahisar il merkezine ve yurt dışına göçlerin oluşu nüfusun durgunlaşmasının diğer nedenleri arasında gösterilebilir. Buna karşılık Sandıklı 1965 yılında 10 192 kişilik nüfusu ile artık bir şehirselle yerleşme özelliğini kazanmıştır.

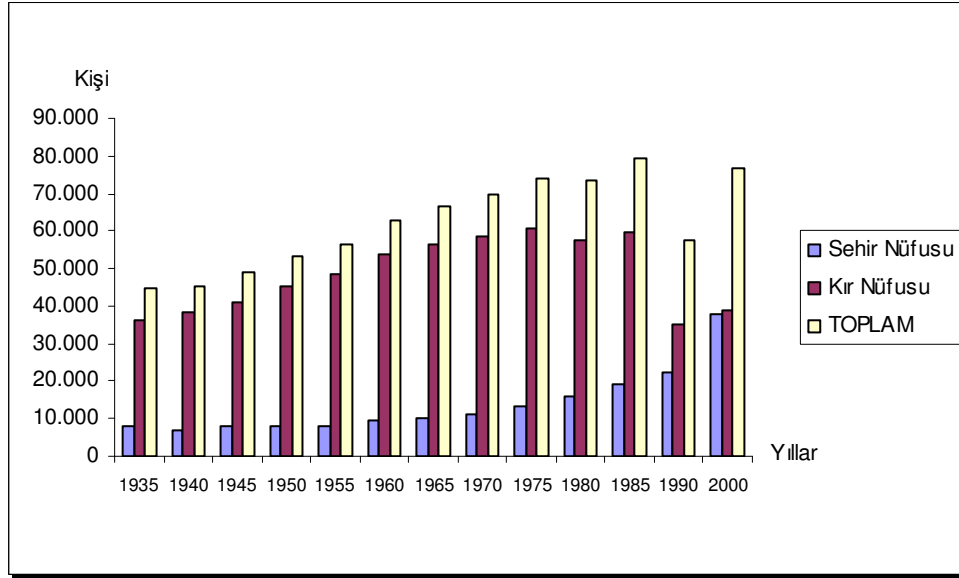
Grafik 7: Sandıklı İlçesinde Şehir ve Kır Nüfusunun Sayım Yıllarına Göre Gelişimi (1935-2000).

Tablo 8: Sandıklı İlçesi'nde Sayım Dönemlerine Göre Şehir, Köy ve Toplam Nüfuslar ve Yüzdeler Oranların Gelişimi.

Sayım Yılları	Şehir Nüfusu	Kır Nüfusu	Toplam	Kırsal Nüfus(%'si)	Şehrsel Nüfus(%'si)
1927	-	-	36 480	-	-
1935	8 155	36 479	44 634	4.1	-
1940	6 879	38 562	45 441	0.3	-3.3
1945	7 937	41 177	49 114	1.5	2.9
1950	8 004	45 209	53 213	1.6	0.1
1955	8 095	48 506	56 601	1.2	0.2
1960	9 357	53 614	62 971	2.1	2.9
1965	10 192	56 529	66 721	1.1	1.7
1970	11 056	58 580	69 636	0.8	1.6
1975	13 181	60 810	73 991	1.2	3.5
1980	16 041	57 472	73 513	-0.1	4
1985	19 398	59 879	79 277	1.5	3.8
1990	22 359	34 891	57 250	-6.3	2.8
2000	37 804	38 814	76 618	2.9	5.3

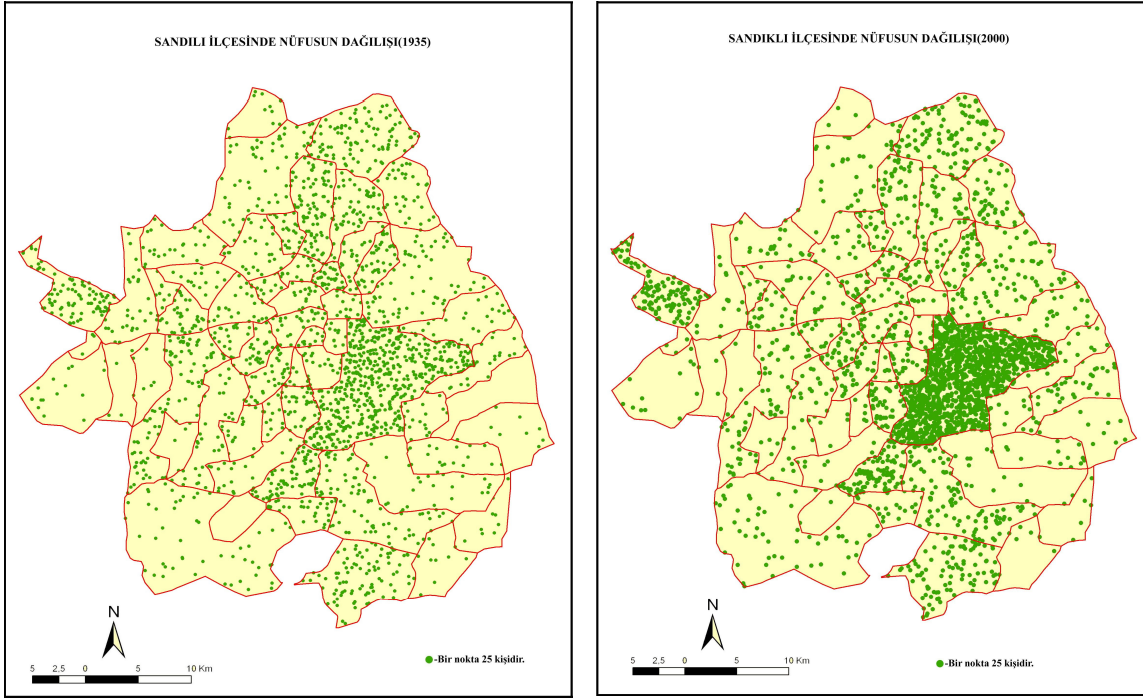
Kaynak: DİE. Verilerinden Yararlanılarak Hazırlanmıştır (1927-2000).

Bilindiği gibi ülkemizde bazı araştırmacılar şehrsel yerleşmeler için 10 000 nüfus kriterini esas almaktadır (Darkot, 1967: 3-6). Şehrsel merkeziyet özelliği kazanan Sandıklı'da nüfus giderek artış eğilimi göstermiştir. Ayrıca yörede istihdam yaratıcı yatırımların da artması Sandıklı şehrinin çevre yerleşmeler içinde cazibe merkezi olmasını sağlamış ve nüfusun doğal artışını daha da yükseltmiştir.

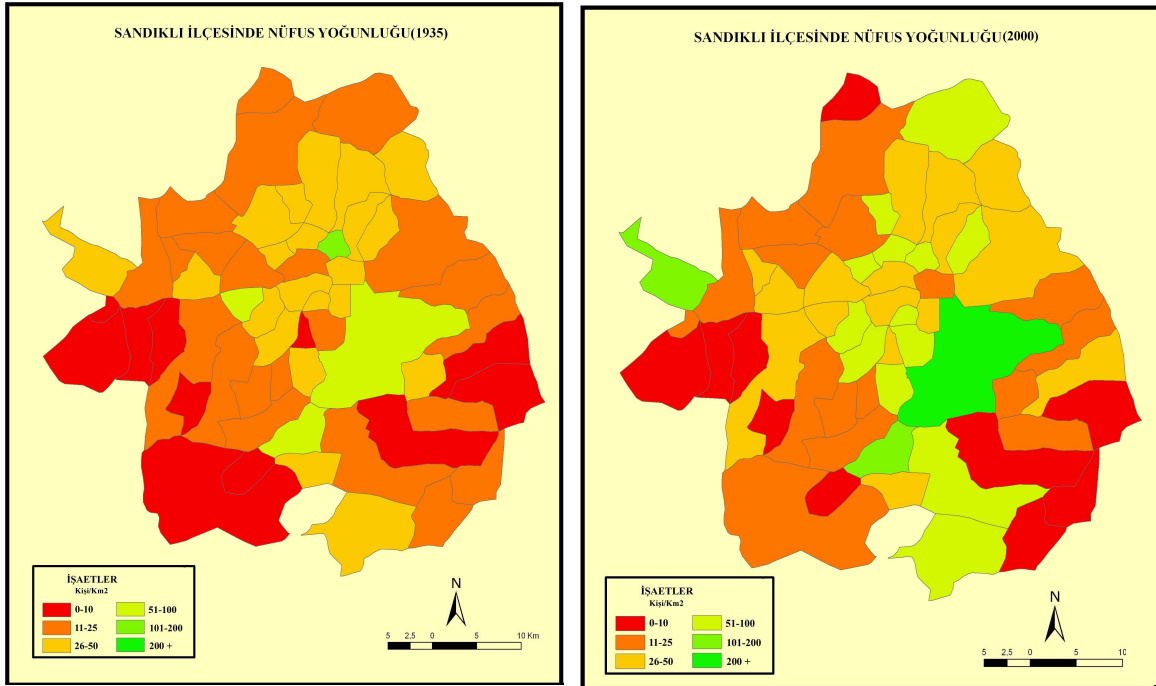

Grafik 8: Sandıklı'da Sayım Dönemlerine Göre Şehir, Köy ve Toplam Nüfuslar (1935-2000).

Sandıklı şehrinde 1970'ten 1990 yılına kadar geçen dönemde nüfus düzenli olarak artış göstermiştir. İlk küçük sanayi sitesinin 1983 yılında kurulması ilçe ekonomisinde hareketliliğe sebep olmuştur. Sandıklı şehir nüfusu 1990 yılından sonra önceki yıllara nazaran ciddi bir gelişme kaydetmiştir. 2000 yılında nüfus bir önceki döneme göre yaklaşık % 53 gibi çok önemli bir artışla 37 804'e ulaşmıştır. Aynı sayım aralığında yıllık nüfus artışı ise ortalama % 5.3 olarak gerçekleşmiştir. Merkez nüfusun bu denli artışı yöre ekonomisinde meydana gelen gelişmelere bağlamak mümkündür. Bu sayım aralığında ilçenin kırsal kesimlerinden şehre doğru önemli göçler yaşanmıştır. Özellikle kırsal yerleşmelerde tarımda meydana gelen olumsuz gelişmeler, tarımsal arazinin parçalanması ve yaşanan ortamın ihtiyaçlara cevap verememesi gibi nedenlerin şehre olan göçü artırdığı anlaşılmaktadır.

Harita 9-10: Sandıklı İlçesinde Nüfusun Dağılışı (1935-2000).

Harita 11-12: Sandıklı İlçesinde Nüfus Yoğunluğu (1935-2000).

3.2. Nüfus Hareketleri

3.2.1. Doğumlar ve Ölümler

Nüfus çalışmalarında önemli değişkenler olarak bilinen doğum, ölüm ve göç hadiselerinin, net bir şekilde ortaya konulması, nüfusun hareketliliğinin belirlenmesi bakımından önemlidir. Nüfusun doğal gelişimi, nüfusun sayıca değişimini etkileyen önemli faktörlerden biridir. Gelişimi ortaya koymak için sağlıklı doğum ve ölüm istatistiklerine ihtiyaç vardır. Bunun yanında nüfustaki hareketlilik, değişimleri yaratan, doğum, ölüm ve göçlerin karşılıklı olarak birbirlerini etkilemelerinin sonucu olarak oluşmaktadır. Ancak bu konuda ülkemizde yeterli veriler henüz mevcut değildir.

Çalışma alanında nüfus artışı, daha çok doğal nüfus artışından kaynaklanmaktadır. Doğal nüfus artışı genel nüfus artışını etkileyen en önemli faktördür. Doğal nüfus artışı ile genel nüfus artışı arasında negatif bir korelasyon mevcuttur. 1990-2000 yılları arasında şehir nüfusu genel olarak 15 000 kişi artmıştır (Tablo: 8). Ancak doğal nüfus artış miktarının daha çok 11 633 kişi oluşu, farkın negatif net göçten kaynaklandığını ortaya koymaktadır. Aynı özellik çalışmaya konu olan bütün sayım devrelerinde, doğal nüfus artış hızının, genel nüfus artış hızından yüksek olmasına neden olmuştur.

Bir yerde doğumlar ölümlerden daha fazla meydana geliyorsa nüfus artmakta aksi durumda azalmaktadır. Doğurganlık herhangi bir yerdeki canlı doğumu ifade etmekte ve genel doğurganlık oranı 15-49 yaş arasındaki toplam kadın nüfusunun canlı doğum sayısına oranının 100 veya 1000 ile çarpımıyla elde edilir. 2000 yılı itibari ile Sandıklı şehrinde 100 kadına düşen çocuk sayısı 26'dır.

Yıl içinde canlı doğanlar ile ölenlerin sayısı da doğal nüfus artışı hakkında fikir vermektedir. Böylece Sandıklı'da son beş yılda canlı doğum sayıları incelendiğinde doğanların sayısında yavaş ama sürekli bir azalmanın olduğu dikkati çekmektedir. Nitekim 2000 yılında 1 684 canlı doğum gerçekleşmiş buna karşın 659 ölüm olayı gerçekleşmişti 2005 yılında ise 1 379 canlı doğum olayına karşın 620 ölüm olayı gerçekleşmiştir. Bu durum şehirsiz yapının kırsal niteliklerinin değiştiğinin açık bir göstergesidir. Kırsal kimliğin doğurduğu en önemli sonuç çok çocuk sahibi olma düşüncesidir. Sandıklı gibi

verimli bir ova kenarında kurulmuş yerleşmelerde sanayileşme hareketleri yaşansa da bu faaliyetler tarıma dayalı olduğundan şehirleşme bilinci tam anlamıyla yerleşemeyecektir. Özellikle şehirde olup ta kırdan tarlası olan nüfusun fazlalığı da düşünüldüğünde çok çocuk sahibi olmanın güç sahibi olma ile eşit anlama geleceği aşikârdır. Bu nedenle Sandıklı şehirde 2000 yılına kadar yüksek doğurganlık hızı göze çarpmaktadır. Bu dönemden sonra doğurganlık hızı eğitim ve kültür seviyelerindeki değişime bağlı olarak düşmeye başlamıştır. Ölenlerin sayısı yıllara göre dengesizlikler göstermiştir. 2000 yılı itibari ile genel ölüm oranı % 1.7'dir. Türkiye ortalaması dikkate alındığında bu oran yüksektir.

Genel itibari ile Sandıklı şehirde doğurganlık hızı ve genel ölüm oranı azalma eğilimi göstermiştir. Buna karşılık şehirde doğal nüfus artışı yoluyla nüfus gelişimi etkisini diğer nedenlere göre daha fazla göstermektedir.

3.2.2. Göçler

Göç olgusu İçbatı Anadolu'daki birçok yerleşmede olduğu gibi Sandıklı'yı da etkilemiştir. Sosyo-ekonomik bazı dezavantajlar yörede göçü tetiklemiştir. Bu durumun şehirselleşme açısından önemi çok büyük olmuştur. Genel anlamda göçün tanımına bakıldığında Stoddard'a göre: "Göç, insanların devamlı veya geçici olarak oturma yerini değiştirmesi olayını ifade etmektedir" (Stoddard ve diğerleri, 1986: 58). Ancak göç olayı sadece insanların yer değiştirmesi olarak düşünmemek gerekmektedir. Aynı şekilde insanlar beraberlerinde yaşama biçimlerini ve teknolojilerini de götürürler. Bu bakımdan şehirleri, farklı kültürel görünümünün kompozisyonunun olduğu yerleşmeler olarak tanımlamak mümkündür. Kuşkusuz her kültürel görünümün farklı ihtiyaçları olduğu için, farklı istekleri de olacaktır. Şehirler işte bu ihtiyaçların karşılanması oranında büyür ve gelişirler. Aksi durumlarda mutlaka göç verirler. Dolayısıyla ile yerleşme kalıplarının gelişiminde göç olayı oldukça önemlidir.

Sandıklı şehri ve çevresi göç olgusunun öteden beri var olduğu bir yerleşme yeri olmuştur. Tarihin en eski devirlerinden beri Sandıklı Ovası'nın çeşitli kesimlerinde yerleşmeler kendini göstermiştir. Anadolu'nun Türkleşmeye başladığı dönemden beri

Sandıklı ciddi olarak iskâna maruz kalmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun uzun bir döneminde kaza statüsünde olan Sandıklı'da tarihsel kaynaklara göre nüfusun artışında bir düzenlilik görülmektedir. Bu durumda doğal nüfus artışının etkisinin yanı sıra çevre yerleşmelerden gelen göçün de etkisi mevcuttur.

Cumhuriyet döneminde, nüfus sayımlarından istifade ederek, şehirle ilgili göç olayını sağlıklı olarak tespit etmek güçtür. Çünkü DİE., nüfus sayımlarında, göç olayını il bazında ele almakta ve yayınlamaktadır. Bu nedenle, çalışmada göç olayı il bazında ele alınmış, şehir için dolaylı olarak çıkarımlar yapılmıştır. Sağlıklı olmasa da bu metodun tutarlı yönleri de yok değildir. Çünkü çalışma alanı Afyonkarahisar ilinin önemli bir şehri, dolayısıyla çekim merkezi olduğu gibi, kendisi de göç veren bir yerleşmedir.

Cumhuriyet döneminde ilden yurt dışına göç olayı yaşanmıştır. Yurt dışına göçün nedeni işgücü arz ve talebi arasında mevcut olan dengesizlik olmuştur. Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında Afyonkarahisar'a yönelik dış göçler de olmuştur. Ancak bu göçler çalışma alanından çok, köyler ve diğer ilçe merkezlerini ilgilendirmektedir. Geray'ın tespitlerine göre, 1923-1960 yılları arasında Afyonkarahisar ili, 2 621 kişilik dış göç almıştır. Bu dönemdeki nüfus artışında göçmen oranı %1.3 kadardır (Geray, 1962: 30). Bunlardan yaklaşık 299 aile, yani 1 260 kişinin iskân yeri tespit edilebilmiştir. Göçmenler tarımsal iskâna tabi tutulduklarından, göç olayından çalışma alanı doğrudan etkilenmemiştir. Diğer göçmen grubunun ise şehirde yerleştirilmediği anlaşılmaktadır. Çünkü şehrin fiziki yapısında göçmenlerin yerleştirildiğine dair herhangi bir kanıt yoktur.

Konu iç göç olayı açısından incelenirse, ilçede göç olayının 1950 yılından sonra önem kazandığı görülür. Bilindiği gibi ülkemizde nüfus bu tarihten sonra yüksek sayılabilecek bir derecede hareketlilik kazanmıştır. Bu durumun nedeni Türkiye için olduğu kadar Sandıklı için de aynıdır. Kırsal kesimde nüfus artışının kişi başına düşen arazi miktarını küçültmesi ve ekime açılacak arazinin azalması başlıca nedenler olarak ortaya çıkmaktadır. Başlangıçta Sandıklı şehrinin, yetersiz ekonomik potansiyeli, göçlerin il dışına yönelmesine neden olmuştur.

Bu durum ildeki ekonomik gelişmenin istenilen düzeyde olmadığını göstermektedir. Nitekim Dinçer ve diğerleri tarafından 1996 yılında yapılan "İllerin Sosyo-Ekonomik

Tablo 9: Başka İllerdeki Afyonkarahisar İli Doğumlu Nüfusta Önemli Olan Başlıca İller.

Sıra No	1990		2000	
	İller	Nüfusu	İller	Nüfusu
1	İzmir	41 968	İzmir	51 946
2	Eskişehir	32 531	Eskişehir	36 285
3	İstanbul	22 528	Denizli	27 963
4	Denizli	15 447	İstanbul	27 155
5	Ankara	11 694	Antalya	16 617
6	Aydın	11 341	Ankara	13 587
7	Isparta	9 507	Isparta	12 290
8	Kütahya	6 763	Aydın	10 895
9	Manisa	6 656	Konya	7 723
10	Konya	6 121	Kütahya	7 414
A		164 376		211 875
B		80		78
C		205 443		268 869
D		739 223		812 416
E		27,7		33

A=10 İlde bulunan toplam nüfus miktarı, B= 10 İl toplam nüfus miktarının il dışında bulunan Afyonkarahisar doğumlu toplam nüfusa oranı, C=İl dışında bulunan Afyonkarahisar doğumlu toplam nüfus, D=İl toplam nüfusu, E= İl dışında bulunan Afyonkarahisar doğumlu toplam nüfusun il nüfusuna oranı.

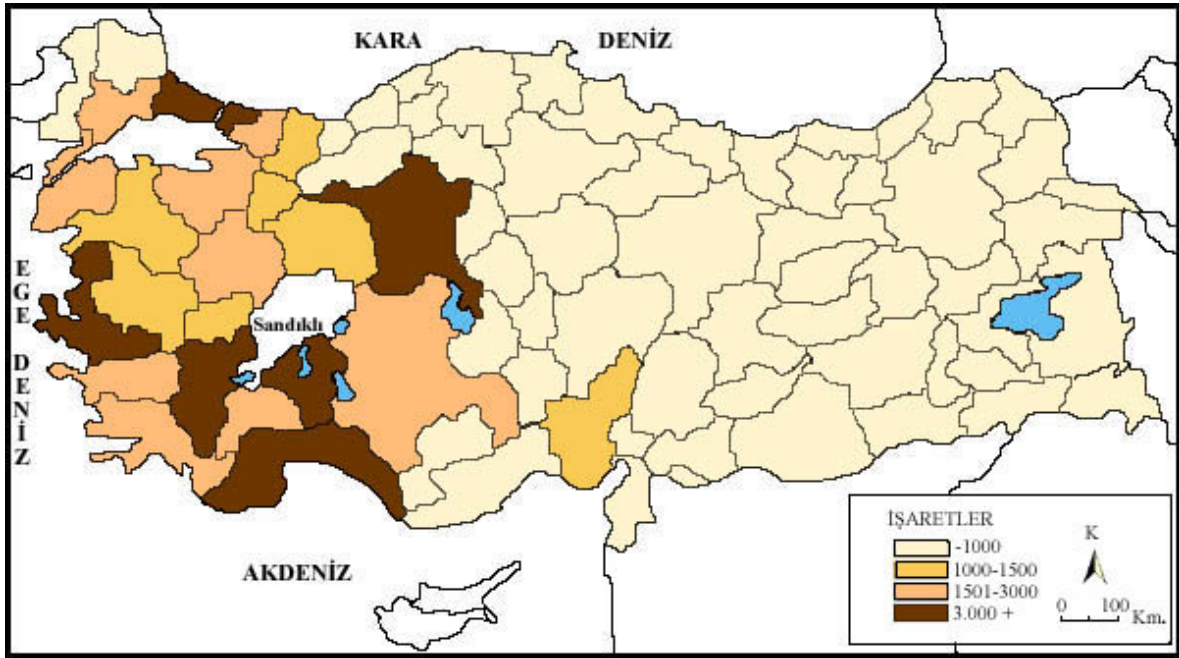
Kaynak: DİE. Verilerinden Yararlanılarak Hazırlanmıştır (2000).

Gelişmişlik Sıralaması” araştırmasında Sandıklı ilçesinin 157. sırada yer alması, bu durumu doğrular niteliktedir (Dinçer, B. V.diğ., 1996: 2). 2003 yılında ise bu değer 304. sıraya kadar gerilemiştir.

İlçenin Afyonkarahisar’la ilişkili olarak göç konusundaki konumu ortaya konulduktan sonra, içe ve dışa göçün, ülke genelinde mekânsal dağılımı yapılabilir. Bu konuda yeterli veriler mevcut olmayıp Afyonkarahisar ili geneline bakılarak bir sonuca ulaşmak mümkündür. Nitekim Afyonkarahisar doğumlu nüfus ile Afyonkarahisar ilindeki başka il doğumlulara bakarak göç durumunu ortaya koymak mümkündür. Bu konuda yapılacak ilk tespit, ilin göç konusunda tüm ülke ile ilişkili olduğudur. Afyonkarahisar ili İç Anadolu Bölgesi’nin batı kesimi ile yakından ilgilidir. Ancak bu ilişkinin ülkeyi oluşturan bütün iller için aynı ölçüde güçlü olduğu söylenemez.

İl dışında bulunan Afyonkarahisar doğumlu nüfus, ilde bulunan başka il doğumlu nüfustan fazladır. 2000 yılında il dışında bulunan Afyonkarahisar doğumlu nüfus, ilde bulunan başka il doğumlu nüfustan üç katı daha fazladır. Gerçekten de aynı yılda il dışında bulunan Afyonkarahisar doğumlu nüfus 268 869 kişi kadardır. Bu değer 2000 yılında il nüfusunun % 33’üne eşittir (Tablo 9).

Afyonkarahisar ilinde dışa göçün yönü komşu iller ve ülkenin üç büyük şehridir. Yıllara göre değişiklik olmakla birlikte, 2000 yılı itibarıyla il dışında bulunan Afyonkarahisar doğumlu nüfusun % 78’i başta İzmir, Eskişehir, Denizli ve İstanbul olmak üzere 10 ilde bulunmaktadır. Bu durum coğrafi yakınlıkla ilgili olduğu kadar, adı geçen illerin sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyindeki farklılıklarla da ilgilidir. Gerçekten de İzmir’in İstanbul’dan önemli oluşu, mekânlar arasında mesafenin artması nedeniyle ortaya çıkan her türlü etkileşimin azalması anlamına gelen mesafenin azaltıcı etkisi ile ortaya çıkmıştır. Afyonkarahisar ili geneli için olan durum Sandıklı için de aynıdır. Şehir genelinde yapılan mülakatlarda nüfusun büyük bir bölümünün İzmir, İstanbul, Denizli ve Ankara’ya göç ettiği anlaşılmaktadır (Harita 12). Özellikle yakın bir yer olan Denizli’de Sandıklıların fazla olduğu ve gidenleri büyük bir kısmının tekstil sanayinde istihdam olduğu anlaşılmaktadır.

Harita 13: Sandıklı İlçesinin En Çok Göç Verdiği İller (2000).

3.3. Nüfus Yapısı

3.3.1 Yaş ve Cinsiyet Yapısı ve Bağımlılık Oranı

Herhangi bir yörenin, bölgenin ya da yerleşmenin nüfus yapısını belirleyebilmenin en önemli yolu, o nüfus kitlesinin yaş guruplarına göre dağılımının bilinmesidir. Ayrıca nüfusun cinsiyet yapısının bilinmesi de birçok bakımdan önemlidir. Çünkü niteliğini tespit edebildiğimiz bir şey hakkında ancak planlama yapabiliriz. Nitekim cinsiyet durumuna göre farklı istek ve ihtiyaçları, toplumun üretim ve pazarlama süreçlerinde de etkili olabilmektedir. Bu nedenle nüfusun cinsiyet yapısı bilinmeli, ayrıca zamana bağlı olarak gelişimi mutlaka izlenmelidir.

Çalışma alanında nüfusun cinsiyet yapısı zamana bağlı olarak, düzenli olmayan bir değişim seyri içinde olmuştur. Yine de belli dönemlerde kadın oranının fazlalığı dikkat çekmektedir (Tablo 10). İlk nüfus sayımında genel cinsiyet oranı incelendiğinde 100 kadına 102 erkek düştüğü anlaşılmaktadır. Daha sonra bu oranında önemli düşüşler yaşanmıştır.

Nitekim 1940 yılında 100 kadına düşen erkek sayısı 75'e kadar düşmüştür. II. Dünya Savaşı sürecinde erkek nüfusun askere alınması bu düşüşün önemli sebeplerinden biridir.

Tablo 10: Sandıklı Şhrinde Sayım Dönemlerine Göre Nüfusun Cinsiyet Yapısı.

Sayım Yılı	Erkek	Kadın	Toplam	Genel Cinsiyet Oranı (%)'si
1935	4 126	4 029	8 155	102
1940	2 966	3 913	6 879	75
1945	3 729	4 208	7 937	87
1950*	-	-	8 004	-
1955	3 872	4 223	8 095	92
1960	4 630	4 727	9 357	97
1965	4 365	4 459	10 192	98
1970	5 470	5 586	10 056	98
1975	7 109	6 072	13 181	117
1980	8 571	7 470	16 041	114
1985	9 599	9 799	19 398	97
1990	10 745	11 614	22 359	92
2000	18 681	19 123	37 804	97

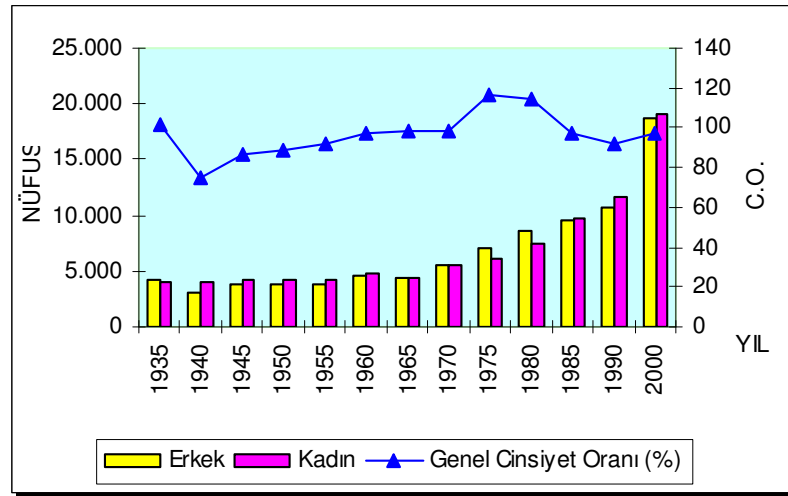
* Bu yıla ait cinsiyet oranı hakkındaki veriler tutulmamıştır.

Kaynak DİE. Verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır (1935-2000).

Daha sonra 1970'lere kadar kadın nüfusu her dönemde erkek nüfusundan fazla çıkmıştır. Bu dönemler arasında erkek nüfusunun az olmasında yurt içine ve özellikle yurt dışına yapılan göçlerin etkisi görülmüştür. Yüksek değerini 114 erkek ile 1960 yılında bulmuştur. 1980 nüfus sayımından sonra bu oran azalma eğilimine girmiş, 2000 yılında 100 kadına 103 erkeğe gerilemiştir (Tablo 10). Çalışma alanında her dönem kadın nüfus fazlalığının ortaya çıkışı, şehrin önemli ölçüde göç veren bir yerleşme olduğunun açık bir göstergesidir.

Nüfusun mekânsal olarak değişen özelliklerinden biri de yaş yapısıdır. Yaş yapısı nüfus kütesinin belirli yaşlar veya yaş grupları itibariyle gösterdiği dağılımı ifade etmektedir. Yaş gruplarının bilinmesi planlama açısından büyük önem taşır. Çünkü toplumlar yaşa göre değişen ihtiyaçlara sahip bireylerden oluşmaktadır (Özgür, 1998: 76, Tandoğan, 1998: 115, Tümertekin ve Özgüç, 1998: 282).

Nüfusun yaş yapısı çeşitli şekillerde ortaya konulsa da bunlardan en fazla kullanılan yöntem nüfus piramitleridir. Sandıklı şehrinde 1990 ve 2000 yıllarına ait nüfus piramitlerinin birbirinden farklı özellikleri bulunmaktadır (Grafik: 11-12 Tablo 11).

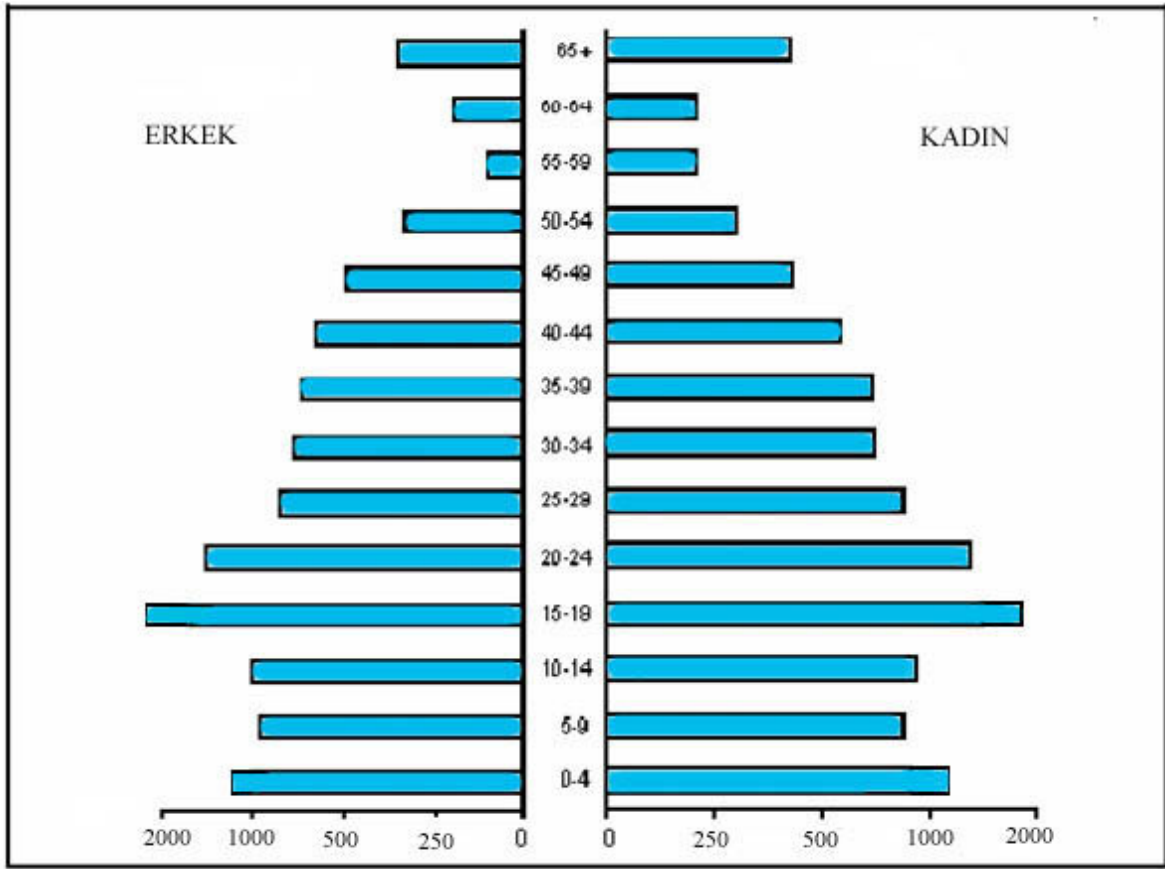
Grafik 9: Sandıklı Şehrinde Nüfusun Cinsiyet Yapısı (1935-2000).

2000 yılı nüfus sayımına göre hazırlanan nüfus piramidi, 1990 yılı nüfus piramidinden çok farklıdır. Nitekim Sandıklı şehir nüfusu, 1990 yılından bu yana doğum oranlarının azalmasına bağlı olarak yaşlanma eğilimi göstermiştir.

Tablo 11: Sandıklı Şehrinde Nüfusun Geniş Aralıklı Durumu.

Yaş Gurubu	1990			2000		
	E	K	T	E	K	T
0-4	823	823	1 646	1 364	1314	2 678
5-9	1 090	1 142	2 232	1 373	1296	2 669
10-14	1 231	1 122	2353	1 725	1564	3289
15-19	1 023	974	1 997	2 315	2209	4 524
20-24	548	847	1 395	1 862	1958	3 820
25-30	826	966	1 792	1 483	1608	3 091
30-34	851	905	1 756	1 338	1419	2 757
35-39	830	820	1 650	1 362	1616	2 978
40-44	631	688	1 319	1 325	1418	2 743
45-49	579	670	1 249	1 237	1 189	2 426
50-54	642	707	1 349	888	890	1 778
55-59	589	602	1 191	696	681	1 377
60-64	529	603	1 132	601	661	1 262
65- +	545	741	1 286	1 129	1 270	2 399
Bilinmeyen	8	4	12	4	9	13
Toplam	10 745	11 614	22 359	18 681	19 123	37 804

Kaynak: DİE. Verilerinden Yararlanılarak Hazırlanmıştır (1990-2000).

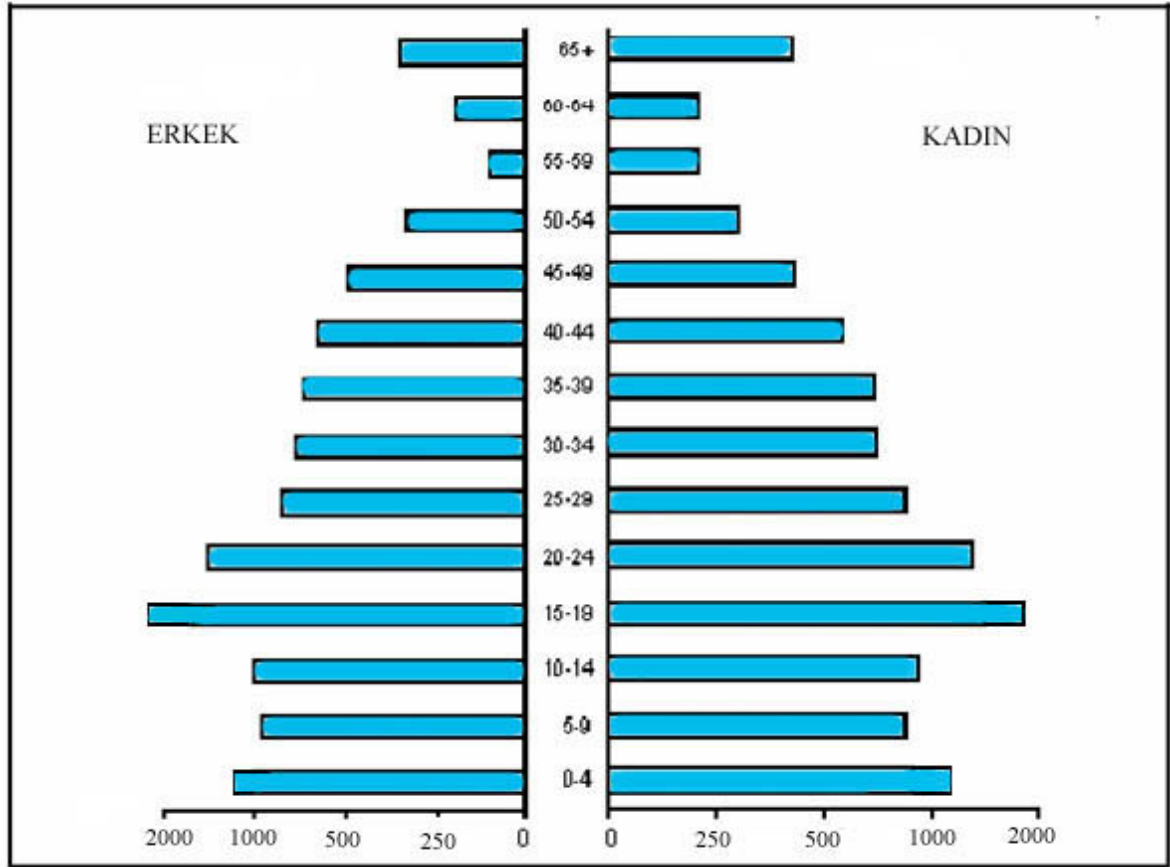

Grafik 10: Sandıklı Şehrinde Nüfus Piramidi (1990).

Nitekim 0-4, 5-9 ve 10-14 yaş dilimleri, 15-19, 20-24 yaş dilimlerinden daha az nüfusa sahiptir. Bu durum şehirde özellikle 1985 yılından itibaren sanayi ve diğer sektörlerde meydana gelen olumlu gelişmelere bağlı olarak gerçekleşen şehirlileşme olgusu ile ilgili olmalıdır (Keleş, 1998: 80).

Bir bütün olarak bakıldığında, şehrin 2000 yılına ait nüfus yapısında, gelişen nüfus yapısından uzaklaşma olduğu söylenebilir. 1990 yılında genç nüfus piramidine sahip Sandıklı şehri, 2000 yılında bu özelliğini aynen devam ettirmiştir. Buna karşın çocuk nüfusunda az da olsa bir azalış dikkat çekicidir. Bu durum şehirde gelir seviyesi ve eğitim düzeyinin yükselmesiyle birlikte doğum oranının azaldığını göstermektedir. Oysa 1990 yılı öncesinde tamamen tersi bir süreç izlenmiştir. Yukarıda sözü edilen gelişme, nüfusun geniş

aralıklı yaş yapısında daha belirgin olarak ortaya çıkmaktadır. Nüfus yaş yapısının dar aralıklarla incelenmesi önemli olmasına karşın, geniş aralıklı nüfusun yaş yapısı daha doğru sonuçlar ortaya koymaktadır. Başka bir deyişle, “yaş yapısı hakkında daha iyi bilgi edinebilmek için nüfusu geniş aralıklı ile dar aralıklı yaş grubuna ayırmak ve her bir grubun toplam nüfustaki payını bulmak daha yararlı olmaktadır”. Çeşitli ayrımlar olmakla birlikte, bu üç grup genel olarak şöyle belirlenir; çocuklar (0-14), yetişkinler yani genç nüfus (15-64) ve yaşlılar (64 yaş ve daha yukarısı) (Tümertekin, Özgüç, 1998: 283). Ana nüfus guruplarına göre değerlendirildiğinde Sandıklı şehrinin nüfus yapısının genç oluşu dikkat çekicidir.

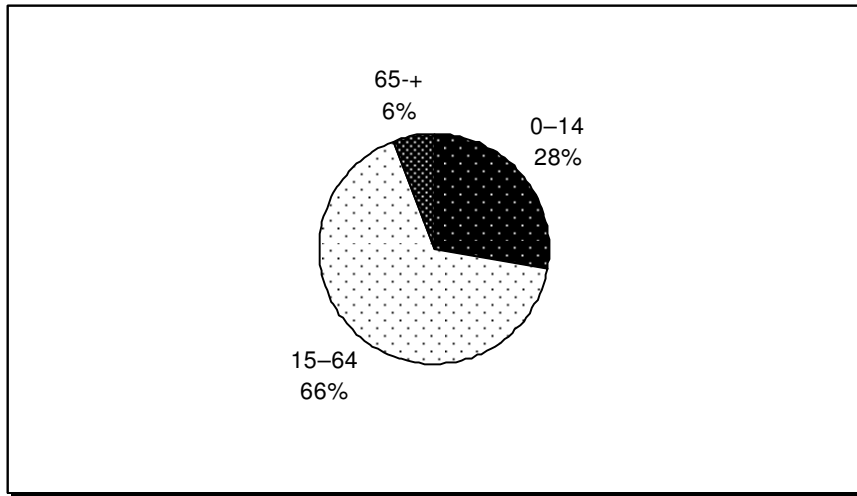

Grafik 11: Sandıklı Şehrinde Nüfus Piramidi (2000).

Tablo 12: Sandıklı Şehrinde Nüfusun Dar Aralıklı Durumu.

Yaş Grupları	1990			2000		
	E	K	T	E	K	T
0-14	3 144	3 087	6 233	4 462	4 174	8 636
15-64	7 048	7 782	14 830	13 107	12 460	25 567
65-+	545	741	1 286	1 129	1 270	2 339
Toplam	10 737	11 610	22 347	18 698	17 904	36 602

Kaynak: DİE. Verilerinden Yararlanılarak Hazırlanmıştır (1990-2000).

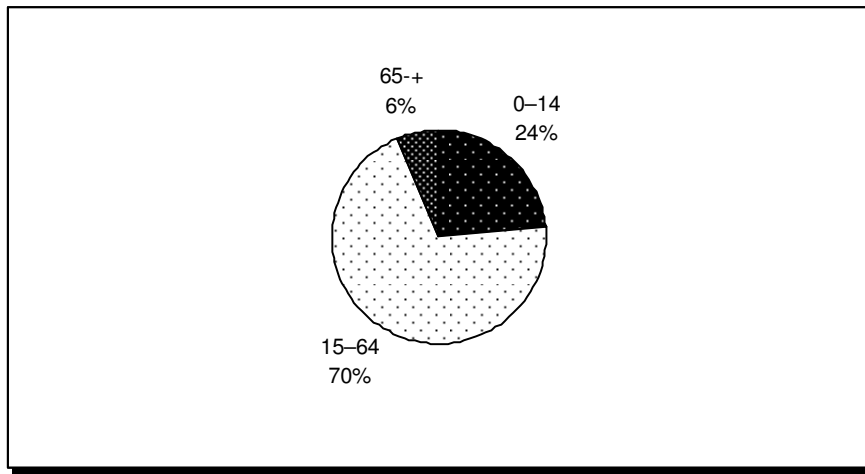

Grafik 12: Sandıklı Şehrinde Nüfusun Ana Yaş Gruplarına Göre Bölünüşü (1990).

Çünkü şehir nüfusunda 15-65 yaş diliminde bulunanların oranı 1990 yılında % 66 iken 2000 yılında % 70 yükselmiştir. Burada genç nüfusta bir artış söz konusudur. Buna karşın yaşlı nüfus oranı sabit kalmıştır. 1990 yılında yaşlı nüfus oranı % 6 iken bu değer

2000 yılında aynı kalmıştır. Ana yaş gruplaması içinde en dikkat çekici olan çocuk nüfusunun durumudur

Çocuk nüfus oranı 1990'da % 28 iken 2000 yılında bu oran % 24'e gerilemiştir. Bunun nedeni halkın bilinçlenmesi ve eğitim seviyesindeki yükselmeye bağlı olarak doğurganlık oranının düşmesi ile açıklanabilir. Böylece göç v.b. diğer faktörlerle dışarıdan nüfus gelmemesi hâlinde Sandıklı şehrinin demografik yapısında ciddi artışların olmayacağı hatta zamanla durağanlaşıp azalma eğiliminin yaşanacağı aşikârdır

Grafik 13: Sandıklı Şehirde Nüfusun Ana Yaş Gruplarına Göre Bölünüşü (2000).

3.4. Nüfusun Ekonomik Faaliyet Kollarına Göre Durumu

Şehirler farklı iş alanlarının, dolayısıyla farklı ekonomik sektörlerin ortaya çıktığı yerleşmelerdir. Çalışan nüfusun farklı iş kollarında, zamana bağlı olarak değişimi, şehrin ekonomik yapısı ve şehirleşme sürecindeki konumu hakkında bilgi vermektedir. Sandıklı şehri çalışan nüfusunda bu durumu görmek mümkündür. Sandıklı nüfusun iş gücü durumu incelendiğinde toplam nüfusun yaklaşık % 25'inin faal olarak çalıştığı anlaşılmaktadır.

Aktif çalışan nüfusta 1990 yılına göre karşılaştırıldığında % 30'luk bir artış olmuştur (Tablo 13). Bununla birlikte işsizlik oranında da çok ciddi bir artışın olduğu görülmektedir. 1999 yılında 719 olan işsiz sayısı 2000 yılında 2 152'ye yükselmiştir.

İşsizlik oranı 2000 yılına göre yaklaşık % 8 civarındadır. Sandıklı şehrinde nüfusun ekonomik faaliyet kollarına göre dağılımı bakımından hizmet sektöründe çalışan nüfusun fazlalığı dikkat çekicidir.

Tablo 13:Sandıklı Şehrinde Nüfusun İşgücü Yapısı.

Sandıklı	1990					2000				
	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
	5 913	719	10 873	6	17 511	7 464	2 152	21 573	2	31 191

1. İstihdam 2. İşsiz 3. İşgücünde Olmayan 4. Bilinmeyen 5. Toplam

Kaynak: DİE. Verilerinden Yararlanılarak Hazırlanmıştır (1990-2000).

Hizmet sektörü 1990 yılında diğer sektörler arasında % 56'lık bir paya sahipken 2000 yılında bu oran % 62'ye yükselmiştir. Tarımda çalışanların payı ise % 21'den % 16'ya gerilemiştir. Sanayide çalışanlar bakımından ise iki dönem arasında önemli bir fark olmamakla birlikte sanayide çalışanların toplam çalışanlara oranı açısından bir gerileme sözkonusu olmuştur. 10 yıllık dönem içinde çalışan nüfusun büyük bir kısmı hizmet sektörüne kaymıştır. Özellikle tarım sektöründe hizmet sektörüne geçişler olmuştur. Dolayısı ile tarımda çalışanların azalışını sanayideki ilerlemelerden ziyade hizmet sektöründeki gelişmelere bağlamak mümkündür.

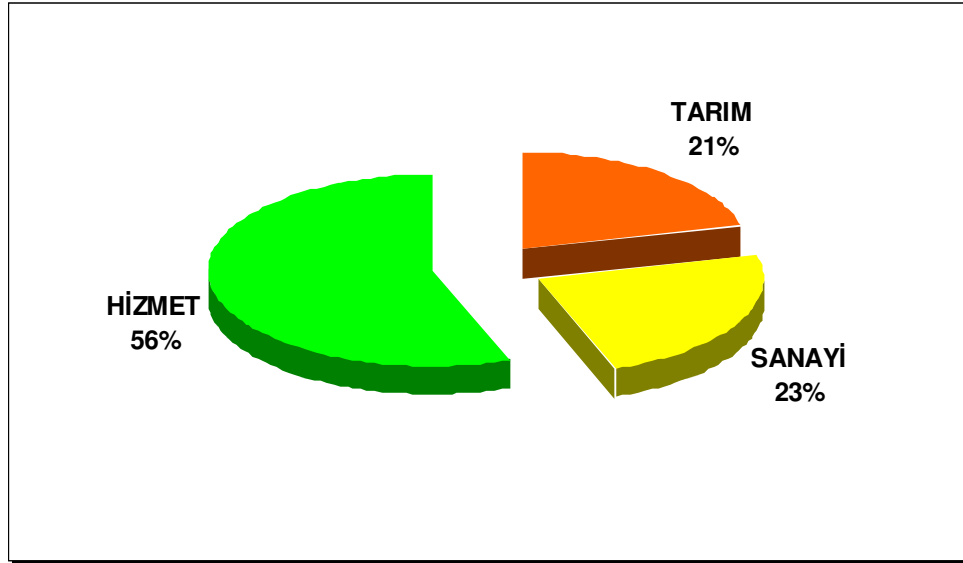
Sandıklı şehrinin ilçe yönetim merkezi oluşu ve tarihin her döneminde sosyo-ekonomik açıdan önemli bir merkez oluşu hizmetler sektörünün en önemli sektör olmasını sağlamıştır. Böylece şehri genel hizmetlerin hâkim olduğu şehir (Tümertekin, 1973: 78) olarak nitelenebilir. Ekonomik açıdan son hafta çalışanların iş kollarına göre dağılımı da nüfusu hangi faaliyetlerde baskın olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Özellikle Sandıklı'da genel hizmetler içerisinde 1990-2000 döneminde toplum

hizmetlerinin ve toptan perakende, ticaret lokanta ve otellerde çalışan nüfus diğer sektörlere göre oldukça fazladır.

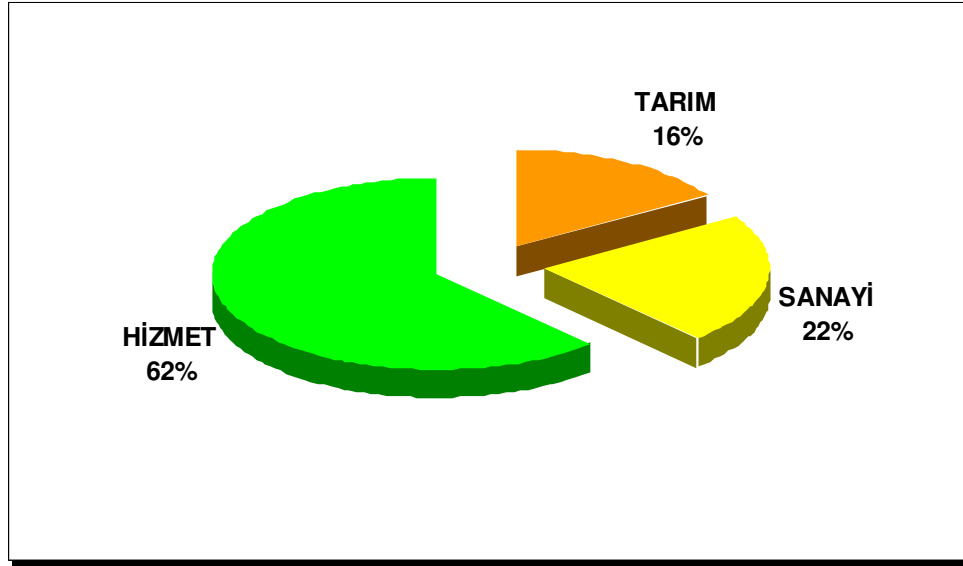
Tablo 14: Sandıklı Şhrinde Çalışan Nüfusun Sektörlere Göre Dağılımı.

		Tarım	%'si	Sanayi	%'si	Hizmet	%'si	Toplam
1990	E	997	18.9	1 284	24.4	2 937	55.8	5 255
	K	250	38	79	12	327	50	658
	T	1 247	21.1	1 363	23.1	3 264	55.2	5 913
2000	E	1 097	16.6	1 584	24	3 893	59.4	6 585
	K	103	11.7	62	7.1	713	81.2	879
	T	1 200	16.1	1 646	22.1	4 606	61.7	7 464

Kaynak: DİE. Verilerinden Yararlanılarak Hazırlanmıştır (1990-2000).

Grafik 14: Sandıklı Şhrinde Çalışan Nüfusun Sektörlere Göre Dağılımı (1999).

Grafik 15: Sandıklı Şehrinde Çalışan Nüfusun Sektörlere Göre Dağılımı (2000).

Madencilik ve taş ocakçılığında istihdamın en az olduğu anlaşılmaktadır. (Tablo 15) Sandıklı şehirde işgücünde olmayan nüfusun % 25'ni öğrenciler, % 60'a yakını ev hanımları ve % 15'ini ise emekliler oluşturmaktadır.

Sandıklı şehirde istihdamın ana kaynağı hizmetler sektörü olmuştur. Önemli toplumsal hizmetlerin kuruluşu, şehirde istihdam kapasitesini artırmış; ancak bu kapasite hiçbir zaman işgücü arzını karşılayamamıştır. Bu nedenle şehrin gelişimi istenilen düzeyde olmamıştır. Asıl istihdam edici sektör olması gereken sanayinin gecikmeli ve yetersiz gelişimi, işgücünün tarım sektöründen hizmetler sektörüne kaymasına neden olmuştur. Böylece şehir, ülkemiz için olduğu gibi, tarım toplumundan sanayi toplumuna geçişi yaşayamamıştır (Özgür, 1998: 98). Buna karşın süreç tarım toplumundan hizmetler toplumuna geçiş şeklinde meydana gelmiştir.

Tablo 15: Sandıklı Şehrinde Son Hafta Çalışanların İş Kollarına Göre Dağılımı.

Son Hafta Çalışılan İş Kolları	1990			2000		
	E	K	Toplam	E	K	Toplam
Tarım ve Hayvancılık	993	250	1247	1 091	103	1 200
Madencilik ve Taç Ocakçılığı	4		4	6		6
İmalat Sanayi	710	77	787	800	53	853
Elektrik, Gaz, Su	19	2	21	24	2	26
İnşaat	574	2	576	784	9	793
Toptan Perakende Ticaret Lokanta ve Oteller	1 149	29	1 178	1 315	83	1 398
Ulaştırma Haberleşme ve Depolama	293	13	306	293	16	309
Mali Kurumlar, Sigorta vb.	216	47	263	259	83	342
Toplum Hizmetleri	1 260	236	1 496	2 002	529	2 531
Diğer	37	2	39	11	1	12
Toplam	5 255	658	5 913	6 585	879	7 464

Kaynak: DİE. Verilerinden Yararlanılarak Hazırlanmıştır (1990-2000).

3.5. Nüfusun Eğitim Durumu

Nüfus analizleri çalışmalarında nüfusun eğitim durumunu gösteren değerlendirmeler nüfusun sosyo-ekonomik potansiyelini ortaya koyması açısından önem arz eder. Eğitim durumu denilince de hemen akla okuryazar oranı gelmektedir. Sandıklı'da okuryazar oranları son yirmi yılda önemli değişimler göstermiştir. Dikkat çekici en önemli özellik her dönemde Sandıklı'daki okuryazar oranının Afyonkarahisar genelinden fazla olduğudur (Tablo 16). Nitekim 1985 yılı Sandıklı okur-yazar oranı % 83.9 iken Afyonkarahisar ili

ortalaması % 79 seviyelerindedir. Aynı şekilde 2000 yılında Sandıklı'da okuryazar oranının % 91.3'ü bulunurken Afyonkarahisar ili ortalaması % 88.6'larda kalmaktadır. Yine aynı dönemlerde Sandıklı'daki okuryazar oranının Türkiye ortalamasının da üstünde seyretmiştir. Bu durumun eğitim bakımından şehrin yöre nüfusu içerisindeki yeri ortaya koymaktadır. Sandıklı'da okuryazar oranının yüksek oluşu, şehirde eğitimin rahat bir ortamda yapılmasının bir sonucudur. Kırsal kesimde yaşam biçimi okuryazar oranını olumsuz şekilde etkilediği gibi, gelir düzeyi de okuryazarlığı etkilemektedir. Bu açıdan Sandıklı şehri eğitim fonksiyonu ile öne çıkmaktadır.

Tablo 16: Sandıklı Şehrinde Nüfusun Okuma-Yazma Durumu (1985-2000).

	1985	1990	2000
Okuma Yazma Bilen	14 087	17 567	31 544
Okuma Yazma Bilmeyen	2 627	2 723	3 006
Okuma Yazma Oranı (%'si)	83.9	86.5	91.3
Afyonkarahisar İli Ortalaması(% 'si)	79	82	88.6
6 Yaş Üstü Toplam Nüfus	16 783	20 295	34 556
Toplam Nüfus	19 398	22 347	37 804

Kaynak: DİE. Verilerinden Yararlanılarak Hazırlanmıştır.

Okuryazar oranını etkileyen faktörlerden biri de cinsiyettir. Konu bu açıdan ele alınırsa, tüm ülkede olduğu gibi, çalışma alanında da kadınlar aleyhine önemli farklılıkların ortaya çıktığı görülür. 2000 yılı nüfus sayım sonuçlarına göre, şehir geneli için okuma-yazma oranı % 91.3'tür. Erkek nüfus için bu değerden yüksek (% 96.2), kadın nüfus için ise düşüktür (% 86.4) (Tablo 17). Bu durum kadın nüfusun eğitime gereken önemin verilmemesi, erkeklerin başka imkânlardan yararlanması ile ilgilidir.

Nüfusun eğitim durum ile ilgili analizlerde sadece okuryazarla eğitim düzeylerini ortaya koymak mümkün değildir. Nitekim 2000 yılında, Sandıklı şehrinde okul bitirenlerin hemen hemen yarısı (% 38) ilkokul mezunudur. Diğer eğitim kurumundan liseden mezun olanlar (% 13.5), ortaokuldan mezun olanlardan (% 9.7) oran olarak daha yüksektir.

Tablo 17: Sandıklı Şehrinde Nüfusun Okur-Yazar, Bitirilen Son Öğretim Kurumu ve Cinsiyete Göre Dağılımı (2000).

	Erkek	Kadın	Toplam
6 ve Daha Yukarı Yaştaki Nüfus	17 029	17 527	34 556
Okuma Yazma Bilmeyenler	641	2 341	3 006
Okuma Yazma Bilenler	16 385	15 159	31 544
Bir Öğretim Kurumundan Mezun Olmayanlar	2 881	2 925	5 806
Okul Bitirenler Toplamı	13 499	12 211	25 710
İlkokul	5 809	7 294	13 103
İlköğretim	697	511	1 208
Ortaokul	2 246	1 388	3 634
Ortaokul Dengi Meslek Okulu	73	56	129
Lise	2 723	1 966	4 689
Lise Dengi Meslek Okulu	795	494	1 289
Yüksek Öğretim	1 156	502	1 658

Kaynak: DİE. Verilerinden Yararlanılarak Hazırlanmıştır.

Yükseköğrenim mezunu olanları sayısı ise düşüktür. Cinsiyet bakımından ise kadınların yükseköğrenim mezuniyet durumları daha da azdır. Genel olarak bu olumsuz tabloya

karşın, okul bitirenler arasında, her eğitim kademesinde, yıllara göre artış eğilimi söz konusudur. Nitekim 1985 yılında okul bitirenler arasında, yüksek öğretim mezunu olanların oranı % 3 iken, oran 1990 yılında artış göstererek % 4.5'e, 2000 yılında ise %6.4'e yükselmiştir. Her kademedeki eğitim seviyesinin yüksek oluşu, şehrin gelişmesini hiç kuşkusuz olumlu yönde etkileyecektir.

3.6. Hane Halkı Büyüklüğü

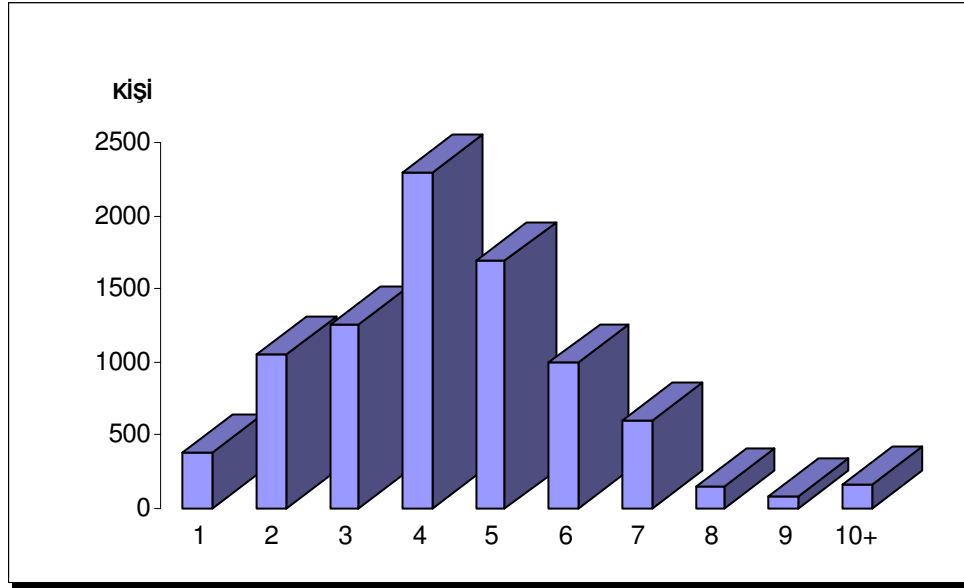
Nüfusun incelenmesi gereken özelliklerinden biri de hane halkı büyüklüğü veya aile büyüklüğüdür. Özellikle yerleşmelerin özellikleri hakkında fikir veren kriterlerden biri de ailelerin sahip oldukları nüfus miktarlarıdır (Özav, 1996: 76). Sandıklı şehrinde ortalama aile büyüklüğü 4.3 kişi kadardır (Tablo 18). Bu değer 1985 yılında 4.6 olması, aile büyüklüğünde önemli bir değişimin yaşanmadığını göstermektedir. Aile büyüklüğünün Türkiye için 4.5, Afyonkarahisar ili için ise 4.9 olduğuna bakılırsa, Sandıklı için bu değer düşüklüğü hemen dikkati çeker. Buna göre şehirde şehrsel aile tipi yaygın olduğu sonucuna varılabilir. Ayrıca aile büyüklüğü ortalamasının düşük olmasında öncelikle uğraşılan ekonomik faaliyetlerin çeşitliliği rol oynamaktadır.

Tablo 18: Sandıklı Şehrinde Hane Sayısı, Nüfus Miktarı ve Ortalama Aile Büyüklüğü.

Yıl	Hane Sayısı	Nüfus Miktarı	Ortalama Aile Büyüklüğü
1985	4 160	19 398	4.6
1990	4 440	22 347	5
2000	8693	37 804	4.3

Kaynak: DİE. Verilerinden Yararlanılarak Hazırlanmıştır (1985-2000).

Çünkü şehirdeki aileler genellikle tarım dışı faaliyetlerde çalıştıkları için, kırsal kesimdeki kadar iş gücüne ihtiyaç duyulmamaktadır. Ayrıca dışarıya yönelik göçlerin ve aile planlaması yöntemlerinin mümkün olduğunca uygulanması da ortalamanın düşük olmasında etkili olmuştur. Sandıklı şehri için 4.3 olan aile büyüklüğünün, şehir içi mekânsal dağılımında belirgin farklılıklar vardır.

Grafik 16: Sandıklı'da Hane Halkı Büyüklüğü (2000).

Mahallelere göre aile büyüklüğü 3.2 kişi ile 6 arasında değişmektedir. İstasyon ve Çay Mahallesi ortalama aile büyüklüğü 6 iken Şirinevler Mahallesi'nde bu oran 3.2'ye düşmüştür. Çakır, Yunus Emre ve Ece gibi mahallelerde aile büyüklüğü 4'ün üzerindedir. Aile büyüklüğü yüksek olan mahalleler daha çok şehrin kenar kısımlarında toplanmıştır. Bu durum daha ziyade şehre göç yoluyla gelen kırsal kesim kökenli ailelerin şehrin dış kesimlerini tercih etmeleri ile ilgilidir.

Kırsal kesimden gelip dış mahallere yerleşen aileler genellikle çok çocukludur. Ayrıca Sandıklı şehrinin bir ova kenarında kurulduğu da düşünüldüğünde kenar

mahallelerde oturanların tarımla içli dışlı olması sebebi ile ataerkil aile yapısının hâkim olduğu anlaşılmaktadır.

Şehirsel gelişimi ve bu gelişimin yönünü belirleyen planlama çalışmalarında geleceğe yönelik nüfus öngörülere önem arz etmektedir. Şehir planlama çalışmalarının önemli araçlarından biri de nazım imar planlarıdır. Burada arazi kullanımı ile ilgili ileriye dönük hedefler belirlenir. Böylece nazım imar planları sürekli yenilenir. Nazım planlama çalışmaları yerleşmenin yönünün tespiti için nüfus projeksiyonları yapılmaktadır. Aynı zamanda yerel yönetimler için yatırımın türü ve yatırım alanlarının tespiti için nüfusun gelecekteki seyri önemlidir.

Sandıklı nüfusunun geleceğine yönelik tahminler yapabilmek için, yaygın olarak kullanılan yıllık artışı hızı projeksiyon yöntemi kullanılmıştır. Yıllık artış hızı projeksiyonuna göre Sandıklı'da 2010 yılında nüfus yaklaşık 46 000 kişi olabileceği düşünülmektedir. 2020 için ise bu değer yaklaşık 53 000 kişi seviyelerindedir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ŞEHİRSEL FONKSİYONLAR

4. ŞEHİRSEL FONKSİYONLAR

Şehirler, belirli sayıda insanların yaşadığı ve çok farklı fonksiyonların toplandığı yerleşim merkezleridir. Bir yerleşmenin şehir sayılmasında nüfus ölçütü olmasının yanı sıra şehrin kendine has bazı fonksiyonlarının baskın olması önemlidir. Fonksiyon kavramı her bilim dalında farklı şekillerde tanımlanmaktadır. Genel olarak fonksiyon kavramı; iş, görev, ödev, rol, hizmet, vb. gibi anlamlara gelmektedir (Doğanay, 1983: 38).

Şehir coğrafyası çalışmalarında fonksiyon kavramı ve kavramın pratikteki uzantısı üzerine birçok araştırma yapılmıştır. Örneğin Denker, fonksiyon kavramını, bir yandan mekâna ihtiyaç gösteren faaliyet ve faydalanmaları, diğer yandan şehrin yakın ve uzak çevresi ile olan ilişkisi ve bağıntılarını ifade etmek şeklinde tanımlamaya çalışmıştır (Denker, 1976: 23-24). Böylece fonksiyonların, şehir içinde farklı şekilde toplanması ve birbirini tamamlaması ile şehrin yapısı oluşmaktadır. Bunun yanı sıra bir şehrin merkezi bir rol üstlenmesi, onun çevresindeki daha küçük yerleşmelerle kurduğu ilişkiye bağlı olarak gelişir. Böylece şehirler iş bölümünün yoğunlaştığı ve mesleki ihtisaslaşmanın gerçekleştiği yerler olarak karşımıza çıkmaktadır. Karaboran'a göre ise, geniş manada fonksiyon kavramı "zaman içinde akıp giden faaliyettir veya yapılan iş demektir. Dar manasıyla fonksiyon terimi bireysel hareketlerin birbirine karşılıklı bağıllığını ifade etmektedir" (Karaboran, 1989: 87).

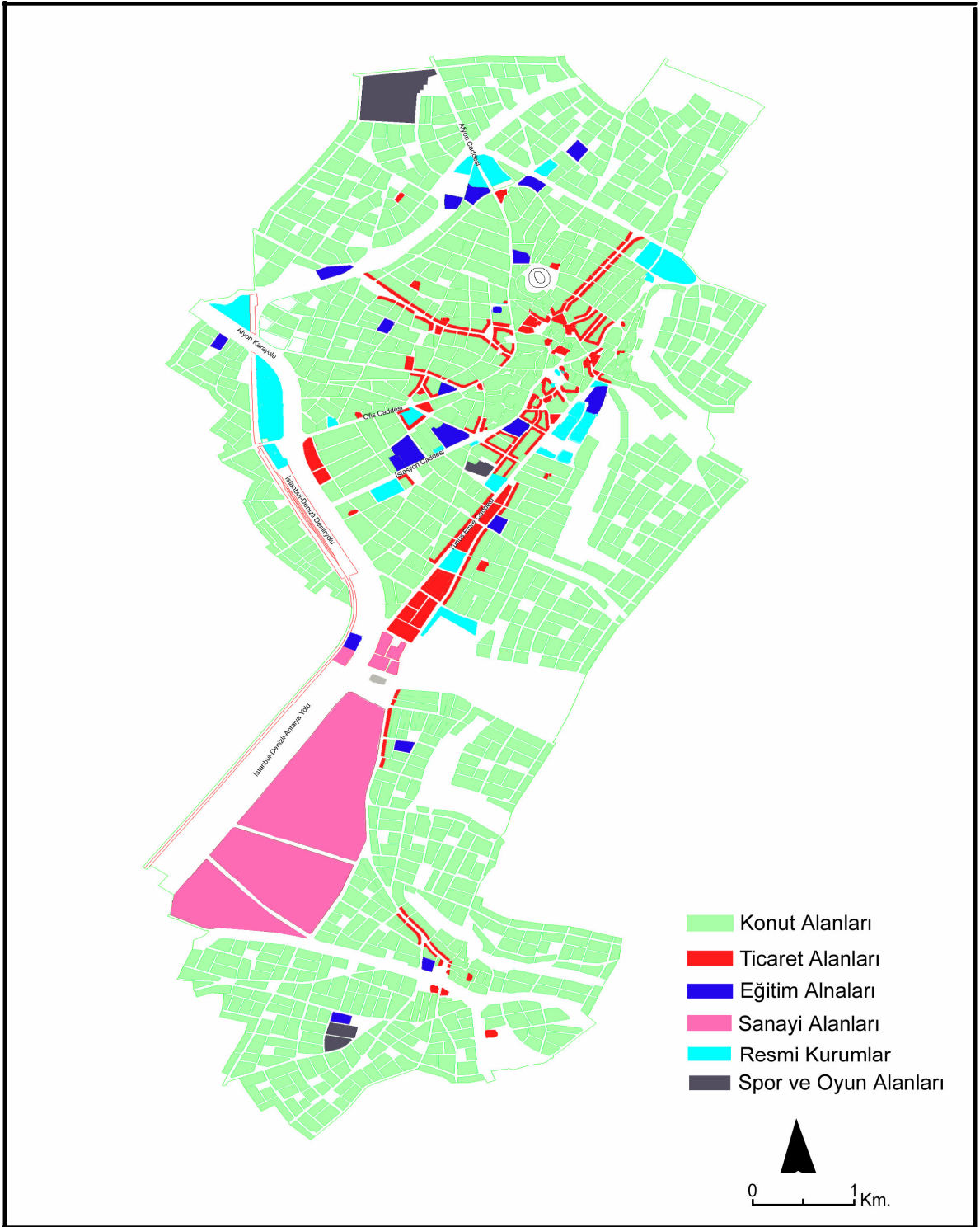
Şehirsel fonksiyonlar yerleşmenin gelişimi esnasında kuruluş yeri özellikleri, tarihi-kültürel gelişimi ve ekonomik faaliyet türlerinin yoğunluk derecesine göre farklılık göstermektedir. Şehirlerin sahip olduğu fonksiyonlara göre bazı tiplere ayrılabilirler. Bu sınıflandırma şehirlerde aktif nüfus oranlamasına bakılarak yapılmaktadır. Bu konuda önemli ilk çalışmayı Amerikalı coğrafyacı C. D. Harris yapmıştır. Araştırmasında, Amerika için sanayi, ticaret, ulaşım, yönetim, üniversite şehir tipleri belirlemiştir (Denker, 1976: 25-35). Türkiye'de ise şehirsel yerleşmeler için bu örneğe dayanarak bir sınıflandırmayı E. Tümertekin yapmıştır. Yazar, ülkemizde aktif nüfusun çalışmakta olduğu faaliyetler arasında en önde gelenine göre yaptığı sınıflandırmada nüfusu 10 000'in üzerindeki şehirleri tarım, sanayi, gayri muayyen faaliyetler, genel hizmetler ve çıkarım faaliyetleri adı altında gruplandırmıştır (Tümertekin, 1973: 52-53).

Şehirsel fonksiyonlarla ilgili dikkat edilecek diğer bir hususta işlevlerin temel ve ikincil faaliyetler şeklinde ayrılmasıdır. Burada temel faaliyetler ya da merkezi fonksiyonlar, yönetsel, kültürel ve toplumsal tesislerle ekonomi ve ulaşım fonksiyonlarını içine almaktadır. Bu fonksiyonlar aynı zamanda arz-talep dengesi içerisinde gelişen ve şehre çevresi içinde merkezîyet gücü kazandıran fonksiyonlardır. İkincil fonksiyonlar ise bizzat şehirde yaşayanların ihtiyaçlarını karşılayan ulaşım sistemleri, eğlence yerleri, lokantalar, gazeteler vb. gibi tesis ve hizmetlerdir (Denker, 1976: 3-10).

Araştırma konusunu oluşturan Sandıklı şehrinin temel fonksiyon özelliklerini tespit etmek için aktif nüfusun iktisadi faaliyet kollarına dağılımına bakmak gerekmektedir. Buna göre Sandıklı'da hâkim fonksiyonun genel hizmet fonksiyonu olduğunu söyleyebiliriz. Buna karşın diğer bazı fonksiyonlarda şehrin gelişimi üzerinde etkilidir. Bu bölümde şehrin fonksiyonları ayrıntılı olarak irdelenmektedir. Bunlardan ilki, şehre genel hizmetler şehri olma vasfını kazandıran yönetim fonksiyonudur.

4.1. Yönetim Fonksiyonu

Şehirsel fonksiyonlardan biri de yönetim fonksiyonudur. Ticaret, sanayi ve kültürel fonksiyonlar hemen hemen eş zamanlı olarak ortaya çıktıkları hâlde, yönetim fonksiyonu devlet yöneticileri tarafından sonradan verilir. Yönetim fonksiyonu sadece şehirlere ait bir fonksiyon da değildir. Ancak şehirsel yönetim fonksiyonu belirli bir etki alanına sahiptir (Beaujeau-Garnier, Chabot, 1967: 189). Merkezi fonksiyonlardan biri olan yönetim fonksiyonunun belirmesi ile birlikte şehirlerde birtakım gelişmeler olur ve buna bağlı olarak nüfusları artar. Yönetim fonksiyonunda zamanla değişiklikler meydana gelebilmektedir. Bu değişikliklerin başlıca nedenleri “politik görüşte meydana gelen değişiklikler, nüfus yapısında ve dağılışında meydana gelen değişikliklerdir.” (Karaboran, 1989: 89).

Harita 14: Şehir İçi Fonksiyonel Arazi Kullanımı (2005).

Çoğunlukla bir ülkede merkezi idare ve bunun daha alt kademelerinden oluşan idari yapılanma söz konusudur. İşte alt kesimlerde yönetsel organizasyonlar daha ziyade şehirlerde toplanmıştır. Şehirlerin yönetim fonksiyonlarına sahip olması tesadüf değildir. Yönetimin ülke genelinde lokal olarak yapılacağı yerin seçimi konusunda ya o yerleşmenin geçmişine bakılarak tarihi-kültürel özelliği ve ekonomik etki alanına göre idari özellik verilir ya da sonradan önem durumuna göre yönetsel özellik kazandırılmaya çalışılır. Buna göre, şehirlerde diğer hâkim fonksiyonlarla birlikte yönetim fonksiyonunun temel fonksiyon olarak geliştiğini söylemek mümkündür. Bununla birlikte yönetim fonksiyonunun tarihi boyutu vardır. Nitekim şehirlerin bulunduğu topraklarda hüküm süren devletlere göre yönetim fonksiyonu zayıflar ya da kuvvetlenir.

Sandıklı şehri ve çevresi, coğrafi konumu nedeniyle tarih boyunca değişik devletlerin yönetiminde kalmış, egemen olan her devlet kendi yönetim sistemini uygulamıştır. Frigler döneminde başlayan bu süreç Osmanlı idari sisteminde kendine yer bulmuştur. Osmanlı'nın Sandıklı'da hâkimiyetinin görülmeye başladığı yıllarda itibaren kaza statüsünde olan ilçede, yönetim fonksiyonu şehirleşme eğilimlerinde önemli bir yer tutmuştur.

Sandıklı, ilk yönetsel sistemin Eski Tunç Çağı'na kadar uzandığı tespit edilmiştir (Lamb, 1937: 8). Daha sonraları Frigler döneminde Sandıklı Ovası'nın bugünkü şehre yakın kesimlerinde Pentapolis adında beş önemli şehir yer almıştır. Aynı şekilde Roma döneminde kaplıcanın bulunduğu yerin, Ağros Thermon'un, siyasi ve dini önemli bir merkez olduğu ortaya çıkarılmıştır (Gönçer, 1971: 200).

Türklerin Anadolu'ya gelmelerinden Cumhuriyetin ilanına kadar Sandıklı'da idari yapı sürekli değişmiştir. İlk olarak Selçuklular devrinde Sandıklı'nın yönetsel özelliği ortaya çıkmıştır. O dönemde Afyonkarahisar şehri, serleşkerlik unvanı almıştır. Bu dönemde serleşkerliğe bağlı on kadar kadılık vardır. Bunlardan birisi de Sandıklı'dır (Gönçer, 1971: 261). 1299 yılında Anadolu Selçukluları yıkılmış, bu tarihten 1453 yılına kadar geçen sürede, Anadolu'da valiler ve uç beylerinin egemenliğinde Anadolu beylikleri dönemi yaşanmıştır. 154 yıl kadar devam eden bu dönemde Karahisar-ı Devle vilâyeti arazisi kısmen veya tamamen, Eşref, Sahipata, Germiyanlı Alişir, Hamit ve

Karamanoğullarının eline geçmiştir. Vilayet, kısa bir Osmanlı idaresi döneminden sonra, Timur'un saldırılarına uğramış, sonunda Germiyan sultanı II. Yakup Çelebi tarafından Osmanlılara vasiyet yoluyla kalmıştır (Gönçer, 1971: 314). Bu dönemde Sandıklı şehir, gerek Sahipata ve gerekse Germiyan Oğulları beyliği döneminde önemli idari görevler üstlenmiştir.

Sahipata beyliği döneminde vilâyet 1 000 kadar köye sahiptir. Ayrıca 4 000 atlı birliği vardır. Bu dönemde beyliğin sınırları, Seyitgazi'nin Kırka, Kümbet, Yapıldık (Oynaş kadılığı) içeride, Tazkırı kazası dışarıda, şimdiki Afyonkarahisar ili ile Yalvaç, Karaağaç kazalarından oluşmaktadır (Gönçer, 1971: 315). Sahip Ata Fahreddin'in arazisi olan Sandıklı verimli topraklar üzerinde yer alması sebebi ile her zaman kalabalık bir nüfusa sahip olmuştur. Yörede, daha sonraları Anadolu beyliklerinden olan Germiyanogulları'nın hâkimiyeti başlamıştır. Germiyanogulları, Sandıklı'ya kadar gelerek burada daha önce yapılan ama harap olmuş kaleyi restore etmiştir. Germiyanogulları'ndan sonra Afyonkarahisar ve çevresinde 1498'de Osmanlı hâkimiyeti başlamıştır. Osmanlı'nın daha ilk dönemlerinden başlayarak Sandıklı'nın önemli bir yerleşme olduğu dikkati çekmektedir. Ancak Osmanlı'nın önemli sancaklarından biri olan Karahisar Sancağı hiçbir zaman şehzade sancağı olmamıştır. Bu özellikle o dönemde Afyonkarahisar şehir yapısını olumsuz etkilediği gibi Sandıklı mekânsal dokusunu ve şehirleşme sürecini de olumsuz etkilemiş olabileceği düşünülmektedir. Nitekim Osmanlı şehirlerinde hem mimari tarzın oluşmasında hem de şehirdeki ekonomik sistemin oluşmasında padişahın istek ve arzuları önemli rol oynamaktadır (Cezar, 1996: 278).

Baykara 1988'de yapmış olduğu çalışmasında Neşrî'ye atfen Murad Gazi devrinde Osmanlı'nın, Anadolu'nun iç kesimlerine kadar ilerlediğini söylemekte o dönemde Kosova'ya giden Murad Gazi'nin "beş muteber bahadır eri Beğ"lerden bir tanesini de Uşak, Sandıklı ve Kütahya'nın başına koyduğunu yazmaktadır (Baykara, 1988: 85). Dolayısı ile Sandıklı'nın o dönemde siyasi açıdan etkinliğini göstermektedir. II. Murad zamanında Karahisar-ı Sahip, önce merkez olarak büyür, şehir konumuna gelir ve Kütahya sancağına bağlanır. Bu dönemde Sandıklı ilçesi de şehir konumuna gelmiş, kadılık merkezi

hâlini almıştır. II. Beyazıt döneminde Sandıklı kaza olarak yer almıştır ve ona Elçi nahiyesi bağlanmıştır.

Osmanlı'nın son dönemlerine kadar Sandıklı hep kaza olarak kalmıştır. Tanzimattan sonra Karahisar-ı Sahib sancağı merkezi önce Kütahya sonra Bursa olan Hüdavendigâr eyaletine bağlanmıştır. Bu dönemde yapılan yeniliklere bağlı olarak Karahisar-ı Sahib sancağı iki muhasallık (kaymakamlık) hâline getirilmiştir. Bunlardan Karahisar-ı Sahib muhasallığı Şuhut, Sincanlı, Sandıklı ve Çulabad kazalarından, Bolvadin Muhassallığı ise Çay, Karamık, Barçınlı ve Nevahii Barçınlı kazalarından oluşmaktadır (Gönçer, 1991: 13). Sandıklı'nın bu dönemde sosyo-ekonomik açıdan Karahisar merkeze bağlı olduğu anlaşılmaktadır. 1864'te idari yapıdaki değişimler olmuştur. Böylece 1869 tarihinde Sandıklı'da belediye teşkilatı kurulmuştur.

Sandıklı, zaman zaman idari ve demografik yapısı ile Afyonkarahisar şehrinden önde olmuştur. Nitekim 1898 tarihli salnamede Sandıklı'da merkeze nahiyeye de dâhil 11 nahiyeye 229 köy bulunmaktaydı. Bunların içinde sadece merkez nahiyeye yani Sandıklı şehrine bağlı 37 köy bulunmaktaydı. Buna karşın Afyonkarahisar'a bağlı 9 nahiyeye 156 köyün bağlı olduğu tespit edilmiştir. Aynı şekilde Afyonkarahisar şehrine idari açıdan bağlı 33 köy mevcuttu (Karazeybek, 2001: 192). Bu özellik Sandıklı şehrinin yönetim fonksiyonunun çok eski ve köklü olduğunu göstermekte ve şehrin gelişiminde etkisini otaya koymaktadır.

Cumhuriyetin ilanından sonraki idari bölümlenme, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerindeki sancakların vilâyet olması esasına dayanmaktadır. "1921 Tarih ve 85 Numaralı ilk Teşkilat-ı Esasiye Kanununda vilâyetlerin idaresi hakkında birçok hüküm mevcuttur. Türkiye coğrafi vaziyet ve iktisadi noktai nazardan vilâyetlere, vilâyetler kazalardan münkesip olup, kazalar da nahiyelerden tereküp eder (madde 10). 1924 Tarih 491 Sayılı Teşkilat-ı Esasiye'ye göre idari bölünüş, vilâyet-kaza-nahiyeye (kasaba ve köyler) şeklindedir" (Tönük, 1945: 259-260). Böylelikle Sandıklı 1924 yılında Afyonkarahisar iline bağlanmıştır. Sancak merkezlerinin il merkezi olması esasına göre idari bakımdan Afyonkarahisar il olmuştur. Bununla birlikte Sandıklı, Dinar, Bolvadin ve Emirdağ ile birlikte cumhuriyetin ilk yıllarında ilçe konumuna gelmiştir. Böylece cumhuriyetin

ilanından sonra meydana gelen yeni bölünüşte Afyonkarahisar 5 ilçe, 12 nahiye ve 482 köy ile il merkezi hâline getirilmiştir. 1946 yılındaki yapılanmada ise ilde ilçe sayısı 6'ya, bucak sayısı ise 13'e yükselmiştir. Daha sonra 1987 yılına gelindiğinde ilçe sayısı 11 bucak sayısı 10 belediye sayısı 58, köy sayısı ise 441 olmuştur. Afyonkarahisar'da 1987-2001 yılları arasındaki dönem ilçe sayısındaki artışın en fazla olduğu dönemdir. Bu dönemde 7 yerleşmede ilçe teşkilâtı kurulmuş, toplam ilçe sayısı 18'e yükselmiştir. İlçe sayısındaki artış, 1987-1991 arası yılları kapsamaktadır. İlçeler oluşturulurken diğer dönemlerde olduğu gibi başka bucaklardan köy ünitesi alınmamıştır. Eski bucaklar ilçe haline geldiğinden bucak sayısı azalmış, 5'e düşmüştür. Bu dönemde belediye sayısındaki artış, köy sayısında azalışa neden olmuştur. Toplam belediye sayısı 108, köy sayısı da 392 kadardır (Tablo 19). Afyonkarahisar'ın idari yapısındaki değişimler ildeki sosyo-ekonomik ve demografik özelliklerin değişimini de beraberinde getirmiştir. Bu durum doğrudan ve dolaylı olarak da Sandıklı'nın gelişimine yansımıştır.

Sandıklı'nın yönetsel yapısında Cumhuriyetin ilanından sonra önemli değişimler olmuştur. Öyle ki 1990 yılına kadar bu değişimlerin nüfus gelişimi bakımından etkileri büyük ölçüde meydana gelmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar Sandıklı'nın idari sınırı şimdiki Denizli Başçeşme'ye kadar uzanmaktaydı. Salnamelerde Geyikler (Dinar), Dazkırı ve Şeyhlü'nun (Çivril) nahiye olarak Sandıklı Kazasına bağlı olduğu bilinmektedir. 1926 yılında yapılan idari taksimatta bu nahiyeler Sandıklı'dan ayrılmıştır. Dinar Afyonkarahisar'a bağlı bir ilçe olmuş, Dazkırı, Dinar'ın bir beldesi hâline getirilmiştir. Çivril'de Denizli'ye bağlanmıştır. Bunlardan Dazkırı 1959'da ilçe olmuştur (Durmuş, 1993: 34). Daha sonra 1990 yılında Hocalar, merkezi ile birlikte 2 belde ve 14 köy yerleşmesi ile Sandıklı'dan ayrılmıştır. Bununla birlikte Kızılören'de 1 belediye ve 4 köy ile Sandıklı'dan ayrılmıştır. Günümüzde Sandıklı merkezle birlikte iki bucak, 11 belediye ve 47 köy yerleşmesi ile yönetim bakımından Dinar ve Emirdağ'dan sonra gelmektedir. Bunlardan 3 belediye 9 köy Karadirek bucağına bağlıdır. Geriye kalan 8 belediye 38 köy ise merkez bucağına bağlıdır.

Tablo 19: Afyonkarahisar İlinin İdari Bölünüşü.

İlçe	Kuruluş Tarihi	Belediye Sayısı	Köy Sayısı
Merkez	1924	15	31
Başmakçı	1987	2	13
Bayat	1988	1	12
Bolvadin	1924	5	12
Çay	1958	9	14
Çobanlar	1991	2	9
Dazkırı	1959	2	15
Dinar	1924	2	43
Emirdağ	1924	3	36
Evciler	1991	2	6
Hocalar	1990	2	14
İhsaniye	1959	9	23
İscehisar	1990	3	11
Kızılören	1990	1	4
Sandıklı	1924	8	38
		3*	9
Sincanlı	1953	13	23
Sultandağı	1958	7	7
Şuhut	1946	7	31

* Karadirek Beldesi

Kaynak: İçişleri Bakanlığı Verilerinden Yararlanılarak Hazırlanmıştır (2004).

Yönetim fonksiyonu şehre merkeziyet kazandıran ve çevre ile ilişkisini temin eden önemli bir işlevdir. Bu işlevi ile birçok defa il ya da ilçe merkezi hâline getirilen bir yerleşme, şehirselleşme fonksiyonlarının da belirmesi ile artık genel anlamı ile şehir karakteri

kazanmaktadır. Bu noktada şehir coğrafyasında idari fonksiyon açısından idari bölünüşte meydana gelen değişiklikler sonucu farklı yönetim şekilleri ve bunların şehirsal mekâna olan etkileri tespit edilmiştir. Farklı yönetim şekilleri şehirsal alanda farklı kullanım alanlarının ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Bu nedenle şehirler farklı yapılara sahiptir.

Eski çağlardan beri tarım ve ticaret şehri olan Sandıklı'da yönetim fonksiyonu, diğer temel fonksiyonlarla birlikte var olmuştur. İlçede 1869'da belediye teşkilatının kurulması yönetim işlevini pekiştirmiştir. Daha sonraları Osmanlı Bankası, telgrafhane gibi idari birimlerin kurulması ve hizmet vermesi çevresindeki birçok köyü kendisine bağlaması Sandıklı'yı herhangi bir yerleşme olmaktan çıkarmıştır. Böylece ilçede yönetsel hizmet sunan birçok yerleşim birimine karşı farklı üstünlükler ortaya çıkmıştır.

Sandıklı'da yönetim fonksiyonuna ait yapılar genelde birkaç yerde toplanmıştır. Mahalle bazında resmi binaların dağılımı incelendiğinde Ece, Çay, Hisar ve Şirinevler Mahalleri öne çıkmaktadır (Harita 13). Bunlar içerisinde resmi kurumların en fazla olduğu yer Ece Mahallesi'dir. Nitekim hükümet konağı, belediye, sağlık ocağı, ilçe tarım müdürlüğü, ilçe emniyet müdürlüğü, halk eğitim merkezi, orman şefliği gibi kurumlar daha ziyade bu mahallede toplanmıştır. Belediye binası önceden Uzun Çarşı'da yer alırken 1953 yılında şimdiki yerine taşınmıştır.

Çalışma alanı idari bölünüşünde Cumhuriyet dönemine kadar zaman zaman değişiklikler olmuş, bu değişiklikler günümüze kadar da devam etmiştir. Cumhuriyet döneminde ilçe belediye ve köy sayısında azalma olmuştur. Bu dönemde ilçeden ayrılıp yeni ilçe konumuna gelen yerleşmeler olmuştur. Başlangıçta en fazla bucağa sahip olan Sandıklı merkez ilçesi daha sonra Dinar ve Emirdağ'ın gerisine düşmüştür. İlçe'de ve Afyonkarahisar'da meydana gelen bu değişimler büyük ölçüde olmasa da dolaylı olarak çalışma alanını etkilemiştir. Bilindiği gibi, "idari konum değişikliği, yerleşmelerde, kırsal kimlikten kısmen veya büyük oranda uzaklaşma gibi bir görevi yerine getirmektedir" (Özgür, 2000: 126). Buna bağlı olarak yerleşmelerin kendi kendilerine yeterlilikleri artmakta, eskiden bağlı buldukları idari merkezlerle olan bağlantıları zayıflamaktadır. Ülkemizde 1960 yılına kadar ilçe sayısındaki artışlar, nüfus sayısındaki artışlara bağlanabileceği halde (Darkot, 1961: 44-45) son zamanlardaki artışlar daha çok politik bir

takım kararların sonucudur. Bu durumun çalışma alanı açısından en göze çarpan örnekleri Kızılören ve Hocalar ilçeleridir. Adı geçen ilçelerde son dönemlerde (Kızılören 1990, Hocalar 1990) Sandıklı'dan ayrılarak ilçe statüsüne getirilmişleridir. Bu ilçelerin 2000 yılında bile toplam nüfusları, bugün şehir ayırımında kullanılan 20 000 nüfus kriterinden azdır. Merkez nüfusları ise 2000-5000 arasında değişmektedir.

Sandıklı şehri, şehirleşmesini büyük ölçüde yönetim fonksiyonuna borçludur. Şehirde birçok fonksiyonun gelişiminin temel nedeni de yönetim fonksiyonudur. Şehir yönetim fonksiyon alanlarına sahiptir. Ancak yönetim fonksiyon alanları plânlama sonucu değil, doğal gelişim sonucu ortaya çıkmışlardır. Tarihsel süreçte, bazı fonksiyon alanları yerleşme ile birlikte gelişmiş, bazıları ise yerleşme alanı dışında yer seçmiş, şehrin gelişimi ile birlikte yerleşme alanı içinde kalmışlardır. Şehrin bölgesel ölçekte önemli yönetim birimlerine sahip olmaması şehri komşu illere bağımlı kılmış, bu durum gelişimini olumsuz yönde etkilemiştir.

4.2. Ticaret Fonksiyonu

Ticaret faaliyetleri ve buna bağlı olarak meydana gelen fonksiyonlar, şehir hayatı için önemli esaslardan birini teşkil etmektedir. Bu nedenle şehir yerleşmelerinin önemli fonksiyonlarından biri de ticarettir. Şehirler, kendi halkı ve çevresindeki birçok yerleşmeler için ticaret merkezleridir. Tarih boyunca şehirler, birden fazla mamul ya da yarı mamul ürünlerin satıldığı aynı zamanda şehrin kendine ait hizmetlerinin pazarlandığı yerler olmuştur. Karatepe'nin de belirttiği gibi "Hiçbir uygarlıkta şehir yaşamı ticaret ve sanayiden bağımsız olarak gelişmemiştir. Ne antik çağda ne de modern zamanlarda bu kuralın dışında kalan bir durum olmamıştır. Şehirler ticaretin ayak izlerinde doğmuşlardır. Önce sadece deniz kıyılarında ve ırmak boylarında ortaya çıkmışlardır. Daha sonra ticaret yayıldıkça, bu ilk etkinlik merkezlerini birbirlerine bağlayan başka şehirler doğmuştur" (Karatepe, 1996: 302). İşlevler içinde en şehirselleşmiş ve geleneksel fonksiyon olan ticaretin, şehirleşme üzerinde diğer temel fonksiyonlarla birlikte etkin olduğunu söylemek mümkündür.

Sandıklı şehrinin en önemli fonksiyon özelliklerinden biri de ticaret faaliyetlerinin gelişmiş olmasıdır. Ticaret faaliyetlerinde görülen çeşitlilik, Afyonkarahisar şehri hariç çevresindeki pek çok yerleşmeden daha fazladır ve ticari faaliyet bakımından önemli ve geniş bir etki alanına sahiptir. İl imkânları açısından değerlendirildiğinde de Afyonkarahisar'da ilçe bazında en fazla ticaretle uğraşan ilçe Sandıklı'dır (Tablo 20). Afyonkarahisar il genelinde 13 968 kişi ticaret faaliyetleri ile uğraşmaktadır. Sandıklı'da ticaretle uğraşan nüfus ise 1 398'dir. İl genelinde merkezden sonra en fazla ticaretle uğraşan nüfus Sandıklı şehrinde bulunmaktadır. Daha sonra Sandıklı şehrine en yakın Bolvadin ve Dinar şehri yer almaktadır. Sandıklı'da toplam çalışan nüfusun yaklaşık % 20'si ticaret faaliyetleri ile uğraşmaktadır. Bu değer, kayıt altında çalışmayan seyyar satıcılar ve pazarcıları kapsamamaktadır. Bunların sayısı ise 150-200 civarında olduğu tahmin edilmektedir. Ticaret faaliyetlerinin yoğunluğunu gösteren bir başka parametre de ticaretle uğraşanların hizmet sektöründeki payıdır. Gerçekten de hizmet sektörü içinde ticaretle uğraşanların payı % 26 gibi çok yüksek bir istihdam oranı teşkil etmektedir. Şehirde en yüksek istihdam oranını sağlayan alan, yönetim hizmeti olup bunu ticaret faaliyetleri izlemektedir.

Sandıklı şehrinde ticaret, şehrin önem kazandığı Selçuklular zamanından beri canlı olmuştur. Osmanlı döneminde şehrin ticari etki sahasının genişliği dikkat çekicidir. Ancak şehir XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Osmanlı'nın önemli şehirleri ile boy ölçüşmemiş, ticaret daha çok yöresel özellik taşımıştır. 1936'da şehre ulaşan demiryolu sayesinde ticaret hayatı canlanmış, şehir değişen koşullara bağlı olarak etrafındaki birçok şehirden önemli bir avantaj elde etmiştir. Buna karşılık yirminci yüzyıl başlarında şehir nüfusunu oluşturan yabancılara şehirden ayrılması ile ticari hayatta bir durgunluk başlamıştır. Gerçekten Anadolu'nun diğer birçok şehrinde olduğu gibi Sandıklı ticari hayatında yabancılara etkisi oldukça fazla olmuştur. Beylikler döneminde şehrin ticareti ile ilgili ayrıntılı bilgi mevcut değildir. Ancak şehrin sınır şehirlerinden biri oluşu, komşu Bizans ile alışveriş yapılmasını sağlamış olmalıdır. Nitekim Selçuklular ve beylikler dönemi Türk-Bizans uç şehirleri devamlı ticaretin yapıldığı yerleşmeler olmuşlardır. Sandıklı verimli bir ovanın merkezinde yer aldığından her zaman kalabalık bir nüfusa sahip olmuştur. Özellikle Osmanlı döneminde bölgenin ekonomik ve sosyal merkezi rolünü oynamıştır.

Tablo 20: Afyonkarahisar Şehri ve İlçe Merkezlerinde Toplam Nüfus ve Ticaretle Uğraşanların Sayısı.

Şehir Adı	2000 Yılına Ait Nüfus	Ticaretle Uğraşan Nüfus
Afyonkarahisar	128 516	6 640
Bolvadin	52 368	1 279
Sandıklı	37 804	1 398
Dinar	35 424	1 265
Emirdağ	20 508	944
Çay	18 137	531
Şuhut	13 630	475
İscehisar	10 542	97
Çobanlar	8 315	69
Başmakçı	7 816	195
Sultandağı	6 893	270
Dazkırı	6 555	261
Sinanpaşa	5 826	142
Evciler	5 134	97
Bayat	4 702	138
İhsaniye	4 466	75
Hocalar	2 646	47
Kızılören	2 556	45

Kaynak: DİE. Verilerinden Yararlanılarak Hazırlanmıştır (2000).

Bu dönemde de gelişmesini sürdüren kasabada 1500'li yılların başında 579 vergi mükellefi bulunmaktaydı (Bulduk, 1994: 110-111). Sandıklı XVII. yüzyılda ticaret etkinliğini sürdürmüştür. Nitekim Evliya Çelebi Seyahatname'sinde şöyle anlatır; “Sandıklı Kasabası Menzili; Karahisar'da 150 akçelik kazadır. Yetmiş parça köyü vardır. Bu kaza sandık dolusu mallı, mahsullü kazadır. Şehir, bağlı, bahçeli bir sahradır... Kırk adet leblebici dükkânı vardır. Gayet iri nohutları olur. Başka dükkânlar, hanı, hamamı, tekke ve mescidi vardır.” (Evliya Çelebi, 1985: Cilt 8; 512). Evliya Çelebi'nin tespitlerinde doğruluk derecesi çok yüksektir. Çünkü yapılan bir çalışmada 2567 numaralı Avarız defterinde o dönemde Sandıklı'ya bağlı 71 köyün olduğu dolayısı ile Seyahatname'de geçen “70 parça köyü vardır” yorumu da dikkate alınarak verilen diğer bilgilerin de doğru olduğu anlaşılmaktadır (Yıldırım, 2003: 204). Buna göre Sandıklı şehrinde o dönemde ticaretin ne kadar etkin olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle de tarımsal ürünlerin çokluğu dikkati çekmektedir. Bunun yanında Sandıklı'nın meşhur leblebisinin de o dönemde ticaretin önemli bir parçası olduğu anlaşılmaktadır.

Afyonkarahisar'da XIX. yüzyılda ticaret hayatı canlı olmuştur. Bu yüzyılda sancak merkezi kendisine bağlı 10 kadılık ve köylerin dışında, Konya vilâyetine bağlı Akşehir ve Hamit sancakları, Aydın vilayetine bağlı Burdur ve Denizli sancakları, Germiyan vilâyetine bağlı Uşak kazası ve köylerinin ticari merkezi durumunda idi. Bu dönemde dış ticaretin yapıldığı da görülmektedir (Bayar, 1999: 34). Dolayısı ile Sandıklı bu ticari hareketlilikte önemli bir paya sahip olmuştur. Üstelik 1869 yılında belde teşkilatının kurulması dolayısıyla yönetim fonksiyonun daha da etkin bir şekilde ortaya çıkması şehirdeki pazar faaliyetlerini artırmıştır. Burada şehrin ekonomisini etkileyen üç türlü ticari akış dikkati çekmektedir: Birincisi Sandıklı'nın Afyonkarahisar şehri ile olan ilişkisidir. Özellikle Sandıklı'da üretilen malların, Afyonkarahisar'a hatta oradan diğer şehirlere pazarlanma imkânı bulunmuştur. İkincisi, Afyonkarahisar'ın daha güneydeki yerleşmelerle olan ticaret faaliyetleri nedeni ile ulaşım yolları üzerinde yer alan Sandıklı'nın bundan dolayı olarak yararlanmasıdır. Üçüncüsü ise; 1874 ve 1879 tarihli Osmanlı salnamelerine göre Sandıklı'nın kendisine bağlı 4 nahiyeye (Şeyhlü, Danişmendlü, Geyikler ve Dazkırı) ve 205 köyün bulunmasıdır (Karazeybek, 2001: 192). Böylece o dönemde Sandıklı'nın bu yerleşmeler hepsi olmasa bile büyük bir kısmı için ticari bir merkez olduğu anlaşılmaktadır.

Nitekim 1880 tarihli Salname’de Sandıklı için “328 691 dönüm hububat mera, 1955 bağ-bostan, 46 717 dönüm mera, 70 köy, 3 931 hane, 385 dükkân, 4 han, 2 hamam vardır. Mahsulâtça hububat, Afyonkarahisar ve güzel üzümleri vardır. Sanatça müceddiden Isparta ve Burdur misali bir alaca fabrikası küşat olmuştur. İskelesi Sarayköy’dür” şeklinde bilgiler verilmiştir. Bu dönemde Sandıklı’da, yakın şehirlerde olduğu gibi dokumacılık yapılmıştır. Şehirdeki fabrikada üretilen ürünler Dinar ve Dazkırı’ya oradan da Sarayköy’deki demir yolu istasyonuna getiriliyordu. Çünkü bu dönemde İzmir-Aydın demir yolu buraya kadar uzanmaktaydı. Buraya getirilen ürünler İzmir’e gönderiliyordu. Daha sonra bu dokuma fabrikası ve o önemdeki diğer dokuma fabrikaları gibi kapanmıştır (Aysoy, 2003: 102). Aynı zamanda bu dönemde şehirde 385 adet dükkânın varlığı ticaret hayatının canlılığını ortaya koymasından önemlidir.

Ekonomik açıdan Sandıklı bu dönemde diğer Anadolu şehirleri ile karşılaştırıldığında bir zenginlik söz konusudur. Bu dönemde Karahisar-ı Sahip afyon üretimi açısından önemli bir konumdadır. Afyon üretimi, çok eski tarihlere kadar uzanmaktadır. Afyonkarahisar ve çevresinde özellikle II. Mahmut döneminde yaygınlaşmıştır. Bu dönemde afyon uluslararası ticarete yüksek kazanç sağlayan ürünlerin başında geliyordu. Büyük Britanya İmparatorluğu’nun doğu ticaretinde büyük yer tutmaktaydı. Bu sebeple Osmanlı toprakları içerisinde bilinen afyonun üretimi artmaya ve ticari bir değer olmaya başlamıştı (Çadircı, 1991: 117-118). Osmanlı’da afyon üretimi Afyonkarahisar, Aydın, Bursa, Kastamonu, Ankara ve Geyve’de üretilmekteydi. Fakat üretimin büyük bir bölümü Afyonkarahisar’da gerçekleştiriliyordu.

Sandıklı, afyon üretiminde XX. yüzyılın başlarında önemli bir yere sahiptir. Nitekim 1907 tarihli Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi’nde Sandıklı’da 80 729 kg. afyon üretiminin gerçekleştiği belirtilmektedir (Aysoy, 2003: 103). O dönemde merkez kaza olan Afyonkarahisar’da 12 830 kg. afyon üretilmiştir. Böylece Sandıklı’nın bölge üretiminin % 75’ini karşıladığı anlaşılmaktadır. Afyon üretimi Sandıklı şehrinin yapısını ve diğer şehirlere oranla zenginliğini de belirlemiştir. Bu doğrultuda afyon üretimi bölgeye önemli ölçüde gelir sağlamış ve şehrin ticaretinin gelişmesinde doğrudan etkisi olmuştur. Bunun en

güzel göstergesi o dönemki birçok büyük şehirden önceki bir tarihte (1912) Sandıklı Osmanlı Bankası bir şubesinin kurulmasıdır (Aysoy, 2003: 103).

Şehirde XX. yüzyılın ilk çeyreğinde ticaret hayatının canlı oluşunu mevcut nüfusta yabancı kaynaklı Osmanlı vatandaşlarının çokluğundan çıkarmak da mümkündür. Bu dönemde Sandıklı’da yabancı uyruklu 541 kişi yaşamaktaydı (Özav, Yasak, 2006: 124). Ancak Kurtuluş Savaşı ile birlikte bunların şehirden göçü ve savaşın getirdiği olumsuz etkiler nedeniyle ticaret hayatında duraklamanın yaşanmış olması büyük bir olasılıktır. Nüfus bahsinde belirttiğimiz gibi Sandıklı’da XX. yüzyıl başlarında şehir merkez nüfusu 6 626, köy nüfusu ile birlikte toplam 79 608 kişi yaşamaktadır. Buna karşılık cumhuriyetin ilanından sonra yapılan ilk nüfus sayımına göre toplam nüfus 38 000 olarak tespit edilmiştir. Bu iki dönem arasında toplam nüfus yaklaşık 40 000 kişi azalmıştır. Bunun sebepleri arasında daha önce I. Dünya Savaşı sonrası Kurtuluş savaşı ve bu dönemde şehrin Yunan işgaline maruz kalması gösterilmiştir. Ayrıca, o bölgede 1910 yılında meydana gelen veba salgını, 1914 yılında meydana gelen Isparta-Burdur depremi ve 1916 tarihinde görülen çekirge istilası hastalıkları ve kıtlık dönemini de beraberinde getirmiştir (Aysoy, 2003: 104). Bütün bu olumsuzluklar dolayısı ile şehrin ekonomik yapısı önemli oranda gerilemiştir.

Sandıklı şehri, 1950 yılına kadar Osmanlı dönemi ticaret hayatının izlerini taşımaktaydı. Bilindiği gibi “Osmanlı kentinin ticaret ve zanaat işlevleri, konutları mutlak bir biçimde dışta bırakarak, dükkân ve atölyelerin sıralandığı bir veya daha fazla sokaktan oluşan tek bir alanda yoğunlaşmıştır” (Cerasi, 2001: 119). Sandıklı’da o dönemde Uzun Çarşı diye nitelendirilen caddede ticaret hareketliydi. Bu cadde Osmanlı kültüründen kalma bir oluşumdur. Uzun Çarşı, Osmanlı’da şehirde üretilen her türlü mal ve hizmet erbabının bulunduğu kesim olarak bilinirdi (Ergenç, 1996: 411). XVI. yüzyılda Cami-i Kebir olarak bilinen fakat daha sonra adı Cuma olarak değiştirilen mahallede yer alan Uzun Çarşı günümüze kadar önemini korumuştur.

Sandıklı şehrine 1936 yılında demir yolunun gelmesi ulaşım faaliyetleri açısından önemli bir adım olmuştur. Bununla birlikte 1938 yılında şehre bir trafo inşa edilerek elektrik üretilmeye başlanmıştır. Şehir, bundan sonra tarımsal ürünler ve bunlara dayalı

mamül maddelerin pazarlandığı bir merkez durumuna gelmiştir. Fakat II. Dünya Savaşı nedeni ile şehrin ticari hayatında gerileme söz konusudur. 1950 yılında Tüzün'e göre Sandıklı'da 4 han, 4 otel, 4 lokanta, 8 atölye tipinde un fabrikası, 2 hamam 4'ü çarşı fırını olmak üzere 35 fırın ve 1 elektrik santrali bulunmaktadır (Tüzün, 1950: 10). O dönemde şehrin tarımsal hayattaki gelişmelerinde etkisi ile ticari hayatın da hareketlenmeye başladığı anlaşılmaktadır.

Şehrin ticaret hayatının 1960-1970 yılları arası dönemde, pek de canlı olduğu söylenemez. Bu dönemde ticaretle uğraşanların sayısı artmakla birlikte, bunların çoğunu küçük esnaf grubu oluşturmaktadır. Küçük esnaf grubunun yaygınlığı bir yandan sermaye yetersizliğine bağlıyken, diğer yandan karşılıklı güvensizlik dolayısıyla şirketleşmenin olmaması ve sermaye sahiplerinin sermayelerini daha çok gayrimenkule yatırmalarına bağlanmasından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla XX. yüzyılın ilk çeyreğinde yaygın olan toptancılık, bu dönemde görülmemektedir. Ticaret bu dönem daha ziyade tarımsal ve hayvansal ürünler üzerine olmuştur. Nitekim Sandıklı'da 1967 yılına ait haşhaş, şekerpancarı ve ayçiçeği gibi üç önemli tarımsal ürünün üretim değerleri incelendiğinde bu durum açıkça görülmektedir. Haşhaş üretimi bölgede en fazla Sandıklı'da gerçekleşmiştir (Tablo 21). Dolayısı ile haşhaş ticari olarak o dönemde önemli bir yere sahiptir. Aynı durum şeker pancarı için de söylenebilir. Ayrıca 1967 yılına ait hayvan sayıları değerlendirildiğinde Sandıklı, Afyonkarahisar ortalamasının oldukça üstündedir (Tablo 22). Burada özellikle küçükbaş hayvancılığın yaygınlığı dikkat çekicidir. Özellikle bu hayvanların yünleri bölge ekonomisinde önemli bir yere sahiptir. Çünkü yöre de keçecilik kültürü mevcuttur ve tarihi çok eskilere dayanan bir zanaat şeklidir. Sandıklı şehrinde 1950 yılında 21 keçeci dükkânı vardı, bugün ise keçecilikle uğraşan sadece 1 dükkân kalmıştır.

Sandıklı'da geçmişten günümüze kadar tarım ve hayvancılığın geçim kaynağı olduğu bir gerçektir. Ancak, günümüzde sanayileşme ve ticaretin artması, Hüdaî Kaplıcalarının sahip olduğu potansiyelde Sandıklı ekonomisinde yerini almıştır. İklim ve doğal koşullar Sandıklı'nın ekonomik yapısını da belirlemektedir. Küçükbaş hayvancılık bu koşulların ayırıcı özelliğidir.

Tablo 21: Afyonkarahisar'da Bazı İlçelerde Haşhaş, Şekerpancarı ve Ayçiçeği Üretimi.

Cinsi(Ton)	Merkez	Bolvadin	Sandıklı	Dinar	Şuhut	Çay	Emirdağ
Haşhaş	1 580	440	1 723	173	750	910	280
Şeker Pancar	54 000	7 500	24 000	28 200	13 140	15 400	6 500
Ayçiçeği	200	10	50	52	320	44	90

Kaynak: Afyonkarahisar İl Yıllığı (1967).

İklim, ekonomik yaşamın sınırlarını belirlerken, özellikle son yıllarda ulaşımın sağladığı kolaylıklarla tarımda üretimin yapılmasına, hayvancılıkta besiciliğin yaygınlaşmasına yardım etmektedir. 1950 yılında kurulan Sandıklı Küçük Esnaf ve Sanatkârlar derneğinin ardından esnaf ve sanatkâra işletme ve ham madde temininde kredi sağlayan kooperatif de 1957 yılında faaliyete geçmiştir. 1977 yılında, nakliyeciler esnafın iş kapasitesini arttırabilmek ve daha rantabl bir hizmet verilebilmesini sağlamak amacıyla Sınırlı Sorumlu Motorlu Taşıtlar Kooperatifi kurulmuştur.

Tablo 22: Afyonkarahisar'da Bazı İlçelerde Hayvan Sayıları.

Cinsi	Merkez	Bolvadin	Sandıklı	Dinar	Şuhut	Çay	Emirdağ
Koyun	164 445	860 000	179 500	127 000	99 600	72 500	196 000
K. Keçisi	1 820	300	31 500	29000	1 800	430	4050
T. Keçisi	68 650	40 000	8 100	5 000	13 400	11 300	130 000
Manda	24 750	3 440	6 100	630	1 000	3 900	500
Sığır	137 800	17 700	37 000	17 500	16 500	15 000	13 800

Kaynak: Afyonkarahisar İl Yıllığı (1967).

Tablo 23: Sandıklı Esnaf ve Sanatkâr Odası, Bunlara Bağlı Odalar ve Meslek Odaları.

Adı	Üye Sayısı	Kuruluş Yılı
Sandıklı Esnaf ve Sanatkârlar Odası	758	1950
Sandıklı Şoförler ve Otomobilciler Odası	802	1977
Sandıklı Sebze ve Meyveciler Odası	106	1976
Ziraat Odası	1 000	1960

Kaynak: Sandıklı Esnaf ve Sanatkârlar Odası (2004).

Tablo 24: Afyonkarahisar'da Ticaret ve Sanayi Odaları.

T.S.O. Adı	Bağlı Olduğu İlçeler
Afyonkarahisar	Merkez, Şuhut, Sinanpaşa, İhsaniye, İşçehisar, Çobanlar
Sandıklı	Sandıklı, Hocalar, Kızılören
Bolvadin	Bolvadin
Dinar	Dinar, Başmakçı, Evciler, Dazkırı
Emirdağ	Emirdağ, Bayat
Çay	Çay, Sultandağı

Kaynak: Afyonkarahisar, Sandıklı, Bolvadin, Dinar, Çay, Emirdağ Ticaret ve Sanayi Odaları (2006).

Tablo 25: Sandıklı'da Ticari İş Yeri Türleri ve Sayıları.

İş Yerinin Türü	Sayısı	İş Yerinin Türü	Sayısı
Bakkal ve Market	380	Berber	65
Manav(sebze ve meyveci)	106	Nakliyecisi	23
Kasap	69	Elektrik Tesisat	41
Lokanta	100	Oto Tamircisi	70
Butik ve Tuhafiye	91	Oto Kaporta	15
Manifatura	46	Oto Elektrik	31
Kunduracı	40	Oto Boya	11
Kahvehâne	361	Kalarüferci	9
Sarraf	10	Sihhi Tesisat	26
Kırtasiye	14	Kaynakçı	107
Ağaç İşleri(Mobilya-Hızır)	85	Döşemeci	12
Terzi	60	İnşaat Ustası	13
Tüpçü	5	Seyyar Satıcı	78
İnşaat Malzemesi	7	Sondajcı	75
Eczane	20	Toplam	1970

Kaynak: Sandıklı Esnaf Sanatkârlar Odası (2005).

Sandıklı'da 1960 yılında kurulan ve hâlen Çakır Mahallesi'nde faaliyet gösteren Sandıklı Ziraat Odası, kendi üyelerinin ihtiyacı olan gübre satışı, zirai ilaç satışı yapmaktadır. Ayrıca genel menfaatlerini kollamak ve korumak gibi faaliyetlerde de bulunmaktadır. Şehirde ticaret hayatında uzmanlaşmaya doğru bir gidiş yaşanmaktadır. Nitekim Afyonkarahisar Esnaf ve Sanatkârlar Odası Birliğine bağlı 4 meslek odası mevcuttur (Tablo 23). Meslek odası sayısındaki artışın 1960 yılından sonraya rastlaması dikkat çekicidir. Zaten şehirde ticaret bu tarihlerden sonra önem kazanmaya başlamıştır.

Afyonkarahisar'da ticari kuruluşların bağlı bulunduğu bir başka kurum ise Ticaret ve Sanayi Odaları'dır. İl genelinde 6 tane Ticaret ve Sanayi odası bulunmaktadır. Bunlar Afyonkarahisar, Sandıklı, Bolvadin, Dinar, Çay, Emirdağ merkez olmak üzere kurulmuş ve kendilerinin dışında yakınlarında bulunan ilçeleri de bünyelerine almışlardır (Tablo 24). Bu odalara kayıtlı yaklaşık 7 000 üye bulunmaktadır. Bunların içinde Sandıklı Ticaret ve Sanayi odasına kayıtlı 582 üye bulunmaktadır. Bu üyeler içerisinde 550'si Sandıklı ilçe sınırları içerisinde ikamet etmektedir. Sandıklı Esnaf Sanatkârlar Odası'na kayıtlar ise yörede günümüzdeki genel ticari yapıyı göstermesi açısından önemlidir (Tablo 24). Şehirlerde ticaret sahaları farklı tiplerde ortaya çıkmaktadır. Sandıklı şehri için bunları 4 farklı tipte ele alıp irdelemek mümkündür. Bunlar geleneksel iş merkezi, ticaret şeritleri (dükkânlı yollar), dağınık iş yerleri, pazar ve hallerdir.

Sandıklı ticaret fonksiyonları içerisinde ticarete yönelik girişimcilik payları da önem kazanmıştır. Girişimcilik; yaşanılan çevre içerisinde ortaya çıkan fırsatları sezme, o sezgilerden yola çıkarak projeler oluşturma, projeleri yaşama taşıma ve zenginlik üreterek insan yaşamını kolaylaştırma becerisine sahip olmaktır (Mucuk, 2001: 6). Afyonkarahisar ili coğrafi olarak sanayi merkezlerine yakın olması, karayollarının bağlantı noktasında bulunması ve doğal kaynaklara sahip olması sebebiyle ticari faaliyet kapasitesi yüksek bir bölgededir. Fakat Afyonkarahisar gelişmişlik açısından istenen noktaya ulaşamamıştır. Bu kapsamda Erdoğan ve Kurt'un Afyonkarahisar ili için yaptığı bir çalışmada merkez ve ilçelerde girişimcilik düzeyleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Araştırmada yörede bulunan türlerine göre şirket sayıları ve bunların nüfusla olan ilişkileri oranlanarak

karşılaştırılmıştır. Buna göre girişimcilik analizleri sonucu Sandıklı, Merkez ilçe ve İscehisar ilçesinden sonra gelmektedir (Tablo 26).

Tablo 26: Afyonkarahisar İlindeki İlçelere Göre Şirket Dağılımları ve Girişimci Nüfus Oranı.

İlçe Adı/ Şirket Türü	Anonim	Ltd.	Kltf.	Toplam	Nüfus	Şirket Sayısı/Nüfus
Merkez	240	1 240	27	1 508	128 516	0.0117
Başmakçı	1	38	-	39	7 816	0.0050
Bayat	1	14	-	15	4 702	0.0032
Bolvadin	18	142	-	160	52 398	0.0031
Çay	6	74	-	80	18 137	0.0044
Çobanlar	2	7	-	9	8 315	0.0011
Dazkırı		18	-	18	6 555	0.0027
Dinar	19	162	4	185	35 424	0.0052
Emirdağ	12	91	3	106	20 508	0.0052
Evciler	1	15	-	16	5 134	0.0031
Hocalar		15	-	15	2 646	0.0057
İhsaniye	1	32	1	34	4 466	0.0076
İscehisar	9	203	-	212	10 542	0.0201
Kızılören	1	4	-	5	2 556	0.0020
Sandıklı	16	207	2	225	37 804	0.0060
Sincanlı	7	80	1	88	5 826	0.0151
Sultandağı	3	30	1	34	6 893	0.0049
Şuhut	5	35	1	41	13 630	0.0030
Toplam	342	2 407	40	2790	371 868	0.0075

Kaynak: Erdoğan ve Kurt'tan Yararlanılarak Hazırlanmıştır (2000).

Çalışma, Sandıklı şehrinde ticaretin yöredeki birçok yerleşmeden daha fazla öne çıktığı ve ticari faaliyetlerin şehrin gelişmesine katkısını göstermesi açısından ne kadar önemli olduğunu ortaya koymuştur.

4.3. Sanayi Fonksiyonu

Çalışma sahasımızda sanayi ve ticaret faaliyetleri birlikte yürümektedir. Şehirde sanayi genel itibari ile tarıma dayandığından tarımsal ürün işleme ve pazarlama sistemleri iyi gelişmiştir. Bu nedenle öncelikle sanayi faaliyetlerini irdelemek daha yararlı olacaktır.

Şehirlerde, çeşitli faaliyetlerin coğrafi olarak bir yerde yoğunlaşması ile o yer artık sosyo-ekonomik açıdan merkezileşme eğilimi gösterir. Bunun en tipik meydana geldiği yerler şehirlerdir. Nitekim şehirler, hem ekonomik getirilerin toplandığı yer hem de ekonomik canlanma için gerekli iş gücünün var olduğu yerlerdir. Sandıklı'da sanayi faaliyetlerinin şekillenmesi bu tarzda meydana gelmiştir. Şehir, kuruluş yeri açısından ovanın kenarında olduğundan ağırlıklı ekonomik faaliyetler tarıma dayanmaktadır.

Sandıklı'da sanayileşme sürecine ne zaman başlandığı konusunda kesin bir bilgi yoktur. Fakat Osmanlı döneminde şehir ve çevresinin de keçecilik, leblebicilik ve bakırcılığın yapıldığı atölye tipi sanayini varlığı söz konusudur (Texier, 2002: 371-372, Seyahatname, Cilt 8: 512).

Cumhuriyetin ilânından sonra şehirde sanayi adına çok ciddi kuruluşların olmadığı anlaşılmaktadır. Ancak Osmanlı döneminde kalan işletmelerin azda olsa çalıştığı sanılmaktadır. 1950 yılında şehirdeki sanayi işyeri sayısını kesin olarak ortaya koyacak veri mevcut değildir. Ancak sanayi alanında büyük değişikliklerin olmadığı söylenebilir. Şehirdeki sanayiler hammaddesi tarımsal ürünler olan un fabrikaları ve tarım atölyelerinden ileri geçememiştir. Tüzün'ün 1950 yılında Hüdayi Kaplıcası için yaptığı bir çalışmada şehirde 8 adet atölye tipi un işletmesinin olduğu belirtmiştir. Bu durum yöre ekonomisinde gerçekten de tarımsal ürünlerinin öneminin eskilere dayandığını göstermektedir.

Sandıklı şehrinde sanayi alanında ilk hareketlenmeler ise, 1970 sonrası dönemde başlamıştır. Nitekim ihtiyaç gereği ilk küçük ölçekli sanayi sitesinin yapımına 1977 yılında

başlanmıştır. 1995 yılına gelindiğinde artık organize sanayi bölgesi oluşturma düşüncesi iyiden iyiye kendini hissettirmiştir. Organize sanayi bölgesi ve küçük sanayi siteleri, şehirdeki başka bir sanayi alanı tipini oluşturmaktadır. Bunlar planlanmış sanayi alanlarıdır. Sandıklı Organize Sanayi Bölgesi şehrin kuzeyinde Kızık kır mevkiinde 1996 yılında kurulma çalışmalarına başlanmıştır. Bu alanda 300 ha. arazi belirlenip bakanlıkça tasdik edilmiştir. 2000 yılında 50 ha. arazi öncelikli olarak yapılması uygun görülmüş ve 83 parça gayrimenkul satın alınmıştır. Bugün halen etüt-proje ve mühendislik çalışmaları devam eden sahada imar ve parselizasyon planı, alt yapı ve zemin araştırma raporu çalışmaları sürmektedir.

Tablo 27: Afyonkarahisar'da Faaliyette Bulunan K.S.S., İşyeri Sayıları ve Kuruluş Tarihleri.

Kuruluş Yerli-Adı	İş Yeri Sayısı	Başlama-Bitiş Tarihi
Afyonkarahisar 1 Nolu K.S.S.	348	1971-1975
Afyonkarahisar 2 Nolu K.S.S.	1 000	1986-1996
Sandıklı K.S.S.	228	1977-1983
Emirdağ K.S.S.	213	1981-1986
Dinar K.S.S.	252	1985-1990
Bolvadin K.S.S.	288	1985-1992
Sultandağı K.S.S.	100	1985-1992
Çay K.S.S.	216	1990-1994
Şuhut K.S.S.	101	1990-1995
Çay K.S.S.	50	-1996

Kaynak: Afyonkarahisar Sanayi ve Ticaret İl Müdürlüğü (2000).

Tablo 28: Sandıklı. Küçük Sanayi Sitesinde Faaliyette Bulunan Tesislerin Sektörel Dağılımı.

Meslek Grupları	İşyeri Sayısı
Marangoz	30
Soğuk Demirci	8
Torna Tesviye, Nalburiye	32
Ziraat Alet İmalatçısı	5
Oto Tamircisi(Elektrikçi, Döşemeci, Boyacı, Kaportacı	64
Karoser İmalatçısı	10
Mermer	2
Hurdacı, kaynakçı, demirci, lastik satıcısı ve tamircisi	37
Leblebi İmalatçısı	3
Dokumacı	2
Teneke İmalat	1
Motosiklet Tamircisi	3
Lokanta	2
Bakkal	3
Çay Ocağı	4
Toplam	206

Kaynak: Afyonkarahisar Sanayi ve Ticaret İl Müdürlüğü (2002).

Sanayi alanları içinde önemli olan bir diğer sanayi tipi küçük sanayi siteleridir. Afyonkarahisar il genelinde merkezden sonra ilk küçük sanayi sitesi Sandıklı'da kurulmuştur (Tablo 27). Sandıklı-Denizli-Antalya karayolu üzerinde 1977 yılında inşaatına

başlanan küçük sanayi sitesi 1983 yılında tamamlanmıştır. Küçük sanayi sitesinde 15 meslek gurubuna ait 206 adet işyeri aktif olarak çalışmaktadır (Tablo 28). İlçe merkezinde 2004 yılı itibari ile 5 yem, 4 un, 1 bonfirit parmak patates 1 teneke ambalaj, 2 gazoz, 1 karoser, 1 organik gübre 1 mobilya ve ısıcam ayrıca 2 mermer fabrikası bulunmaktadır. Coğrafi olarak İç Batı Anadolu'da yer alan şehir demir yolu ve karayolu ulaşımı bakımından uygun bir özellik gösterir. Ayrıca pazarlara yakınlığı da sanayinin gelişmesi için gerekli şartların oluşmasını sağlamaktadır. Bütün bunlara rağmen Sandıklı'da sanayi istenilen düzeyde gelişmemiştir.

4.4. Tarım Fonksiyonu

Şehirler, barındırdıkları nüfus itibari ile tarımsal nüfusun en alt düzeyde olduğu yerleşmelerdir. Nitekim, şehir ve kır ayrımında yaygın olarak kullanılan kriter ekonomik faaliyet kolları içerisinde tarımla uğraşan nüfusun miktarıdır. Bu nedenle şehirlerde kır yerleşmelerinin aksine toprağa bağlı olmayan nüfus barınmaktadır (Tümertekin, 1973: 43). Buna karşın şehirde ticaret, sanayi, sağlık, eğitim, kültür gibi fonksiyonlar ön plana çıkmaktadır. Bu durum arazi kullanımı bakımından önemlidir. Çünkü şehir ve çevresinde boş araziler, yerleşim alanları ve çeşitli işlevlerin konumlandırılacağı yerler olarak görülürler.

Bununla birlikte, şehirler tamamıyla tarımın yapılmadığı yerler değildir. Fonksiyonel açıdan uzmanlaşmasını tamamlamış şehirlerde tarımın ekonomik sektörler içerisindeki yeri önemlidir. Nitekim Tümertekin'in belirttiği gibi, "Tarım öteki fonksiyonlar da gelişmişse, bir kasabanın gelişmesinde ve yaşamasında herhangi bir şehrsel fonksiyondan pek farklı değildir. Ziraat faaliyetinin şehrsel fonksiyon olarak alınmasında önemli olan bu fonksiyonun bir bakıma geçici oluşudur" (Tümertekin, 1973: 47). Dolayısı ile şehirlerin gelişimleri esnasında, ihtiyaçları doğrultusunda ve fiziki koşulları elverdiği müddetçe tarımsal faaliyet içerisinde bulunmuştur.

Diğer taraftan şehirlerin ortaya çıkışlarında geniş tarım alanları etkili olmuştur. Nitekim geniş tarım alanları ve dolayısı ile tarımsal ürün fazlalığı neticesinde şehirler diğer

işlevlerin de etkisi ile ticari açıdan çevresine göre önemli bir merkez hâlini almaktadır. Anadolu’da birçok yerleşmede olduğu gibi Sandıklı’nın şehirleşme süreci bu yolla gelişmiştir. Selçuklulardan beri yönetim fonksiyonunu üstlenen Sandıklı şehrinde, tarım halkın önemli geçim kaynaklarından biri olmuştur. Şehir yakınında aynı adı taşıyan verimli ovanın varlığı, iklimin uygun oluşu ve şehrin çeşitli merkezlere yakınlığı nedeni ile tarım sürekli bir gelişme göstermiştir.

Osmanlı döneminde de tarımsal alandaki önemi devam etmiştir. 1880 tarihli Salname’de Sandıklı için “...328 691 dönüm hububat mera, 1955 bağ-bostan, 46 717 dönüm meralık alan olduğu mahsulâtça hububat, afyon ve güzel üzümleri yetiştirildiğinden” söz etmektedir (Karataş, 2001: 61-63). Aynı şekilde XX. yüzyılda Sandıklı’nın afyon üretiminde önemli bir konuma sahip olduğu anlaşılmaktadır. O dönemde Sandıklı’da yıllık yaklaşık 80 ton afyon üretimi yapılmaktadır. Aynı dönemde Afyonkarahisar merkezde yaklaşık 12 ton üretim gerçekleştiği düşünülürse Sandıklı, bölge içerisinde en fazla üretim yapan yerleşme olmuştur (Aysoy, 2003: 103). Tüm bunlar tarımın şehirleşme üzerindeki etkilerini yansıtmaya açısından dikkate değerdir.

Tablo 29: Sandıklı’da Genel Arazi Kullanımı.

Kullanım Şekli	Alanlar(Ha.)	Genel Araziye Oranı(%’si)
Tarım Alanları	57 673	57
Ormanlık Alanlar	25 754	25
Meralar ve Çalılık Alanlar	16 385	16
Diğer Alanlar	3 788	2
Toplam	103 600	100

Kaynak: Afyonkarahisar Tarım Master Planı Verilerinden Yararlanılarak Hazırlanmıştır (2002).

Sandıklı'da 1970 yılına kadar kuru tarım ve saban kültürü hâkimken bu dönemden sonra teknolojik alet ve bilimsel üretim teknikleri tarımsal faaliyetlerin içine girmiştir. Özellikle tarımda makineleşme, üretim kalitesini artırma, yeraltı sondaj suları ile sulama, gübreleme ve zirai mücadelede ciddi adımlar atılmıştır.

Tarımla uğraşan kesim artık, birim alanda daha yüksek ve kaliteli ürün elde etme yöntemlerini araştırmakta ve kendi üretim tarzına uyarlamaya çalışmaktadır. Çalışma alanında tarım eski dönemlere dayandığından zengin bir ekip-biçme kültürü oluşmuştur. Bütün bunlar şehirleşme ve dolayısı ile sanayi ve hizmet sektöründe artışa rağmen devam etmektedir. Günümüze doğru Sandıklı'da genel arazi kullanımı bakımından tarım alanları, ormanlık alanlar, çalılık alanlar ve meralar ile diğer alanlar olarak sınıflandırılmaktadır (Tablo 29). Tarım alanları Sandıklı Ovası'nda ortalama 1 000 m. yükseklikte bulunan alüvyal taban ile 1 250 m. yüksekliğindeki yamaçlara doğru olan kesimleri kapsar. Tarım alanlarından sonra 25 754 ha. ile ormanlık alanlar kaplar. Daha sonra 16 385 ha. ile meralar ve çalılık alanları gelmektedir. Meraların genişliği hayvancılığın ekonomisini ortaya koyan önemli bir göstergedir.

Tablo 30: Sandıklı'da Tarım Alanlarının Dağılımı (Ha).

Tarla	Meyve	Sebze	Bağ	Diğer	Toplam
56 603	518	377	155	20	57 673

Kaynak: Sandıklı İlçe Tarım Müdürlüğü (2002).

Tarım alanları içinde tarla tarımı alanları geniş yer kaplamaktadır (Tablo 29). Tarım arazisi içinde ise tahıllara ayrılan arazinin önemli olduğu görülmektedir. Buğday tahıllar içinde gerek ekiliş, gerekse üretim yönünden en önemli olan tahıl türüdür. Ancak ekiliş alanları buğdaydan daha az olan arpa, birim saha başına verimliliğin yüksek olmasına bağlı olarak, üretim yönünden buğdaya çok yaklaşmaktadır. Buğday ve arpanın şehir çevresinde yoğun olarak tarımı yapılan kültür bitkileri oluşu, şehir sanayi ve ticaretine de yansımıştır.

Sanayi fonksiyonu alt başlığında da görüldüğü gibi, un fabrikaları şehirde ilk kurulun sanayi tesisleridir. Bugün şehirde 2 un fabrikası bulunmaktadır Endüstri bitkileri içinde gerek ekiliş sahası gerekse üretim yönünden en önemli kültür bitkisi patatestir. Yıllık 120 000 tonun üzerinde patates üretimi gerçekleşmektedir. Bu hâliyle şehrin yakın çevresinde bir cips fabrikası kurulması düşünülmektedir. Şeker pancarı da üretim yönünden bu kültür bitkisini takip etmektedirler. Endüstri bitkileri içinde Afyonkarahisar genelinde yaygın olarak üretilen ayçiçeği Sandıklı'da yaygın değildir. Bitkisel üretim açısından yem bitkilerinin de ayrı bir önemi vardır. Bu bitkiler buğday gibi yöre ekonomisinde önemli bir yere sahiptir. Yıllık yaklaşık 40 000 ton üretimi gerçekleştiren yem bitkileri Sandıklı şehri çevresinde kurulmuş 4 adet yem fabrikasında işlenmektedir.

Tablo 31: Sandıklı İlçesinde Bitkisel Üretim.

Ürünün Cinsi	Ekiliş Alanı (Ha.)	Üretim (Ton)
Tahıllar	42 500	157 250
Baklagiller	3 270	3 187
Yumrulu Bitkiler	2 064	81 880
Yem Bitkileri	2 750	39 500
Endüstri Bitkileri	6 009	117 217
Toplam	56 603	399 069

Kaynak: Afyonkarahisar Tarım Master Planı Verilerinden Yararlanılarak Hazırlanmıştır (2002).

Sandıklı şehri ve çevresinde sebze ve meyve tarımı da yapılmaktadır. Sebzeler arasında domates, meyveler içinde ise vişne üretimi oldukça fazladır. Üretilen meyveler meyve suyu sanayinde kullanılmak üzere pazarlanmaktadır. Şehirde tarım alanları Çakır Mahallesi, Hisar Mahallesi ve Yunus Emre Mahallesi'nin dış sınırlarında ve buralara yakın

alanlarda toplamıştır. Tarlalar, ovaya doğru bir yayılış göstermektedir. Özellikle merkeze bağlı belde ve köylerde oldukça geniş alan kaplamaktadır.

Sandıklı ilçesinin doğal çevre özellikleri hayvancılığa çok elverişlidir. Bu nedenle şehir ve çevresinde hayvancılık sektöründeki yüksek potansiyel, ekonomiye olumlu şekilde yansımıştır. Her türlü hayvancılığın yapıldığı ilçede, özellikle küçükbaş hayvancılık yaygındır. Küçükbaş hayvancılık daha çok süt üretimi için yapılmaktadır (Tablo 32). Bu hayvanlar arasında en fazla koyun beslenmekte, bunları daha çok yerli türlerden oluşturmaktadır.

Tablo 32: Sandıklı İlçesi Hayvan Varlığında Bazı Yıllara Göre Meydana Gelen Değişimler.

Yıllar	Hayvan Çeşitleri					
	Sığır	Manda	Koyun	Keçi	Kanatlılar	Arı (Kvn S.)
1960	37 000	6.100	179 500	39 600	218 000	-
2000	25 652	32	52 400	1 720	204 350	1 600
2005	24 546	-	39 750	1 390	409 000	1 850

Kaynak: Afyonkarahisar İl Yıllığı (1967), Afyonkarahisar İl Master Planı (2002) ve Sandıklı İlçe Tarım Müdürlüğü (2005).

Hayvan sayılarında 1960'tan sonra çok ciddi azalışlar meydana gelmiştir. Küçükbaş hayvanlarda düşüş daha belirgin olmuştur. Özellikle keçi türlerinde oldukça azalma görülmüştür. Buna karşın kanatlı hayvan sayılarında % 100'e yakın bir artma söz konusudur. Bu da genel olarak Afyonkarahisar ve çevresinde kanatlı hayvan sektöründeki gelişmeye paralel olarak ortaya çıkmıştır. Bilindiği gibi Sandıklı güneyindeki Başmakçı ilçesinde tavukçuluk ve yumurtacılık sektörü, borsa düzeyinde ticareti olan ve genel ekonomide hareketliliği belirleyen önemli bir sektördür. Bu bakımdan yörede tavukçuluk ciddi bir sektör hâline gelmiştir.

Tablo 33: Sandıklı İlçesinde Yetiştirilen Hayvan ve Üretilen Maddelerin Sevk Yerleri.

Sevk edilen	Sığır	Kovun	Keci	Arı			
						(Kg.)	Adet
Afyonkarahisar	1 946	720	-	-	-	-	-
Antalya	6	205	1 155	-	-	-	-
Aydın	473	2 557	1 530	410	-	-	-
Balıkesir	148	290	-	-	-	-	-
Ankara	-	-	-	-	7 000	-	-
Burdur	-	70	115	500	-	-	-
Bursa	5	733	-	-	850	-	-
Eskişehir	44	140	-	-	-	-	-
Denizli	191	2 618	1 361	140	-	900	80
Mersin	-	-	-	200	-	-	-
Düzce	15	-	-	-	-	-	-
Isparta	199	47	87	-	-	-	-
İzmir	165	5 240	-	-	-	-	-
İstanbul	307	641	-	-	-	-	-
Hatay	-	75	-	-	-	-	-
Tekirdağ	-	-	-	980	-	-	-
Konya	346	305	-	-	-	-	-
Manisa	15	611	-	-	-	-	-
Muğla	37	150	1 150	805	14 000	-	-
Sivas	-	-	-	280	-	-	-
Kırıkkale	-	-	-	120	-	-	-
Uşak	167	279	-	-	-	-	600
Kütahya	38	-	-	-	-	-	-
Toplam		11 675	2 829	2 770	10 300	23 300	769

Kaynak: Sandıklı İlçe Tarım Müdürlüğü (2004).

Sandıklı genelinde hayvan sayısında azalış, kısmen besi hayvancılığı yolu ile giderilmeye çalışılmaktadır. İl Tarım Müdürlüğü'nden elde edilen verilere göre, il genelinde 3 937 besici mevcut iken, ahır hayvancılığı yapılan hayvan sayısı 43 792 baş kadardır. Mevcut besicinin 197'si Sandıklı'da bulunmaktadır.

Çalışma alanı ve çevresinde tarım ve hayvancılık sektöründeki yüksek potansiyelden dolayı şehir ekonomisi olumlu şekilde etkilenmiştir. Tarım ve hayvancılık bir yandan şehir ticaretini desteklerken, bir yandan da sanayi sektörünü desteklemektedir. Sandıklı şehrinde tarımsal ürün ticareti ile uğraşan birçok şirket bulunmaktadır. Günümüzde Sandıklı Ticaret ve Sanayi Odası'na, 30 adet tarım ve hayvancılığa dayalı şirket kayıtlıdır. Özellikle bu şirketler aracılığı ile yetiştirilen hayvanlar yurdun birçok bölgesine satılmaktadır (Tablo 33). Ağırlıklı olarak Ege Bölgesi'ne pazarlanan hayvanlar içinde koyun, keçi ve kanatlılar gibi küçükbaş hayvanlar ilk sırada yer almaktadır. Koyun ve keçiler daha ziyade İzmir, Aydın ve Denizli'ye gönderilirken kümes hayvanları ise Ankara ve Muğla ya pazarlanmaktadır. Sığır ve dana gibi büyükbaş hayvanlar Afyonkarahisar'da et kombinaları olması nedeni ile en fazla buraya gönderilmektedir. Bunların haricinde Denizli ve Uşak illerine hayvan derisi satılmaktadır.

Sandıklı ilçesinde tarımsal kalkınma, koruma ve geliştirme amaçlı kooperatifler de mevcuttur. Bu kapsamda ilçe genelinde 19 Sulama, 2 Tarımsal Kalkınma ve 1 Su Ürünleri Kooperatifi olmak üzere toplam 22 adet kooperatif vardır. Sandıklı merkezde tarımsal sulama amaçlı ve 77 ortaklı bir kooperatif bulunmaktadır. Bütün bu açıklamalardan şehir ve çevresinde tarım sektörünün önemli olduğu anlaşılmaktadır. İlçede her geçen gün tarımsal ürünlere dayalı sanayi ve ticaret faaliyetleri gelişmektedir. Bu durum yöre ekonomisini ve şehirselleşimi şekillendirmektedir.

4.5. Ulaşım Fonksiyonu

Şehirlerin kuruluş nedenlerinden biri de ulaşımdır. Bazı araştırmacılar, modern şehirlerin ortaya çıkışında, ön planda ulaşım kolaylıklarının rol oynadığını ileri sürmüş ve

şehirlerin nehir ağızlarında, ovalarda, yolların birbiriyle kesiştiği noktalarda veya bu gibi gidiş gelişe elverişli yerlerde kurulduğunu belirtmiştir (Yörükân, 1968: 45).

Ulaşım faaliyetleri ile şehir yerleşmeleri arasındaki ilişkiler çeşitli ve önemlidir (Tümertekin, 1987: 54). Şehirlerin ortaya çıkışı kadar gelişimi de ulaşım faaliyetleri ile yakından ilgilidir. Şehirler kendi kendine yeterli olmayan dışa bağımlı yerleşmelerdir. Ayrıca şehirler çevresindeki sahaların çeşitli hizmetlerinin merkezi durumundadırlar. Bunun yanında ulaşım faaliyetleri, şehrin fiziki yapısının şekillenmesinde etkisi bulunmakta ve şehirlerin gelişme yönlerinin belirlenmesinde önemli rol oynamaktadır.

Ulaşım hizmetler şehir dışına ne kadar uzaklara yayılır ise şehirler de o ölçüde önem kazanacaklardır. Şehirlerin sunduğu bu hizmetlerin çevreye yayılması ise ancak uygun ulaşım ağı ile mümkün olacaktır (Karaboran, 1989: 82). Gerçekten de bir bölgenin ekonomik hayatı kesin olarak ulaşım ağı ile çevresine bağlanmasına ve açılmasına göre önem kazanır. Ekonomik açıdan bir yerleşmenin ulaşım ihtiyacı, onun ulaşım yolları ve hatta mevcut ulaşım, çevreyle oldukça sıkı ilişkilerde bulunmalarını gerektirmektedir. Bu ilişkiler bütünü sadece şehir yerleşmelerinin çevreyle olan bağlantılarını sağlayan dış ulaşım ile sınırlı kalmaz. Giderek alan bakımından kendi içerisinde genişleyen şehirlerde insan, mal ve hizmet akışlarının düzenlenmesi için iç ulaşım da önemlidir. Dolayısı şehrsel yerleşmelerde dış ulaşım ağı kadar şehir içi ulaşım düzenlerinin de iyi irdelenmesi gerekmektedir. Bu bakımdan Sandıklı şehrinin gelişiminde ulaşımın rolü büyük olmuştur. Şehrin ulaşım fonksiyonu, kara yolu ve demir yolu ulaşımı şeklinde incelenecektir.

4.5.1. Karayolu Ulaşımı

4.5.1.1. Şehir İçi Ulaşım

Şehir içi ulaşımın gelişimi, şehrsel nüfusun gelişimi ile yakından ilişkilidir. Şehirlerde nüfus artışı, mekânsal genişlemeye temel nedenlerinden birisidir. Bu durum yerleşmelerin çeşitli noktalarının arasında bağlantı kurulma ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Dolayısıyla kamu ya da özel sektöre ait motorlu taşıtlar başlangıçta sınırlı kısımlarda olmak üzere faaliyete geçmektedir. Özellikle demiryolu güzergâhı olan yerleşmelerde istasyon ile

kasabanın diğerkısımları arasında önce atlı arabalar, faytonlar ile kurulan, daha sonra minibüs ya da taksi dolmuşlarla sürdürülen bağlantının çok defa belediye otobüsleri ile düzenli bir duruma sokulması şehrsel ulaşım örgüsünün başlangıcı olmaktadır (Tümertekin, 1987: 60).

Sandıklı şehrinde toplu taşıma, kuruluş ve gelişme bölümünde anlatıldığı üzere, şehrin büyümesine bağlı olarak çay boyunca, eski şehir çekirdeği ve istasyon ve çevresinde oluşan yerleşmeler arasında gelişmiştir. Şehrin gelişmesine bağlı olarak şehrin kenar kesimlerinde şekillenen mahallelere doğru şehir içi ulaşım gelişmeye başlamıştır. Merkezde dikkat çekici bir özellik şehre 9 km. uzaklıktaki Hüdai Kaplıcası ile şehir arasında eskiden beri ulaşımın yapıldığıdır. Bugün kaplıcalara 10 dakika aralıkla servisler düzenlenmektedir. Bu hatta günlük ortalama 200 ile 300 arasında yolcu taşınmaktadır. Şehir içi ulaşım özellikle 1960 yılından sonra gelişme göstermiştir.

Foto 10: Şehir İçi Minibüsleri Durağı.

Bu dönemde şehir içi ulaşım hatları belediyen elindeydi. 2005 yılına kadar sürekli belediyenin elinde olan iç ulaşım hatları bundan sonra ihaleye verilerek özelleştirildi. Bu zamana kadar belediye tarafından sağlanan şehir içi ulaşım eski model araçlarla sürdürülmekteydi, bugün ise özel sektöre ait modern minibüsler faaliyettedir. Bu minibüslerin durağı belediyenin hemen arkasında kurulmuştur (Foto: 10). Şehirde toplam 6 hat üzerinde 20 minibüs çalışmaktadır.

Ulaşım sabah saat 07.00'de başlamakta, akşam 20.00'ye kadar düzenli olarak devam etmektedir. Bu saatten sonra her durakta nöbet başlamakta; güzergâhta çalışan araç sayısının 1/4'ü kadar araç nöbete kalmaktadır. Günlük sefer sayıları güzergâhlara göre farklı olmakla birlikte, gün içinde ortalama 5-12 arasında seferi yapılmaktadır Ortalama taşınan yolcu sayısı günün değişik bölümlerinde farklılık göstermektedir. Ancak bu değer 5-20 kişi arasında değişmektedir. Sandıklı Belediyesi'nden elde edilen bilgilere göre, Belediye Meydanı, Hastane Caddesi, Kütüphane Caddesi, Dinar Caddesi, otogar, Yunus Emre Mahallesi ve kaplıca ile Belediye Meydanı, Hastane Caddesi, Kadıoğlu Cami, Dinar Caddesi, otogar, Yeni Sanayi Sitesi, Eski Afyonkarahisar Caddesi, ilçe trafik, öğretmenevi, Ulupınar Evleri, Hisar Mahallesi hatları en fazla yolcu taşınan hatlardır. Güzergâhlara göre farklılık gösteren sefer sıklığı ise 10-20 dakika arasında değişmektedir.

Tablo 34: Sandıklı İlçe Merkezinde Tescilli Araç Sayısı.

M.Siklet	Otomobil	Minb.	Otob.	Kamyt.	Kamyon	Trak.	Toplam
3 174	4 095	405	149	784	656	3 651	12 914

Kaynak: Sandıklı İlçe Emniyet Müdürlüğü (2005).

Şehir içi ulaşımın bir başka yönünü de ticari taksiler oluşturur. Çalışma alanında 5 adet ticari taksi durağı ve 35 adet ticari taksi bulunmaktadır. Taksi durakları belediye parkı yanında Park Taksi, hükümet konağı yanında Konak Taksi, otogar yanında Garaj Taksi ve Hür Taksi şeklinde şehir içinde yayılış gösterirler. Taksi durakları şehir içinde beşeri

faaliyetlerin yoğunluk durumuna göre yerleşmişlerdir. Şehirde ticari taksi sayısı oldukça azdır. Bu durumun nedeni şehir yerleşim alanının küçüklüğü ile ilgilidir. Öte taraftan da aynı alanın sık dolmuş hatlarıyla örülmüş oluşu ve toplu taşımacılığın daha ekonomik olması açıklanabilmektedir.

Şehir içi ulaşımın bir diğer unsuru, şehirdeki mevcut araç sayısı ve bunların cinsleridir. İlçe Emniyet Müdürlüğü'nden elde edilen veriler bu konuda bilgi verici niteliktedir. 2005 yılı itibariyle Sandıklı şehrinde 12 194 araç mevcuttur. Araçların büyük bir kısmı yani % 32'si otomobillerden oluşmaktadır (Tablo 34). Şehir araç sayısı bakımından zengindir. Şehirde 100 kişi başına düşen araç sayısı Türkiye ortalamasının üzerinde bulunmaktadır. 2000 yılı itibariyle il genelinde 100 kişi başına yaklaşık 11 (10.6) araç düşerken, ülke geneli için bu değer 14, Sandıklı şehri için ise 30 araç kadardır. Merkezde yaklaşık üç kişiye bir araç düşmektedir.

Şehirde trafik akışı çok sık değildir. Fakat şehrin hemen kenarında yer alan çevre yolu önemli ulaşım güzergâhları üzerinde yer aldığı için daha yoğundur. Karayollarından alınan bilgiye göre çevre yolundan yazın günlük ortalama 50 000'in üzerinde araç geçmektedir. En yüksek ölçülen değer 63 000'dir.

4.5.2. Şehrin Çevresi İle Olan Ulaşımı

4.5.2.1. Tarihi Gelişim

Sandıklı ve çevresinin ulaşım durumunu ortaya koymak için bölgeden geçen yolların durumlarına bakmak gerekir. Tarihi başlangıçları kesin bilinmemekle birlikte XIX. yüzyıla kadar kullandıkları yolların ortaya çıkmasında, topografya, iklim gibi fiziki coğrafi faktörlerin belirleyiciliğinin yanı sıra zamana bağlı beşeri ve ekonomik coğrafya faktörlerinin de etkili olduğu anlaşılmaktadır. Öyle ki bölgede kurulan devletler ve siyasal gelişmeler yolların uzanış yönünde ve güzergâhların şekillenmesinde etkili olmuştur.

Anadolu topraklarından tarih boyunca, her dönemlerde önemli yollar geçmiştir. Bu durum ülke yüzey şekilleri ile yakından ilgilidir. Başka bir anlatımla, ana yolların yönleri ile ülke fiziki coğrafya özellikleri arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Ülkemizin büyük

bir kısmını meydana getiren Anadolu Yarımadası'nın etrafı dağlarla çevrilmiş, ortası geniş bir çukur alandır. Kuzey ve güneyde uzanan dağ sıraları, ortada İç Anadolu çukur alanının doğu ve batısında, birbirine yaklaşarak eşik sahaları meydana getirmişlerdir. Bu eşik sahalarından biri doğuda Sivas-Malatya arasında, bir diğeri ise Uşak-Afyonkarahisar arasında bulunmaktadır. Dağ sıraları bu eşik alanlardan itibaren birbirinden ayrılmakta ve böylece boyuna çukur alanlar meydana gelmektedir. Türkiye'nin birçok yerinde, özellikle Batı Anadolu çukur vadi olukları ile İç Batı Anadolu dağ geçitlerinin bulunduğu yerler arasında platolar da oldukça yaygındır. Böylece Türkiye'de yüzey şekilleri, yolların Eski Çağ'dan beri seyri üzerinde etkili olmuş ve belirli güzergâhlar oluşmuştur. Bu güzergâhlardan en göze çarpanı ise hiç kuşkusuz, İç Anadolu yol halkasıdır. Halka Eskişehir'den başlamakta, Ankara, Yozgat, Kayseri, Niğde, Karaman ve Konya üzerinden geçerek Afyonkarahisar'da son bulmaktadır. Halkanın batısında Eskişehir ve Afyonkarahisar kapıları mevcuttur. Eskişehir kapısı Marmara'ya (İstanbul, Bursa), Afyonkarahisar kapısı ise Ege'ye (İzmir, Denizli, Aydın) açılmaktadır (Gürsoy, 1974: 25-28).

Yukarıda açıklanan fiziki şartlara bağlı olarak Afyonkarahisar kapısı tarih boyunca önemli yolların yöneldiği bir yer olmuştur. Bunu yanında değişen siyasi yapıya koşut olarak, Anadolu yol sisteminde değişiklikler olmuş, buna bağlı olarak da farklı yerleşme merkezleri önem kazanmıştır. Sandıklı özellikle Afyonkarahisar'ın Ege'ye açılan kapısı olması yönüyle önem kazanmıştır. Antik Çağ'da, güneyde Dinar'ın önemli yol güzergâhları üzerinde olması ve bu hattın kuzeyinde kalan yerleşmelerle olan ilişkisi nedeni ile ulaşım güzergâhları üzerinde yer alan Sandıklı önemli bir uğrak yeri olmuştur. Bu durum Sandıklı Ovası'nın ulaşım faaliyetleri bakımından tarih boyunca stratejik bir öneme sahip olmasında etkili olmuştur. Ova, Ege Bölgesi için olduğu kadar Doğu Akdeniz ve İç Batı Anadolu için de önemli geçiş noktası olmuştur. Nitekim daha önce bahsedildiği üzere Sandıklı Ovası'na yerleşmiş Pentapolis adı altında Otrous, Hieropolis, Stecterion, Eucarpia, Bruzus, şehirlerinin varlığı da ulaşımındaki hareketliliğin bir göstergesidir. Sandıklı değişen siyasi yapıya koşut olarak, Anadolu yol sisteminde değişiklikler olmuş, buna bağlı olarak da farklı yerleşme merkezleri önem kazanmıştır. Böylece Kral, Roma ve Bizans yolları ilçe arazisinin yakın yerlerinden geçmiştir (French, 1988: 14-17). Şehrin, ilk önce bugünkü

höyüğün bulunduğu yerde kurulduğu da düşünülürse ova içinde ve çevresindeki ulaşım sistemlerinin şehir üzerindeki etkisi yadsınamaz boyuttadır. Zaman içinde siyasi açıdan Arzava, Hitit, Frigler, Lidyalılar, Persler, Helenler, Bergama ve Pont Krallıkları ile Roma ve Bizans hâkimiyetinde kalmıştır. Şehrin, idari bakımdan konumu, ticari açıdan gelişimi ve özellikle kaplıcanın varlığı ulaşımın gelişmesinde etkili olmuştur. Aynı şekilde ulaşımın gelişmesi de yukarıda bahsedilen fonksiyonların ilerlemesine de neden olmuştur.

Daha önce belirttiğimiz gibi, Anadolu’da Selçuklu dönemi ile birlikte, Afyonkarahisar’ın önemini artmıştır. Selçuklular zamanında yöre, Antalya-İstanbul güzergâhı (Antalya-Burdur-Denizli-Dinar-Afyonkarahisar-İstanbul) ile Ayas-İstanbul güzergâhı (Ayas-Konya-İlgın-Akşehir-Çay-Afyonkarahisar-Kütahya-İstanbul) üzerinde bulunmaktadır (Düzbakar, 1999: 72). Bu dönemde Afyonkarahisar ve çevresinin transit ticaretten, özellikle şap ticaretinden gelir sağlaması, adı geçen yolların Afyonkarahisar şehri ve Sandıklı için önemini ortaya koymaktadır. Sandıklı o dönemde bu yol güzergâhları içinde Antalya-İstanbul güzergâhı üzerinde yer alması nedeni ile ticari açıdan önem kazanmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde Anadolu’yu baştanbaşa geçen yollarla birlikte kıyı kesimlerden iç kesimlere doğru uzanan ulaşım sistemleri de gelişme göstermiştir. Bu dönemde Sandıklı, hem kıyı kesimlerden iç kesimlere olan ulaşım ağları üzerinde hem de Anadolu’yu bir uçtan öteki uca kesen ana yollar üzerinde yer almaktadır. Bunlardan İzmir-Azerbaycan hattı, İzmir’den sonra Afyonkarahisar’a uğramakta, Kırşehir, Kayseri, Sivas ve Erzurum üzerinden Azerbaycan’a varmaktadır. Başka bir yol ise Alanya ve İstanbul’a bağlayan yoldu. Bu yol Alanya’dan sonra Antalya ve Isparta üzerinden Sandıklı ve Afyonkarahisar’a varmakta, oradan Kütahya ile İstanbul’a bağlanmaktaydı.

Çalışma alanı ve çevresinin ülke ulaşımındaki önemi bugün hala devam etmektedir. Zaten Afyonkarahisar ve çevresi, “ulaşımın çeşitli yönlere doğru kolayca yönelebildiği bir platforma benzemektedir” (Darkot, Tuncel, 1988: 26). Dolayısıyla şehir bir yandan İç Anadolu’yu, Akdeniz ve Ege’ye bağlayan yollar üzerinde bulunurken, diğer yandan da Marmara ile diğer bölgeler, özellikle İç Anadolu ve Akdeniz Bölgeleri arasında köprü vazifesi de görmektedir. Bu yollar içinde İç Anadolu’dan, dolayısıyla yurdun doğu

yarısından gelen araçlar Afyonkarahisar-İzmir ve Afyonkarahisar-Dinar-Antalya yolları ile Ege Bölümü ve Akdeniz Bölgesi'nde Antalya Bölümü'ne kolayca bağlantı kurmaktadır. Sandıklı bu hat üzerinde önemli bir noktada yer almaktadır. Nitekim Afyonkarahisar-Antalya karayolunun (D650) 104 km.si il arazisi içinde bulunmaktadır. Dinar-Dazkırı yolu ile bu uzunluk 160 km.ye yükselmektedir. Bunun 35 km.si ilçe sınırları içinde bulunur.

Eldeki veriler yardımıyla Sandıklı genelinde karayolu şebekesinin Cumhuriyetin ilanından sonraki gelişimini ortaya koymak mümkün değildir. Ancak Afyonkarahisar'ın bulunduğu konum gereği, özellikle 1950 yılından sonra, tüm ülkede olduğu gibi, bu konuda önemli gelişmelerin olduğu düşünülebilir. İl genelinde 1970 yılından sonra devlet ve il yol uzunlukları artmıştır. Afyonkarahisar'da 1973 yılında 968 km. olan devlet ve il yolu toplamı, 2003 yılında 1 056 km.ye çıkmıştır. Bu değer 561 km.si devlet, 495 km.si ise il yolu durumundadır.

Tablo 35: Afyonkarahisar İlinde Köy Yolu Uzunluklarında Meydana Gelen Değişim (Km.).

Yıllar	Asfalt	Stabilize	Tesviye	Ham	Toplam
1973	-	1 366	434	225	2 025
1980	-	1 935	316	494	2 745
1990	352	2 103	468	511	3 434
2000	1.356	1 557	616	477	4 006

Kaynak: Afyonkarahisar Köy Hizmetleri İl Müdürlüğü.

Bu dönemler arasında dikkat çekici diğer bir husus köy yollarının gelişimidir. Şüphesiz ki devlet ve il yolları şehirler için önemlidir. Ancak şehrin yaşama alanını belirleyen bir diğer etmen köy yollarıdır. Köy yolu 1973 yılında 2 025 km. iken, 2000 yılında % 198 artarak, 4 006 km.ye çıkmıştır (Tablo 35).

Tablo 36: Sandıklı Şehri ve Yakın Çevresi Arasında Düzenlenen Günübirlik Seferler ve Özellikleri.

Yerleşmenin Adı	Bağlı Olduğu İlçe	Nüfusu (2000)	Uzaklık (km)	Son Hareket Saati	Günlük Sefer Sayısı	Günlük Ort. Taş. Yolcu S.
Afyonkarahisar Güzergâhı						
Sorkun	Sandıklı	1 512	19	17.30	16	100
Kızık	Sandıklı	1 803	6	17.30	10	100
Başagaç	Sandıklı	1 831	12	16.30	8	70-80
Karadirek	Sandıklı	1 132	14	16.30	9	70-85
Nuh	Sinanpaşa	2 543	28	15.00	2	30
Akharım	Sandıklı	2 507	17	16.30	8	30-55
Antalya Güzergâhı						
Kusura	Sandıklı	2 510	12	16.45	12	40-50
Örenkaya	Sandıklı	2 464	15	17.00	6	40
Ballık	Sandıklı	2 398	24	15.00	6	40-50
Menteş	Sandıklı	1 310	26	16.30	9	40
Kızılören	Merkez İlçe	2 556	27	17.00	8	100-120
Uşak Güzergâhı						
Yavaşlar	Sandıklı	2 983	13	17.00	-	60-70
Hocalar	Merkez ilçe	2 646	39	16.00	6	100
Ahurhisar	Merkez	818	45	14.30	6	40

Kaynak: Sandıklı Köy Dolmuşları Kalkış Yerinde Yapılan Mülakat Sonuçları (2006).

İl köy yolu uzunluğu bakımından ülke genelinde 33. sırada bulunmaktadır. Afyonkarahisar il arazisi içinde topografyanın uygun oluşu nedeniyle köy yolları bakımından ön sıralarda değildir. Asfalt yollar bakımından ise ilde 1980'li yıllara kadar asfalt köy yolu bulunmazken 1990 yılından sonra gelişme kaydedilmiştir.

4.5.2.2. Şehir ve Yakın Çevresi Arasındaki Ulaşım

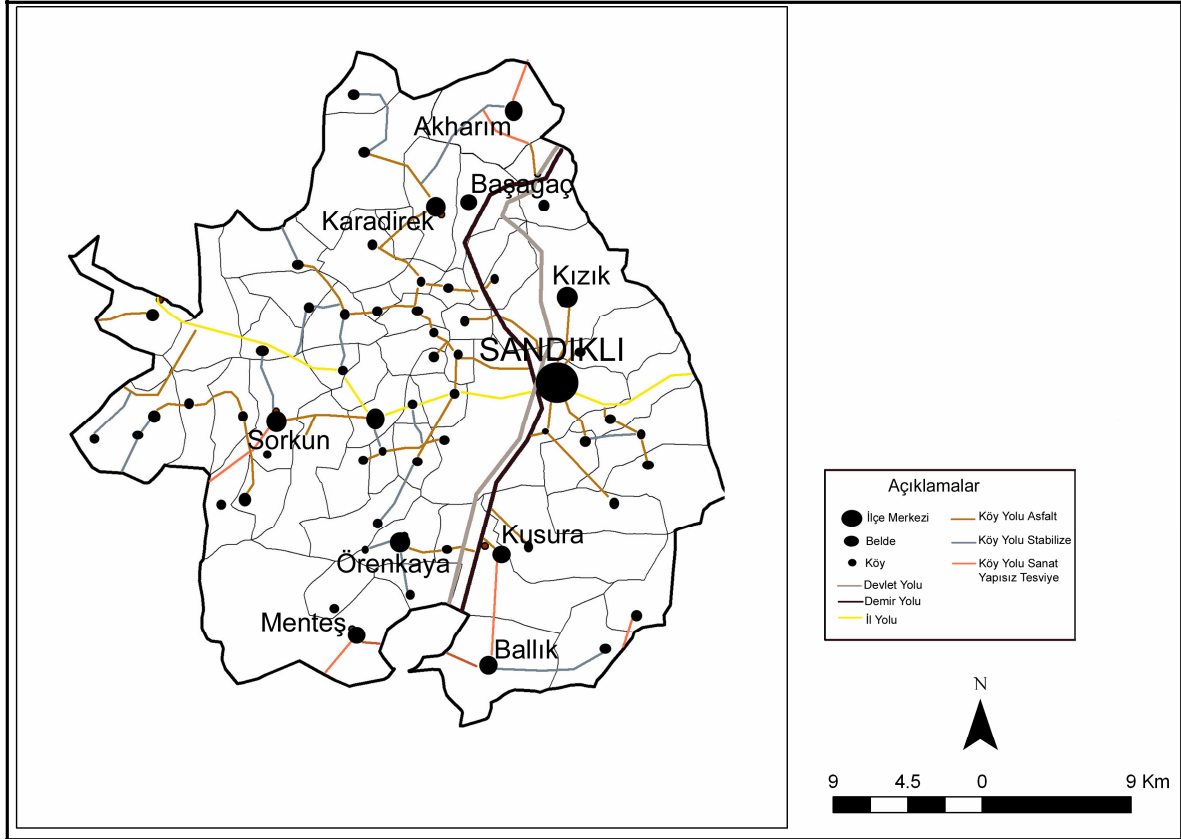
Sandıklı şehri ve yakın çevresi arasındaki ulaşım, ilçenin idari merkezi olması ve coğrafi konumu nedeniyle kendine has birtakım özellikler taşımaktadır. Şehir etrafındaki bütün yerleşmelerle aynı ölçüde bağlantılı değildir. Bu durum ilçe arazisinin şekli dolayısıyla ortaya çıkan mesafe farkından meydana gelmektedir. Nitekim ova boyunca kuzey ve güneye doğru ulaşım daha kolay gelişmişken, doğu-batı doğrultusunda bu durum tam tersi bir hal alır. Dolayısıyla şehir ve yakın çevresi arasındaki ulaşım, bağlantının zayıf ve kuvvetli olduğu alanlar şeklinde iki grupta incelenebilir. İlçenin kuzey ve kuzeydoğusunda yer alan ilçelerle direkt ulaşım söz konusu değildir. Nitekim 145 km. uzaktaki Emirdağ, 125 km. mesafedeki Bolvadin ve yaklaşık 100 km. mesafede bulunan Bayat ve Çay ilçelerine günlük sefer yapılmamaktadır.

Buna karşın Hocalar, Kızılören ve Dinar yönüne doğru düzenli seferler yapılmaktadır. Sandıklı şehri ve çevresi arasında ulaşımın en yoğun olduğu başlıca yerleşmeler, başta ilçeye bağlı köy ve kasaba yerleşmeleri olmak üzere, Hocalar ve Kızılören ilçeleridir. Burada dikkati çeken Hocalar ve Kızılören yerleşmelerinden Sandıklı yapılan seferlerdir. Bu iki ilçe ekonomik açıdan Sandıklı şehri ile yakın ilişkiler içerisindedir. Günlük sefer ve ortalama taşınan yolcu sayıları açısından diğer yerleşmelerden ayrılırlar. Yerleşmelerin şehirden uzaklıkları ve şehre bağımlılık derecelerine göre günlük sefer sayıları değişmektedir (Tablo 36).

2.5.2.3. Şehir ve Uzak Çevresi Arasındaki Ulaşım

Sandıklı şehri ile uzak çevresi arasındaki ulaşım düzeni ve yoğunluğunun tespiti, otobüs terminalinden başka yerleşmelere yapılan seferlerin incelenmesi ile ortaya

konulabilir (Foto 11). Buradan gidip gelen yerler, taşınan yolcu sayıları ve yapılan seferlerin yoğunluk dereceleri fonksiyonel açıdan şehrin uzak çevresi ile olan ilişkilerini belirlemektedir. Bu bakımdan şehrin uzak çevresiyle ulaşım ilişkisini ortaya koyacak ölçütlerden biri de, Sandıklı ile bağlantılı devlet yolları üzerindeki trafik hacim miktarıdır.

Harita 11. Sandıklı İlçesinde Ulaşım Durumu, Afyonkarahisar Köy Hizmetleri İl Müdürlüğü (2000).

Sandıklı şehri ulaşım bakımından Afyonkarahisar-Denizli-Antalya karayolu üzerinde yer almaktadır. Antalya Bölümü'ne ve Denizli'ye yönelen yolcu otobüsleri şehirden geçmek zorundadır. Dolayısıyla şehir, yoğun şehirlerarası otobüs trafiğine sahne olmaktadır. 1950 yılından sonra gelişmeye başlayan ancak 1970 yılında yoğunluk kazanan şehirlerarası ulaşım, Afyonkarahisar şehrinin de önemli kavşak noktasında yer alması

nedeni ile önem kazanmaya başlamıştır. O dönemlerde Sandıklı şehrinden diğer illere olan ulaşım Afyonkarahisar üzerinden sağlanmaktaydı².

Bu dönemde şehir ve çevresindeki nüfus artışı, ülke genelinde hayat standartlarındaki yükseliş bununla birlikte büyük şehirlere ve yurt dışına olan göçler, ulaşım ağları ve araç sayılarında gelişmelere neden olmuştur.

Foto 11: Sadıklı Otogarı ve Gerisinden Şehirden Bir Görünüm.

Bugün şehir terminalinde, 1 tane otobüs işletmesi mevcuttur. Ancak bu işletmeye bağlı 22 seyahat acentesi bulunmaktadır. Bu acenteler, yurdun Kuzeydoğu Bölümü, Karadeniz ve Marmara Bölgesi'ne aittir. Bunun haricinde şehir terminaline uğramadan

² Şehirde yaşayan yaşlılar yapılan görüşmelerde 1960'larda İzmir, Ankara ve İstanbul'a gitmek için Afyonkarahisar şehir terminaline gidildiği orada 4 adet seyahat acentesinin bulunduğu bunlardan yalnızca 2 tanesi ile bu yelere gidilebileceği belirtilmiştir. Ayrıca yapılan mülakatlardan bu yerlere günde 1 sefer düzenlendiği anlaşılmaktadır.

geçen seyahat acenteleri de mevcuttur. Sandıklı, Antalya, Denizli, Isparta, Burdur yönüne giden otobüslerin uğrak yeridir. Yine aynı güzergâhtan, Afyonkarahisar, Ankara, İstanbul, Bursa, Kütahya, Eskişehir, Tokat, Erzurum, Trabzon ve Rize yönlerine giden otobüslerin de durak noktasıdır. Sandıklı'dan direkt ulaşım da söz konusudur. Özellikle ilk çıkış yeri Sandıklı olup direk ulaşım yapılan yerler; Ankara, İzmir, İstanbul, Bursa, Denizli, Antalya, Aydın, İzmir, Muğla, Isparta, Kütahya, Konya ve Uşak'tır.

İlk çıkış noktasına göre şehre Antalya, Denizli, Isparta yönünden günlük ortalama 66 sefer düzenlenmektedir. Diğer önemli yerleşmelere ait değerler bu değere eklenirse, sefer sayısının 100'ü geçtiği görülmektedir. Yukarıdaki değerler, hiç kuşkusuz, şehirden geçen yolcu otobüslerinin ilk çıkış noktasını ve sayısını göstermesi bakımından önemlidir.

Ancak şehir otobüs terminalinden düzenlenen sefer sayısının bu kadar olduğu söylenemez. Otogara uğramadan geçen otobüsler de mevcuttur. Otobüs firmaları kontenjan usulü ile çalışmakta, her otobüsün kontenjanı ortalama 2-4 yolcu arasında değişmektedir. Şehirden geçen otobüs sayısının çokluğu ve şehir nüfusunun fazla olmayışı, çoğu zaman her otobüsün yolcu almasını engellemekte ve otobüsler her zaman terminale uğramamaktadır. Dolayısıyla günlük sefer sayısı azalmaktadır. Sefer sayısı mevsimlere göre de farklılık göstermektedir. Yetkililere göre terminaldeki günlük sefer sayısı kış aylarında yaklaşık 50 iken, yazın bu değer 120'yi bulmaktadır. Yaz mevsiminde sefer sayısının yüksek oluşu, şehrin Antalya ve Denizli gibi önemli turizm merkezi güzergâhı üzerinde bulunuşu ile ilgilidir.

Yukarıda da görüldüğü gibi Sandıklı şehri çıkışlı sefer sayısının az oluşu dikkat çekicidir. İlk çıkış noktası Sandıklı şehri olan sefer sayısı 13 kadardır. Bu genel sefer sayıları içinde oldukça düşük bir orana denk gelmektedir. Bunun nedeni şehrin geçiş alanı olmasıyla ilgilidir.

Sandıklı ile bağlantılı devlet yolları üzerindeki trafik hacim miktarı şehrin uzak çevresiyle ulaşım ilişkisini belirleme bakımından önemlidir (Tablo 37). Şehir bu konuda genel karakterini, yani geçiş alanı olma özelliğini korumaktadır. Burada dikkati çeken şehir çevresindeki yollarda trafik akışıdır.

Tablo 37: Sandıklı İlçesinde Devlet Yolları Yıllık Ortalama Günlük Trafik Hacim Değerleri.

Yol Güzergâhı	Uzunluğu	Otomobil	Otobüs	Kamyon	Treyler	Toplam
Afyonkarahisar-İzmir Karayolu						
İl Sın.- Sandıklı Kavşağı	33	2 454	505	2 583	323	5 865
Sandıklı Kav.- Kütahya Kav.	7	5 674	1 339	5 702	405	13 120
Kütahya Kav.- Eskişehir Kav.	8	5 646	1 422	5 305	326	12 699
Afyonkarahisar-Antalya Karayolu						
Sandıklı Yol Ay.-Sandıklı Kavşağı	45	2 796	717	2 933	154	6 600
Sandıklı Kav.- Haydarlı Yol Ayrımı	40	2 836	640	2 940	136	6 552
Haydarlı Yol Ayrımı-İl Sınırı	19	2 709	380	2 431	86	5 606
Dinar-Dazkırı Karayolu						
Dazkırı-İl sınırı	14	2 740	352	1 696	95	4 883
Dazkırı-Dinar	33	2 740	352	1 696	95	4 883
Dinar- Gümüşsu Yol Ayrımı	2	2 740	352	1 696	95	4 883

Kaynak: Karayolları Bölge Müdürlüğü (2001).

Genel olarak incelendiğinde, batı il sınırı ile Sandıklı Kavşağı arasında araç yoğunluğu 5 865 iken, Sandıklı ve Kütahya Kavşağı arasındaki hacim 13 120'dir. İki kesim arasındaki fark 7 255'tir. Bu fark Sandıklı güzergâhından gelen trafik hacmi ile ilgilidir ve Sandıklı'nın ulaşım ağları açısından konumunu göstermektedir. Özellikle binek otomobil ve kamyon değerleri Sandıklı ve Kütahya Kavşağı arasında yüksek değer gösterir.

4.5.2. Demir Yolu Ulaşımı

Kara ulaşım şekillerinden biri de demir yolu ulaşımıdır. Sandıklı şehrinde demiryolu ulaşımı ülkemiz demir yolu ulaşımı gelişmesiyle birlikte ortaya çıkmıştır. Osmanlı'nın son dönemlerinde Anadolu'nun özellikle batı kesimlerinde demir yolu inşası başlamıştır. İzmir-Aydın demir yolu hattı 1889'da Dinar'a kadar uzanmaktaydı. Aynı şekilde Anadolu demir yolu hattı 1897'de Afyonkarahisar'a ulaşmıştı. (Karabulut, 1997: 164-169). Dinar ile Afyonkarahisar arasında bulunan Sandıklı'da o dönemlerde demir yolu ulaşım ağı yoktu. Bu nedenle ulaşım güneyde bulunan Karakuyu istasyonunda yapılıyordu. Sandıklı demir yolu hattının yapımına 1934 yılında başlanmış³ ve 22 Ocak 1936'da ilk tren seferi düzenlenmiştir (Ulupınar, 1996: 21). Demir yolunun açılması ile ulaşım imkânları artmış, ticari hayatta canlanma baş göstermiştir. Tüm bunlar şehrin gelişimini etkilemiştir.

Sandıklı kara yolu ulaşımında olduğu gibi demir yolu ulaşımında da Afyonkarahisar'ın etkisinde kalmıştır. Afyonkarahisar şehri, ülkemizde dört ayrı demir yolu hattının birleştiği şehir olma özelliğe sahiptir. Gerçekten Afyonkarahisar şehri Konya, Isparta, Denizli, Kütahya illerine doğrudan, Ankara'ya Eskişehir, Uşak'a Kütahya, Burdur'a Isparta üzerinden dolaylı olarak bağlıdır. Başka bir anlatımla şehir demiryolu transit geçiş merkezidir. Afyonkarahisar şehri, İstanbul, Ankara, İzmir, Konya, Adana, Gaziantep, Diyarbakır, Denizli ve Eskişehir gibi büyük şehirlerimize günlük doğrudan yolcu treniyle bağlantılıdır. Bu bakımda Sandıklı demir yolu ulaşımında, Afyonkarahisar demir yolu istasyonu aktarma yapılma sureti ile bağımlı bir haldedir.

³ Tren yolu hattının aslında Şuhut'tan geçmesi planlanıyordu. Fakat dönemin Bayındırlık Bakanı Ali Çetinkaya'nın önerileri ile plan değiştirilerek Sandıklı üzerinden geçirilmiştir (Ulupınar, 1996: 21)

Sandıklı, doğrudan İzmir-Aydın-Denizli-Afyonkarahisar-İstanbul demir yolu hattında gelişen önemli ulaşım ağı üzerinde yer alır. Dolaylı olarak ise Afyonkarahisar üzerinden yurdun birçok bölümüne bağlantı sağlanmaktadır. Sandıklı garından (Foto: 12) karşılıklı bir ekspres birde posta treni geçişi söz konusudur. Pamukkale ekspresle Denizli-İstanbul arasında yolcu taşımacılığı yapılmaktadır. Posta treni ile de İzmir-Afyonkarahisar arasında yolcu taşımacılığı yapılmaktadır.

Foto 12: Sandıklı Tren Garından Bir Görünüş.

Sandıklı garından, günlük ortalama 50 ila 60, aylık 2000 ve yıllık 25 000 yolcu taşınmaktadır. Ancak taşınan yolcu miktarının karayolları ile kıyaslanamayacak şekilde azdır. Tabi bu durum mesafe ile alakalıdır. Nitekim Sandıklı'ya yakın mesafede bulan Denizli ile arasındaki demir yolu mesafesi 196 km. iken karayolu mesafesi 160 km.dir. Ayrıca Denizli'ye karayolu gün içerisinde çok daha sık sefer düzenlenmektedir. Sandıklı garından yük taşımacılığı, özellikle dışarıdan gübre, mermer ve kömür taşımacılığı şeklinde yapılmaktadır. Dışarıya ise tarımsal ürünler gönderilmektedir.

4.6. Sağlık Fonksiyonu

Temelde sosyal fonksiyonlar içerisinde yer alan sağlık hizmetleri şehirde gelişmiş fonksiyonlardandır. Şehir, doktorları, eczaneleri, dispanserleri ve hastaneleri ile çevresinde yer alan yerleşmeler için önemli sağlık merkezidir. Geçekten de şehirler, gerek kendi nüfusunun gerekse de fonksiyonel olarak etkide bulunduğu yerleşmelerde yaşayan nüfusun sağlık hizmetlerinin en iyi sunulduğu merkezi yerlerdir. Bu nedenle Doğanay'ın da belirttiği üzere: “Şehirsel ortamda, toplumun ruhsal ve bedensel açıdan uygun bir yaşantı sürdürebilmesi, öncelikle sağlık kurumlarının mevcut olması, bunların nüfusla orantılı bir kapasitede bulunması ve modern medikal ihtiyaçlara göre donatılmış olmasına bağlıdır. Ayrıca bu gibi kurumlar, donatım yönünden, belli bir standarda kavuşturulmuş olmalıdır” (Doğanay, 1983: 177).

Kırsal yerleşmelerin birçoğunda da sağlık hizmetleri sunulmaktadır. Ancak şehirsel sağlık hizmetlerinin etki alanı daha geniştir. Bu durum uzman hekimlerin şehirlerde toplanması, yataklı tedavi kuruluşları ve eczanelerin çokluğu ile ilgilidir. Kırsal kesimde sağlık hizmetleri kamu tarafından sunulduğu halde, şehirlerde kamu ve özel sektör birlikte çalışmaktadır. Ayrıca şehirler orta ve yüksek öğretim seviyesinde sağlık eğitiminin yapıldığı yerlerdir.

Afyonkarahisar ilinde ilk hastane yapımına padişah Sultan Hamit devrinde 1907 yılında başlanmış, 1909 yılında, bugünkü Köy Hizmetleri İkmal Şefliği'nin bulunduğu yerde, Gureba (Garipler) Hastanesi adı ile 28 yataklı olarak hizmete girmiştir. Dolayısıyla o dönemde Sandıklı, sağlık hizmetleri açısından kendi kendine yetemediğinden merkeze bağlı durumdaydı.

Sandıklı'da Cumhuriyetin ilanından sonra Özel İdare tarafından şimdiki Sandıklı Ticaret ve Sanayi Odası'nın bulunduğu yerde dört yataklı bir dispanser kurulmuş ve bu dispanser zamanın tıbbi aletleriyle donatılmıştır. Dispanser 1941 yılında yanmış, daha sonra hizmetini temin edilen binalarda sürdürmüştür. Afyonkarahisar genelinde sağlık hizmetlerinin öteden beri yeterli olduğunu söylemek mümkün değildir. Sandıklı, bugünkü devlet hastanesi 1950 yılında Sağlık Merkezi olarak kurulmuştur. Merkezde 1963 yılında 20 yataklı hastane kurulmuştur. Sandıklı'da 1967 Afyonkarahisar il yıllığına göre 2 si

uzman olmak üzere, 3 doktor, 5 sağlık memuru, 1 hemşire, 1 ebe ve 5 köy ebesi bulunmaktaydı.

Tablo 38: Afyonkarahisar İlinde Sağlık Personelinin İlçelere Dağılımı.

İlçeler	Hekim Uzman	Pratisyen	Dış Hekimi	Eczacı	Sağlık Memuru	Hemşire	Ebe
Merkez	15	2	9	11	19	48	23
Bolvadin	1	2	1	5	3	3	6
Çay	-	1	-	1	6	3	7
Dazkırı	-	1	-	-	4	1	4
Dinar	1	1	1	4	5	3	10
Emirdağ	1	2	1	4	7	6	12
İhsaniye	-	1	-	-	2	-	5
Sandıklı	1	-	2	3	9	2	13
Sincanlı	-	1	-	-	4	1	7
Sultandğ.	-	1	-	-	4	-	6
Toplam	19	12	14	28	63	67	93

Kaynak: Afyonkarahisar İl Yıllığı (1973).

1970 yılında Sandıklı'da sadece 50 yatak kapasiteli devlet hastanesi yer almaktaydı. Sağlık personeli olarak ilçede 1 uzman, 2 dış hekimi, 3 eczacı, 9 sağlık memuru, 2 hemşire ve 13 ebe çalışmaktadır (Tablo 38). O dönemde Sandıklı ilçesinin toplam nüfusu 69.636 kişiydi. Buna göre doktor başına düşen hasta sayısı 23 212 olduğu anlaşılmaktadır Aynı yıl Afyonkarahisar genelinde doktor başına düşen hasta sayısı 17 053'tür. Dönemin şartları

göz önünde alındığında hemşire ve ebeyi de uzman olarak hesaplamaya dâhil etmek gerekmektedir. Buna göre hemşire, ebe ve doktor sayılarının toplamını dikkate alarak hesaplama yapılırsa 1970 yılında sağlık personeli başına düşen hasta sayısı 3 718'dir. Her iki durumda da sağlık hizmetlerinin o dönemde Türkiye'nin diğer birçok yerinde olduğu gibi düşük seviyelerde olduğu anlaşılmaktadır. Bu dönemde Sandıklı Devlet Hastanesi, şehrin sağlık fonksiyonunun etki alanını belirlemede önemli bir yere sahiptir. O dönemde sadece Bolvadin, Emirdağ ve Sandıklı şehirde devlet hastanesi bulunmaktaydı. Sandıklı çevresinde sadece Dinar'da bir Sağlık Merkezi ve Dazkırı'da bir Muayene ve Tedavi Evi vardı. Yine aynı şekilde Afyonkarahisar merkezinin güneyinde sağlık personeli bakımından en iyi durumda olan Sandıklı'ydı. Bu nedenle sağlık etki alanı güneyde Dinar, Dazkırı, Evciler, Başmakçı, Kızılören ve batıda Hocalar'a kadar uzanmıştır.

Sandıklı Devlet Hastanesi'nin yatak kapasitesi, 1985 yılında ek binanın hizmete girmesi ile 100'e, 1995 yılında ise 165'e çıkarılmıştır. Afyonkarahisar'da 2000 yılı sağlık istatistiklerine göre toplam 165 yatak kapasiteli sağlık kuruluşu, 9 uzman, 4 pratisyen ve 4 diş hekimi bulunmaktadır. İl genelinde doktor başına 4 510 kişi düşmektedir. Bu özelliğiyle diğer ilçeler arasında nüfusa göre oranlandığında iyi durumdadır (Tablo 39).

İl geneline göre sağlık hizmetleri bakımından en iyi durumda olan yerleşim yeri, merkez ilçedir. Bununla birlikte Emirdağ, Bolvadin ve Sandıklı çevresine göre oldukça iyi durumdadır. Buna karşın daha önce olduğu gibi Dazkırı, Evciler, Başmakçı, Kızılören ve Hocalar sağlık personeli ve hizmetleri açısından yeterli seviyede değildir.

Sandıklı şehirde yer alan devlet hastanesinin ikinci ek binasının hizmete açılması ile birlikte 165 yatak kapasitesine ulaşmıştır. Ayrıca 32 doktor, 65 hemşire, 51 uzman ve teknisyen ve 19 yardımcı personelle birlikte toplam istihdam sayısı 167'dir. Bu özellikleri ile devlet hastanesi önemli bir sağlık fonksiyonu ifa etmektedir. Gerçektende sadece 2005 yılında 234 156 kişiye poliklinik hizmeti verilmiş bunlardan 5 757 kişisi yatak tedavi görmüşlerdir (Tablo 40). Devlet hastanesinde büyük, küçük ve orta düzeyde ameliyatlar yapılmaktadır. Nitekim İl Sağlık Müdürlüğü'nden alınan istatistiklerde Sandıklı Devlet Hastanesi'nde 1 242 büyük, 765 orta ve 1 591 küçük ameliyat geçekleşmiştir.

Tablo 39: Afyonkarahisar İlinde İlçelere Göre Yatak Sayısı, Uzman, Pratisyen, dış Hekimi Sayıları ve Doktor başına Düşen Nüfus Miktarı.

İlçeler	Yatak Sayısı*	Uzman	Pratisyen.	Diş H.	Doktor Başına Düşen. Nüfus Miktarı
Başmakçı	11	0	0	1	15084
Bayat	25	0	0	2	4 376
Bolvadin	70	12	1	3	4 993
Çay	60	5	1	5	4 148
Çobanlar	0	0	0	0	-
Dazkırı	0	0	0	0	-
Dinar	75	7	1	5	6 601
Emirdağ	72	6	5	3	3 385
Evciler	0	0	1	0	9 484
Hocalar	0	0	0	1	12 824
İhsaniye	0	0	2	0	16 610
İscehisar	25	0	0	0	-
Kızılören	0	0	0	0	-
Sandıklı	100	9	4	4	4 510
Sincanlı	21	0	5	1	9 756
Sultandağı	25	1	3	1	4 436
Şuhut	60	1	0	1	29 642
Merkez ilçe	885	63	8	31	1 971
İl Toplamı	1 486	104	31	58	4 196

*Fiili Yatak Sayısı

Kaynak: Afyonkarahisar İl Sağlık Müdürlüğü ve DİE. Verilerinden Yararlanılarak Hazırlanmıştır (2000).

Merkez ilçede yer alan hastaneler dışında ameliyatın en fazla yapıldığı ilçe Sandıklı'dır. Bugün şehirde 12 uzman, 1 pratisyen ve 8 diş hekimi'ne ait muayene vardır. Bu istatistikler, Sandıklı şehrinin sağlık hizmetleri açısından önceki yıllara göre kendine yetebilme oranının yükseldiğinin açık bir göstergesidir. Ayrıca şehir, bu özelliği ile bulunduğu yörede çevresine göre etki sahasını genişletmiştir

Sağlıkla ilgili kuruluşlardan biri de eczanelerdir. Sandıklı'da ilk eczane Cumhuriyetin ilanından sonra Belediye tarafından açılmış, 1940 yılında şahsa devredilen eczane, bir şahıs tarafından çalışmasını sürdürmüştür. Şehirde halen 20 adet eczane bulunmaktadır. Eczanelerin şehir içi dağılımını etkileyen iki önemli faktör vardır. Bunlardan biri hastane ve sağlık ocaklarına diğeri ise şehir merkezine yakın olma isteğidir. Hastanelere yakın olma isteği Christaller'in merkezi yerler kuramında belirtilen en yakın yer faraziyesi ile açıklanabilir (Herbert and Thomas, 1982: 105-141).

Tablo 40: Sandıklı'da Bulunan Sağlık Kuruluşları ve İstihdam Durumu.

Sağlık Kuruluşu	Yatak Sayısı	Doktor Sayısı	Hemşire ve Ebe S.	Uzman ve Teknik Pr.	Yardımcı Personel	Toplam İstihdam
Devlet Hastanesi	165	32	65	51	19	167
Sağlık Ocakları	-	18	24	17	9	69
Toplam	165	50	89	68	28	236

Kaynak: Sandıklı Kaymakamlığı Brifing Raporu (2005).

Düşüncenin temelinde insanın ihtiyacı için en yakın yeri tercih edeceği yatmaktadır. Böylece hastaneden çıkan hasta veya yakını en yakın eczaneyi tercih edecektir. Ancak Sandıklı şehrinde sağlık ocakları, merkezden çok uzak konumda değildir. Sağlık kuruluşları

daha ziyade konut alanları ile iç içedir. Böylece farklı kullanım alanlarında bulunmaları nedeniyle, eczaneler (birkaç eczane dışında) hastaneler yakınında değil, erişilebilirliği yüksek merkezi caddelerde toplanmışlardır.

Tablo41: Sandıklı Devlet Hastanesinde 01.01.2005-31.12.2005 Tarihleri Arasında Sağlık Hizmetleri.

Hastane Adı	Yatak Kapasitesi	Poliklinik Sayısı	Yatan Hasta Sayısı	Yatak İşgal Oranı(%)	Ortalama Kalış
Devlet Hastanesi	165	234 156	5 757	52.1	4.49

Kaynak: İl Sağlık Müdürlüğü.

Kaplıca, eskiden beri bilinen ve kullanılan, dünyanın ve Türkiye'nin en meşhur çamur banyolarının bulunduğu tarihi bir kaplıcadır Türkiye'de uluslararası standartlara uygun 6 işletme mevcuttur. Bu altı kaplıcadan ikisi Afyonkarahisar ili sınırları içerisinde yer alır. (Sargın, 2004: 145). Sandıklı sağlık fonksiyonuna katkıda bulunan en önemli kuruluşlarından bir tanesi de Hüdai Kaplıcaları'dır. Sandıklı'ya 9 km. uzaklıkta ve deniz seviyesinden 1000 m. yükseklikte bulunan kaplıcanın adı, yazılışında bulunan eski harflerden bazen Hüzayi, bazen de Hüdai olarak telaffuz edilmektedir.. İlk Hıristiyanlık devrinde o bölgenin Hiyerapolis (Koçhisar) başpiskoposu Sen Mişel, hastaları bu kaplıcada tedavi ederek mucizeler göstermiş ve bundan dolayı da eski kitaplarda bu mucizeler, Sen Mişel'in mucizeleri diye geçmiştir. Şifalı sularından dolayı kutlu şehir anlamına gelen Hierapolis adı da verilen kaplıcaya, şifa ve sağlık tanrısı Apollan'ın uzun bir portir taşından yapılmış sütun üzerine tunçtan bir heykeli dikilmiştir. Bu sütunun İstanbul Çemberlitaş'ta olduğu söylenmektedir (Tüzün, 1950: 8).

İşletme hakkı, 1942 yılında 4 / 6024 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile 60 sene müddetle Özel İdare tarafından Sandıklı Belediye Başkanlığı'na verilen ve bilahare

mülkiyeti, sıcak su kaynaklarının Sandıklı Belediyesi hudutları içerisinde bulunması nedeniyle, 1995 yılında 6 779 sayılı Kanuna dayalı olarak Sandıklı Belediyesi'ne devredilmiştir. Kaplıca 3 Yıldızlı Yeni Termal Otel ve Kür Merkezi, 2 Yıldızlı Termal Otel ve Kür Merkezi, Banyolu Apart Daireler, Banyosuz Daireler bulunmaktadır. Kaplıcada yaz aylarında nüfus, yukarıda belirtilen konaklama tesislerine ek olarak çadırli konaklamannın da yapılması sebebiyle 2 000 ile 3 000 civarında olmaktadır.

Kaplıcada ayrıca; günlük 1 000 kişi kapasiteli 2 adet kapalı termal havuz, 9 adet halk tipi saatlik termal banyo, günlük 125 kişi kapasiteli umumi çamur banyoları mevcuttur. Bunun yanında tabii saunalar, içmeceler ile ziyaretçilerin günlük ve orta vadeli ihtiyaçlarını temin etmek maksadı ile market, bakkal, manav, şarküteri, kasap, berber, fırın, lokanta, gazino, çay bahçesi gibi ticari birimler yıl boyunca faaliyette bulunmaktadır. Kaplıcada vadi tabanı, birinci derecede sıcak su zon bölgesi olduğundan yapılanmaya elverişli değildir. Bu nedenle bu yerlerin çevreleri bahçeler, çim sahalar, çocuk oyun alanları, piknik ve rekreasyon alanları olarak uygulamaya konulmuş ve halen de konulmaktadır. Kaplıcada, P.T.T. Şubesi, Jandarma Timi, Sağlık Kabini gibi birimler de ziyaretçilerin hizmetine sunulmuştur.

Kaplıcada sıcak sular, ihtiva ettikleri mineraller itibari ile halk arasında kükürtlü ve çelikli olarak bilinir ve mevcut bazı havuz banyoları da (kükürtlü havuz, çelikli havuz gibi) bu adlarla anılır. Sıcak suyun özelliği, litrede 1280 mg. ile 1409 mg. arasında kuru hülasa, bir miktar karbondioksit gazı ve 70 dereceyi aşan sıcaklığı ile, şifalı sularda aranan özelliklere bir ölçüde sahip bulunmaktadır (Tablo 42).

Kaplıcanın birçok hastalık için faydası vardır. Bunlardan bazıları ise: Romatizma, Nevralji (Sinir boyunca yayılan iltihaplar), Nevrit (Sinir ucu iltihapları), Polnevrit (Birden fazla sinirin iltihapları), Tendinit (Tenden iltihabı), Pariartrit (Eklem zarı iltihabı), Artroz (Eklem kireçlenmeleri), Romatoid Artrit (Ateşli romatizma hastalıkları), Selülit (Yumuşak doku romatizması), Siyatik, Spondilit (Omurganın kireçlenmesi), Mialji (Kas ağrıları), Kadın hastalıkları, Hemipleji (Vücudun bir tarafının felci), Parapleji (Her iki alt ekstremitenin felci), bağırsak hastalıkları, böbreklerdeki, kum ve taşların düşürülmesi, cilt ve deri hastalıklarıdır.

Gerek yurt içinden ve gerekse de yurt dışından kaplıcaya duyulan ilgi, kaplıcadaki suyun kaynaktaki sıcaklığının yüksek, sudaki asidik ve bazik minerallerin uygun oranda bulunması ile radyoaktivitenin yüksek olmasından, ayrıca, çamur banyolarının örneğinin fazla bir yerde bulunmamasından kaynaklanmaktadır. Kaplıcadaki ünitelerin ısıtılması sıcak su kaynaklarından elde edilen sıcak sularla olmaktadır. Kaplıcası dolayısıyla, böyle bir potansiyele sahip Sandıklı şehrinde sağlık fonksiyonunun gelişmesinde etkili olmuştur. Sandıklı'nın günümüze kadar mekânsal ve demografik gelişiminde kaplıca önemli etkenlerden biridir. Şehrin hem yakın çevresi hem de uzak çevresi ile olan ilişkilerinde bu fonksiyon öne çıkmıştır. Fakat şehrin gelişimi için bu özellik yeterince kullanılamamaktadır. Bunun çeşitli sebepleri vardır.

Tablo 42: Hüdai Kaplıcasının Termal Sularının Analizi.

İyonlar	mg/lt	milivat/lt	% miktarı
Lityum LI ⁺	0.0466	0.0067	0.030
Sodyum Na ⁺	299.9000	10.0000	45.342
Potasyum K ⁺	42.3844	1.0840	4.915
Kalsiyum CA ²⁺	182.6540	9.1327	41.410
Magnezyum Mg ²⁺	21.8960	1.8021	8.171
Demir Fe ²⁺	0.4400	0.0157	0.071
Aluminyum Al ³⁺	0.0320	0.0035	0.015
Mangan Mn ²⁺	0.2600	0.0095	0.043

Kaynak: Sandıklı Hüdai Kaplıca İşletme Verilerinden Yararlanılarak Hazırlanmıştır.

Özellikle termal kaynakların ısıtma amaçlı mı yoksa sağlık ve turizm amaçlı mı kullanılacağı konusu net olarak ortaya konulmamıştır. Termal kaynaklarını niteliklerinin

zamanla değişebilir olması dolayısı kullanım türü açısından ciddi bir planlama gerektirmektedir. Bunun yanında sağlık ve termal turizmine yönelik tanıtım çalışmaları da önemle devam etmelidir.

4.7. Turizm Fonksiyonu

Turizm bir tanıma göre, “Gezmek, görmek, dinlenmek, eğlenmek, için geçici olarak yer değiştirmeyi” ifade etmektedir (Köksal, 1982: 8). Başka bir tanıma göre ise; “insanların devamlı ikamet ettikleri, çalıştıkları ve her zamanki olağan ihtiyaçlarını karşıladıkları yerlerin dışına seyahatleri ve buralardaki, genellikle turizm işletmelerinin ürettiği mal ve hizmetleri talep ederek, geçici konaklamalarından doğan olaylar ve ilişkilerin bütünüdür” (Toskay, 1983: 39) şeklinde tanımlamak mümkündür. Turizm kavramı üzerine birçok tanım yapılmaktadır. Birbirlerinden az çok farklı tariflerden ortaya çıkan řu ki turizm, insanların çeşitli amaç doğrultusunda yerel özelliklere bağlı olarak ulaşım, konaklama gibi mekânı üzerinde gerçekteşen aktiviteleri kapsamasıdır. Bu noktada Turizm coğrafyası ise, turistik faaliyetler ve ortaya çıkan ilişkilerin mekânsal açıklaması ile ilgilenen bir bilim olarak karşımıza çıkmaktadır (Özgüç, 1998: 15).

Turizm olayının meydana gelmesini sağlayan birçok neden vardır. Dünyada var olan birçok kaynak bu kapsamın içine girmektedir. Örneğin kıyı kaynakları, kırsal alanlar-doğal mekânlar, tarihsel ve kültürel kaynaklar ve şehirsel kaynaklar gibi. şehirler, hem turizm kaynaklarına yakınlık durumlarına göre hem de kendi sahip oldukları kaynaklara göre turizmin bir parçası konumundadır. şehirler, ekonomik yönü nedeni ile turizm faaliyetlerini etkilediği gibi turizmden faaliyetlerinden de etkilenmektedir.

Sandıklı şehri kendi adıyla anılmış ovanın kenarında doğal çevre elemanları ve güzellikleri ile dikkati çeken bir yerleşmedir. Bunun yanında şehir ve çevresi tarihsel zenginliği sunduğu eserlerle de turizme katkı sağlamaktadır. Nitekim Kusura ve Sandıklı (Hisar) Höyüğü bunlardan en önemli kültürel çekiciliği olan yerlerdir. Kusura Höyüğü, şehre yakın Kusura kasabası içindedir. Yaklaşık 14 m yüksekliğinde ve 400 m çapında bir höyüktür. Höyük, en altta Kalkolitik ve Eski Tunç Çağı geniş dönemi, orta katta Eski Tunç

Çağı ve üstte ise Hitit Çağı olmak üzere üç kültür katından oluşmaktadır. M.Ö. 3000-1500 yılları arasında uzun bir süre yerleşim yeri olarak kullanılmıştır. Sandıklı Höyüğü (Hisar) ise Hisar Mahallesi'nde olup, ovanın en büyük höyüğüdür. Yüksekliği yaklaşık olarak 15 m çapı ise 200 m.dir. Arkeolojik bir kazı yapılmadığı için kültür katları hakkında bir bilgi mevcut değilse de sırası ile Eski Tunç, Hitit ve Roma dönemlerine ait izlere rastlanmaktadır. Aynı şekilde üzerinde Germiyanogulları dönemine ait kalenin sur kalıntısı bulunmaktadır. Kale'nin yapımı ile ilgili olarak yazılan kitabesi, Hisar Mahallesi'ndeki Ali Çavuş Çeşmesi'nde kullanılmıştır.

Foto13: Sandıklı Höyüğü Üzerinde Germiyanogulları Dönemine Ait Kalenin Sur Kalıntısı.

Ayrıca Sandıklı zengin tarihini gösteren açık hava müzesi oluşturulmuştur. Şehrin tarihsel turizm destekleye İslam kültürünün eseri olan tarihi camiler şehirde en çok bulunan kültürel varlıklardır. Ulu Cami, Keçe Cami gibi başlıca tarihi camilerdir. Sandıklı Ulu cami

1278 yılında Sultan Alaaddin Keykubat'ın oğlu Ömer Sultan tarafından yaptırılmıştır. Cami, şehrin ilk kurulduğu yer olan hisara yakın Osmanlı döneminde şehirde merkeziyet özelliği kazanan önemli bir camidir. Ulu Cami kubbesinde, cami dâhil çeşitli figürler olan tipik Türk-İslam mimarisini ve motiflerini içerir.

Camiler kadar sıkça olmasa da çeşmeler de şehri süsleyen kültürel eserlerdir. Bunlar geleneksel Türk şehirde sokakların genişlediği yerlerde inşa edilmişlerdir. Ali Çavuş Çeşmesi, Hisar Mahallesinde, Çavuş Cami'nin duvarına yapılan bir Osmanlı dönemi çeşmesidir. Kesme taş kaplamalı olup her iki kemer ayağında yazıtlı mermer bloklar vardır. Bu yazıtlar, Sandıklı Kalesi'nin Germiyanoglu I. Yakup Bey tarafından yaptırılan onarımına aittir. Kitabeye göre, Sandıklı Kalesi H.725 (M. 1325) yılında onarılmıştır. Çeşme XIX. yüzyılda yapılmış olup, yapım kitabesi kemer iç yüzeyine yerleştirilmiştir.

Foto 14-15: Akdağ'daki Yılkı Atlarından ve Geyiklerden Bir Görünüm (www.sandikli.com).

Yörede kültürel çekiciliklerin yanı sıra doğal çekicilikler de vardır. Özellikle Akdağ bitki ve hayvan açısından yabanıl ortamlarda mevcuttur. İlçe sınırları içerisinde bulunan Akdağ Orman Bakanlığının 29.06.2000 tarih ve 270 sayılı olurlarıyla "Tabiat Parkı" olarak tescil edilmiştir. "Akdağ" ve orada bulunan "Kocayayla" ile "Tokalı Kanyon" gezilmeye değer yerlerdir. Sandıklı ilçesinin güneydoğusunu kaplayan Akdağ, yaylası, ormanları, barındırdığı yabani hayvanları, mağarası ve kanyonuyla bir tabiat harikası olarak karşımıza

çıkmaktadır. Zirvesi 2 500 metreyi bulan Akdağ'da Kocayayla, Kurtini Mağarası, Tokalı Kanyonu ve yabani yıldı atları, geyikleri, yaban domuzları, kurtları ve diğer canlı türleri yer almaktadır (Foto:14-15).

Akdağ, sportif aktiviteler açısından da önemli bir konuma sahiptir. Akdağ üzerindeki 1 600 m. yükseklikteki Kocayayla ve burada bulunan yıldı atları tabiat parkı olan dağa farklı bir güzellik katmaktadır. Buradaki yıldı atları bir zamanlar yöre halkının yaşlanan ve hizmetini tamamlayan ve dağa salınan atlar olduğu sanılmaktadır. Kocayayla'da yüzlerce yıldı atı yaşamaktadır. Kocayayla'da köylülerin yaz aylarında bıraktıkları sığır sürüleri, orman içinde gruplar halinde dolaşan geyik sürüleri göze çarpan diğer canlılardandır. Akdağ ve Kocayayla civarında çoğunluğu çam ağaçları, meşe, ardıç, orman kavağı, alıç, kızılıçık, ceviz, kuşburnu gibi ağaçlar yer almaktadır. Yaban hayatı olarak yaban domuzu, kurt, tilki, sansar, porsuk, sincap, tavşan gibi hayvanların yanında kartal, şahin, keklik gibi kuşlar da bulunmaktadır. Kısaca doğal ortamıyla Akdağ Türkiye'deki diğer bazı önemli dağlar gibi ekosistemiyle kendine has bir özellik kazanmıştır.

Akdağ'da önemli doğa güzelliklerinde biri de. Akdağ Kanyonu'dur. Bu kanyon bir bütün olarak 20 km.lik alana uzanmaktadır. Kanyonun 1 200 metre uzunluğundaki kısmı bıçakla kesilmişçesine yüksekliği yer yer 200 m.yi bulan kaya kütlelerinden oluşur. En geniş yeri 4 m. en dar yeri ise 1.5 m. aralıktaki bu kayaların arasından akan derenin oluşturduğu Akdağ Kanyonu, ancak 7-8 saatte geçilebilmektedir. Bu kanyon 7 Kasım 1993'de 10 kişilik bir ekip tarafından ilk kez geçilmiştir. Daha sonra ise Turizm Bakanlığı yetkilileri kanyondan geçirilmişler ve kanyonun turizme açılması gündeme gelmiştir.

Sandıklı'da kültürel ve doğal çekiciliklerin yanı sıra termal turizm özellikleri ile de gelişmiştir. Kaplıca şehir gelişimi açısından önemli bir paya sahiptir. Bu payı iki yönü olmuştur. Bulardan ilki şehrin sağlık fonksiyonu üzerinedir. İkincisi ise şehrin turizm fonksiyonu üzerinedir.

Hüdayi Kaplıcası, şehre 8 km uzaklıktadır. Afyonkarahisar-Antalya demiryolu üzerinde, Timur ve Alikaya tepeleri arasındaki Hamam Çayı vadisinde yer alır. Kaplıca suları sodyumlu, kalsiyumlu, sülfatlı, bikarbonatlı, klorürlü termal sular sınıfına

girmektedir. Bölgede çok sayıda sıcak su kaynağı vardır. Bunların en önemlilerinde sıcaklık 57-70° arasında değişmekte; jeotermal suların ölçülen toplam debisi ise 260 lt/sn.dir. Hüdai Kaplıcası ülkemizde çamur banyoları ile ünlüdür. Zaten Sandıklı, çamur banyoları ile tanınmaktadır. Çamur banyoları için kaplıca yakınından elde edilen çok az kumlu kırmızımsı kilin 62-68°C' deki kaplıca suyu ile karıştırılması sonucu elde edilen 40-45°C' deki çamur, tedavi için kullanılmaktadır. Çamur banyosu küveti 30 cm. kalınlığında kil ile doldurulmakta ve üzerinden kaplıca suyu geçirilmektedir. Bu esnada kil ve kaplıca suyu ayakla çiğnenerek çamur hâline sokulmakta ve böylece banyo için hazır hâle gelmektedir. Suyu boşaltılan küvet, kürekle açılmakta; hasta, başı hariç çamurla kaplı kalmaktadır. Çamur banyoları eklem ve omurga kireçlenmeleri, çocuk felçleri ve kadın hastalıklarına iyi gelmektedir.

Çamur tedavisinin süreklilik gerektirmesi kaplıca tesislerinin diğer termal turizm merkezlerinden daha modern konaklama tesislerine sahip olmasını sağlamıştır. Kaplıcada 2 adet otel vardır. Bunlardan 2 yıldızlı otel 32 oda ve 64 yatak kapasiteli, 3 yıldızlı otel ise 132 oda ve 264 yatak kapasitelidir. Bunlara ek olarak havuzlu ve müstakil banyolu 1 029 yatak kapasiteli 343 daire bulunmaktadır. Banyolu olmayan 240 dairenin yatak kapasitesi ise 720 kadardır. Kaplıca tesisleri 3 kapalı büyük yüzme havuzu, 2 açık büyük yüzme havuzu, 600 kişi/saat kapasiteli çamur kürü banyosu, 2 adet kükürt banyosu, 3 adet çelikli havuzu, 3 adet saatlik banyodan meydana gelen; tatil köyü görünümlü tesislerdir.

Kaplıca yukarıda anlatılan özelliğine bağlı olarak, Afyonkarahisar kaplıcaları arasında en fazla yabancı turist çeken kaplıcalardan biri olma özelliğine sahiptir. Kaplıcaya, her yıl Almanya, İngiltere, Hollanda, İsviçre, Belçika, Fransa gibi Avrupa ülkeleri ile Suudi Arabistan başta olmak üzere Ürdün gibi Orta Doğu devletlerinden ziyaretçiler gelmektedir. Yurt içinden ise daha çok Konya, Antalya, Adana, Hatay ve Erzurum'dan ziyaretçi çekmektedir. Mayıs-eylül ayları arasında günlük gelenler de dâhil, ziyaretçi sayısı 100 bini bulmaktadır. Kür tedavisi için eğitilmiş elamana sahip olması ile diğer kaplıcalardan ayrılmaktadır. Kaplıcaya gelen turistlere 8-21 günlük tedavi uygulanmakta, bu tedavi için 2 doktor ve 2 sağlık memuru bulunmaktadır (Özdemir, 2001: 55).

Foto 16:Hüdai Kaplıcalarından Genel bir Görünüm.

4.8. Kültürel Fonksiyonlar

“Şehirlerde toplanmış hizmetlerden bir diğer bölümünü kültürel fonksiyonlar teşkil etmektedir. İktisadi ve idari fonksiyonlar kadar, kültür hizmetleri de yeryüzünde bazı şehirlerin gelişmesinde ve önemlerinin devam etmesinde büyük ölçüde rol oynamaktadır.” (Karaboran, 1989: 90). Gerçekten de kültürel fonksiyonlar çok çeşitlidir ve şehirleşme üzerine önemli etkileri söz konudur.

Bu bakımından uzun bir tarihi geçmişe sahip Sandıklı şehri ve çevresi birçok medeniyetin izlerini taşımaktadır. Özellikle Türklerin yörede hâkimiyeti ile şehir kendine ait Türk-İslam motiflerini oluşturmaya başlamıştır. Yunus Emre'nin kabrinin Sandıklı'da bulunması (Yazıcıoğlu, 1991: 61). Konya'dan sonra Mevleviliğin yörede etkili olması, şehir ve çevresinin kültürel hayata katkısını gösteren birkaç somut örnektir.

Şehirlerin sahip oldukları kültürel birikimlerinde eğitim kurumlarının yeri yadsınamaz. Sandıklı'da eğitim tarihine bakıldığında Osmanlı dönemindeki hareketlilik göze çarpar. Klasik dönemde, Sandıklı şehrinde, tüm Osmanlıda olduğu gibi, ilköğretim, sıbyan mektepleri ile temsil edilmiştir. Şehirde eğitim kurumlarının sayısı, Cumhuriyet dönemi ile birlikte, artan nüfusun ihtiyacını karşılamak üzere giderek artmıştır.

Tablo 43: Sandıklı'da Eğitim Kurumlarındaki Okul, Öğretmen ve Öğrenci Sayıları.

Eğitim Kurumları	Okul Sayısı	Derslik	Öğrenci Sayısı	Öğretmen Sayısı
Ana Okulu	1	5	70	6
İlköğretim	12	161	3 673	174
Lise	9	81	1 900	153
Genel Toplam	22	247	5 643	333

Kaynak: İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü (2005).

Sandıklı şehrinde cumhuriyetle birlikte ilk kez ilköğretim okulları da açılmıştır. 1960 yılından sonra ise liseler açılmıştır. Şehirde ilk ve orta öğretim düzeyinde okul sayısı 1923-60 döneminde 4 iken, bu sayı 200 sonrasında 13'ü bulmuştur. Şehirde ilk lise 1967-1970 döneminde bir tane lise varken 2005 yılında bu sayı 9'a yükselmiştir (Tablo 43). İlköğretimlerin okulları 1990 yılına kadar çok fazla açılmamıştır. Daha ziyade günümüzdeki sayıya 1990 yılından sonra ulaşılmıştır (Tablo 44). Okullaşma oranında bu durum şehirdeki eğitim seviyesinin o döneme kadar gerçekten de az olduğunu ortaya koymuştur. 1960-1990 dönemi arası, Teknik ve Endüstri Meslek Lisesi, İmam Hatip Lisesi ve Ticaret Lisesinin açılış dönemi iken, 1990-2000 döneminde Sağlık Meslek, Anadolu Turizm ve Otelcilik Lisesi eğitim-öğretime başlamıştır (Tablo 45). Konu yüksek öğretim düzeyinde ele alınırsa, 1996 yılında ilk Meslek Yüksek okulu açılmıştır Bu yüksek okula bağlı 4 bölüm vardır. Bu okulda 493 öğrenci, 11 akademik, 13 idari personel görev

yapmaktadır. Şehirde yüksek okul öğrencilerine yönelik 200 kişilik öğrenci yurdu bulunmaktadır.

Tablo 44: Sandıklı Şehrinde İlköğretim Okullarının Kuruluş Tarihleri, Öğretmen ve Öğrenci Sayıları.

Okul Adı	Açılış Tarihleri	Öğrenci Sayıları	Öğretmen Sayıları	Derslik	Derslik/ Öğrenci	Öğretm/ Öğrenci
Barbaros İÖÖ.	1923	141	8	6	23	17
Atatürk İÖÖ.	1926	418	11	13	32	38
Ali Çetn. İÖÖ.	1936	459	28	20	22	16
Yunus Emre İÖÖ.	1956	103	7	6	17	14
M. Reşetbey İÖÖ.	1969	303	7	8	37	43
M. A. Ersoy İÖÖ.	1991	562	25	18	31	22
75. Yıl İÖÖ.	1999	325	17	13	25	19
Cumhuriyet İÖÖ.	2000	556	23	19	29	24
M. Kemal İÖÖ.	2000	200	14	16	12	14
Y. Z. Ana İÖÖ.	2000	212	12	11	19	17
Zafer İÖÖ.	2000	185	10	16	11	18
Hatice Turan AO.	2003	70	6	5	14	11
Sandıklı Özel İÖÖ.	2003	209	12	10	20	17
Toplam		3743	180	161	23	20

Kaynak İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü (2005).

Tablo 45: Sandıklı Şehrinde Liselerin Kuruluş Tarihleri, Öğretmen ve Öğrenci Sayıları.

Okul Adı	Açılış Tarihleri	Öğrenci Sayıları	Öğretmen Sayıları	Derslik	Derslik/ Öğrenci	Öğretm/ Öğrenci
Anadolu Lisesi	1991	220	20	11	20	11
Sandıklı Lisesi	1967	639	36	18	35	17
Meslek Lisesi	1974	164	17	8	20	9
Ticaret Meslek Lisesi	1985	158	17	12	13	9
Anadolu İmam Hatip Lisesi	1999	58	-	4	14	-
İmam Hatip Lisesi	1975	117	21	6	19	6
T. L. ve E. Meslek Lisesi	1974	410	31	16	25	13
Sağlık Meslek Lisesi	1992	99	11	6	16	9
Anadolu Otelcilik ve Turizm Meslek Lisesi	2004	35	-	-	-	-
Topalam		1900	153	81	23	12

Kaynak: Sandıklı İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü (2005).

Ülkemizde eğitim kurumlarının alt kademesini ilköğretim okulları temsil etmektedir. 2001 yılı itibariyle şehirde 1'i özel olmak üzere, toplam 13 ilköğretim okulu mevcuttur. Bu ilköğretim okullarında eğitim gören toplam öğrenci sayısı 3 743 kadardır. Buna göre okul başına ortalama olarak 287 öğrenci düşmektedir. Bu değer verimli eğitim olması için uygundur. İlköğretimde ortalama derslik başına 23 öğrenci düşmektedir. Öğrenci öğretmen oranlamasına incelendiğinde şehirde öğretmen başına düşen öğrenci sayısı 20'dir. Sadece M. Reşetbey İlköğretim okulunda derslik başına düşen öğrenci sayısı 37, öğretmen başına düşen öğrenci sayı ise 43'tür. En yüksek değere bu okulda ulaşılmıştır. Genel olarak ortalamalar, Türkiye'nin birçok yerine daha iyidir. Sandıklı şehirde ilköğretim düzeyinde uygun şartlarda eğitim-öğretim yapılmaktadır. Lise düzeyinde

incelendiğinde ise derslik başına düşen öğrenci sayısı ortalama 23, öğretmen başına düşen öğrenci sayısı 12'dir. Değerler Sandıklı Lisesinde yüksek çıkmıştır. Bu durum okulun köklü ve merkezi özelliğinde kaynaklanmaktadır. Bu nedenle bu okula olan ilgi artmıştır. Şehirde aynı zanda 1 Halk Eğitim Merkezi, 1 Çıraklık Eğitim Merkezi, 2 Motorlu Taşıt Sürücü Kursu, 1 Özel Dershane, 5 Özel Yurt Pansiyon, 1 Öğretmen Evi mevcuttur.

Eğitim sadece örgün eğitim sisteminden ibaret değildir. Yaşam boyunca öğrenme isteği yaygın eğitim faaliyetlerinin ortaya çıkmasına da neden olmuştur. Kütüphaneler yaygın eğitim sisteminin bir parçası, örgün eğitim ise sisteminin tamamlayıcısıdır. Bu kapsamda Sandıklı'da 1 tane kütüphane vardır. Kültürel faaliyetlerin bir parçası da gazetelerdir. Şehirler gazetelerin basıldığı yerlerdir. Bunlardan biri de yerel gazetelerdir. Sandıklı şehrinde 6 adet mahalli gazete yayınlanmaktadır. Bunlardan Sandıklı Postası ve Sandıklı Sesi haftalık olarak, Sandıklı Yıldızı, Ziraat Odası Gazetesi, Haberde Sandıklı 15 günde ve Esnaf Gazetesi ise aylık çıkmaktadır. Bir bütün olarak bakıldığında şehirde kültürel hizmetlerin önemli olduğu görülmektedir. Kültürel faaliyetlerden en önemlisi eğitimle ilgili olandır ve bunların şehir hayatına olan etkileri çok yönlü olmuştur.

V. BÖLÜM

MESKEN ÖZELLİKLERİ VE BAŞLICA ŞEHİRSEL SORUNLAR

5. MESKEN ÖZELLİKLERİ VE BAŞLICA ŞEHİRSEL SORUNLAR

Sandıklı şehri fizyonomi açısından ilgi çekici özelliklere sahiptir. Bu durum hem konutların dağılımı hem de konut türlerinde kendini göstermektedir. Sandıklı'da yerleşmenin eski dönemlere dayandığı düşünülürse arazi kullanımında ve konut mimarisinde farklı kültürlerin etkisini görmek mümkündür. Bu kültürel mozaik şehrin fizyonomik görüntüsüne yansımıştır. Şehrin alansal gelişimine yerleşmenin gelişimi kapsamında değinilmiştir. Dolayısı ile bu bölümde şehirdeki mesken özellikleri incelenecektir.

5.1. Meskenler ve Özellikleri

Sandıklı şehirde yer alan meskenler birbirinden farklı özellikler gösterirler. Şüphesiz ki meskenler farklı coğrafi ortamların tarihi ve sosyo-ekonomik faktörlerin etkisi altında gelişirler. Araştırma sahasında meskenlerin farklı yapı şekli ve malzeme nitelikleri açısından çeşitlilik göstermesi inşa edilmiş tarihlerinin farklı olmasıyla yakından ilgilidir. Şehirde konutlar yapılaş döneminin tarihi, sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasal özelliklerini yansıtır. Bu açıdan konu ele alınacak olursa şehirdeki meskenlerde yapı şekli ve malzeme açısından tarihsel olarak iki döneme ayırabiliriz. İlk dönem tarihi şehir dokusuna ait geleneksel Türk mimari özelliklerini yansıtır. İkinci dönem ise şehirde cumhuriyetin ilanından sonra yapılan meskenlerdir. Bu tarzdaki evler günümüze doğru modernize olmuş evlerdir.

Meskenlerin bitiş yıllarına bakılarak Sandıklı şehirde mekânsal gelişim açıklanabilmektedir (Tablo 46). Tablodan da anlaşılacağı üzere şehirde eski yerleşmelerden Çakır Mahallesi'nde Cumhuriyetin ilanından sonra ciddi yapılaşma görülmektedir. Daha sonraki 1960 yılına kadar yine merkezîyet özelliğini koruyan Çakır Mahallesi'nde konut yapımı sürmektedir. Bu dönem aralığında yapılaşmada Çakır Mahallesi'ni Çay Mahallesi takip etmektedir. 1960-1990 dönemleri arasında yine Çakır Mahallesi konut yoğunluğu bakımından önemli gelişme sağlar. Bu dönem aralığında ayrıca Ece Mahallesi'nde ciddi konut yapımı söz konusudur. Bu konutlar yerleşim amaçlı ve resmi kurumların kullanım amacı doğrultusunda yapılmıştır. 1990 yılından sonra bu sefer

Ece Mahallesi'nde yoğun yapılaşmalar görülmüştür (Harita 13). Bu durum şehir merkezinin daha ziyade bu yöne kayması ile ilgilidir. Tabloda ayrıca şehirselleşmeye 1960 yılından sonra katılan Şirinevler ve Yunus Emre Mahallesi'nde yapılaşma yoğunluğunu da görmek mümkündür.

Tablo 46: Sandıklı Şehrinde Binaların Bitiş Yılları.

Mahalle	-1929	1930-1959	1960-1989	1990-2000	Bilinmeyen	Toplam
Cuma	67	99	306	204	3	679
İstasyon	3	5	225	168	-	401
Çakır	114	333	846	365	5	1 663
Çay	90	252	348	126	1	817
Ece	41	116	437	433	2	1 029
Hisar	43	207	378	301	4	933
Şirinevler	-	3	397	261	-	661
Yunus Emre	-	17	219	82	-	318
Toplam	358	1 032	3 156	1 940	15	6 501

Kaynak: DİE. Verilerinden Yararlanılarak Hazırlanmıştır (2000).

Binaların kullanım amaçlarına göre incelendiğinde çalışma sahasında, konut olarak kullanımın fazlalığı yanında ticari olarak meskenlerin kullanıldığı anlaşılmaktadır. Konut fazlalığı en fazla Çakır Mahallesi'nde iken, en az konut Yunus Emre Mahallesi'nde yer almaktadır. Ticaretin yoğun olduğu merkezi Çakır, Çay ve Ece Mahallesi'nde ticari kullanım amaçlı mesken sayısı fazladır. Sanayi amaçlı kullanım yine Çakır Mahallesi'nde fazladır. Buradaki fazlalık önemli sanayicileri ofislerinin burada olmasından da kaynaklanmaktadır. Ayrıca sanayi faaliyetlerinin yoğun olduğu Şirinevler Mahallesi'nde de

sanayi amaçlı mesken sayısı fazladır. Eğitim-kültür ile sağlık-sosyal hizmetler amaçlı binalar Çakır Mahallesi'nde fazla iken resmi kurumlar Ece Mahallesi'nde toplanmıştır (Tablo 47). Çalışma alanında konut tiplerini geleneksel evler ve modern konutlar oluşturmaktadır.

Tablo 47: Sandıklı Şehrinde Binaların Kullanım Amaçları.

Mahalle	Binanın Kullanım Amacı									
	Konut ve Konut Dışı Bina	Ticari	Sanayi	Eğitim Kültür	Sağlık Sosyal Spor,	Resmi Daire	Dini	Tarımsal	Diğer	Toplam
Cuma	579	79	1	-	-	-	5	10	5	679
İstasyon	331	2	9	-	1	-	2	40	5	401
Çakır	1 341	144	51	9	19	5	10	50	16	1 663
Çay	658	130	1	-	-	2	4	9	8	817
Ece	933	54	6	5	3	11	7	-	7	1 029
Hisar	880	2	4	7	3	2	4	18	7	933
Şirinevler	601	15	26	4	1	1	4	2	2	661
Yunus Emre	308	-	-	1	1	-	3	1	3	318
Toplam	5 631	426	98	26	28	21	39	130	53	6 501

Kaynak: DİE Verilerinden Yararlanılarak Hazırlanmıştır (2000).

Şehir içinde eski binalar taş ve ahşap, yeniler ise tuğla briket ve betonarmedir. En çok tuğla kullanılır (Tablo 48). Son yıllarda ise karkas binalar çoğalmıştır. Çatılar kiremittir ve yeni yapılan binalarda her türlü lüks inşaat malzemesi kullanılmıştır (Foto 18). Sandıklı şehri geleneksel konutlara rastlanan şehirlerden biridir. Geleneksel konutların günümüze kadar ulaşmalarında başlıca bir kaç faktörün önemli olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 48: Sandıklı Şehrinde Binaların Yapı Malzemesi.

Mahalle	Beton Blok	Briket	Tuğla	Taş Kerpiç	Diğer	Bilinmeyen	Toplam
Cuma	-	4	410	256	8		679
İstasyon	2	1	380	15	2	1	401
Çakır	2	31	1 186	305	131	3	1 663
Çay	-	4	321	480	11	2	817
Ece	-	7	830	178	5	4	1 029
Hisar	-	15	602	285	24	7	933
Şirinevler	-	4	652	3	5	-	661
Yunus Emre	-	3	208	103	1	1	318
Toplam	4	69	4 589	1 625	190	18	6 501

Kaynak: DİE. Verilerinden Yararlanılarak Hazırlanmıştır (2000).

Bunlardan en önemlisi, ülkemizin bütününde olduğu gibi Sandıklı şehrinde de 1950 yılına kadar şehirleşmenin yavaş şekilde gerçekleşmesi, dolayısıyla şehirde fazla konuta ihtiyaç duyulmamasıdır. Bu tarihten sonra başlayan ve büyük ölçüde olmayan şehirleşmenin ortaya çıkardığı konut sorunu imar planlarıyla başka alanlara kaydırılmış ve 1980 yılından sonra geleneksel konutların bulunduğu alanın sit alanı olarak ilan edilmesi korunmanın başka bir nedeni olarak ortaya çıkmıştır. Çalışma alanında geleneksel konutlar, tamamı şehrsel sit alanı içinde kalan Hisar, Çay ve Çakır Mahallesi'nde yer almaktadır. Geleneksel evlerde yapı malzemesi olarak özellikle taş be kerpiçten yapılmış ve aralarda ahşap malzeme kullanılmıştır (Foto 17).

Foto17: Sandıklı'da Geleneksel Evlerden Bir Görünüm.

Foto 18: Şehirde Eski Yapıların Arasındaki Modern Konutlardan Bir Görünüm.

5.2. Başlıca Şehirsal Sorunlar

5.2.1. Altyapı ve Sorunları

Yoğun şehirleşme ve kalkınma sürecinin oluşturduğu talepler nedeniyle şehirsal alt yapı hizmetleri giderek önem kazanmıştır. Şehirsal alt yapı detaylı incelendiğinde geniş kavram olarak ele alınmaktadır. Bu kavramı sosyal ve teknik alt yapı elemanları olarak düşünmek gerekir. Bunların içerisinde sosyal alt yapı; sağlıklı bir şehir çevresi için gerekli olan eğitim, sağlık, dini, kültürel ve idari yapılar ile yeşil alanları ifade etmektedir. Böylece şehir çevresine sosyal niteliklerle hizmet sunar. Teknik alt yapı ise elektrik, doğal gaz, içme ve kullanma suyu, kanalizasyon, atık su arıtma, katı atık, haberleşme gibi hizmetler için gerekli olan tesisleri kapsamaktadır. Araştırmanın değişik aşamalarında sosyal ve teknik alt yapı hizmetleri hakkında gerekli bilgi verilmiştir. Bu kısımda, şehirsal alt yapı diye, kanalizasyon şebekesi ve katı atık toplama ve depolama hizmetleri ele alınacaktır.

Sandıklı'da kuşkusuz altyapı sorunlarının farklı boyutları bulunmaktadır. Gerçekten hızlı nüfus artışıyla ilişki olan alt yapının temel unsurları, her şehrin kendine has özellikleri ile farklılık göstermektedir. Sandıklı'da farklılık gösteren alt yapı unsurları temelde ortak bazı sorunları içermektedir. Bunlardan en önemlilerinin başında kanalizasyon ve katı atık sorunu gelmektedir.

Sandıklı su şebekesi ilk defa 1936'da İller Bankası tarafından yaptırılmıştır. Fakat şebeke 1980'li yıllarda yetmemeye başlamıştır. Bu dönemde yeni etütler ve projeler yapılarak şebeke yenilenmiş ve yeni eklemeler olmuştur. İçme suyu Karacaören'den gelmektedir. Ayrıca kaplıca ile Sandıklı şehri arasındaki Derinkuyu motopompları ve çevrede açılan kuyular vasıtasıyla içme suyu temin edilmektedir.

Kanalizasyon şebekesine Sandıklı'da ilk defa 1940 yılında başlanmıştır. Daha sonra İller Bankası tarafından 1960 ve 1970 yılları arasında 10 km.ye yakın yeni şebeke ilave edilmiştir. 1970 yılından sonra belediyenin katkıları ile şebeke yenilenmekte yenileri ilave edilmektedir. Kanalizasyon şebekesi Sandıklı şehri için çok ciddi problem teşkil etmemektedir. Şehir özellikle ovaya doğru hafif eğimli düzlük boyunca gelişti için kanalizasyon dağıtım ve toplama işleri kolaylıkla yürütülmektedir. Fakat bu durum 1980

yılına kadar istenilen seviyede gelişmemiştir. Kanalizasyon sistemi 1980 yılından sonra gelişmeye başlamış ve özellikle de yerleşmeye yeni açılan alanlarda standart hâle getirilmiştir.

Tablo 49: Sandıklı Binaları Pis Su Tesisatının Bağlı Olduğu Yerlerin Mahallelere Göre Durumu.

Mahalle	Binanın Pis Su Tesisatının Bağlı Olduğu Yer					Toplam
	Kanalizasyon	Fosseptik	Diğer	Kullanmayan	Bilinmeyen.	
Cuma	666	9	-	1	3	679
İstasyon	290	103	-	3	5	401
Çakır	1 629	8	1	24	1	1 663
Çay	815	-	2	-	-	817
Ece	1 022	4	2	1	-	1 029
Hisar	857	70	2	4	-	933
Şirinevler	616	34	-	-	-	661
Yunus Emre	301	16	-	1	-	318
Toplam	6 196	244	7	34	9	6 501

Kaynak: DİE. Verilerinden Yararlanılarak Hazırlanmıştır (2000).

Günümüzde şehirde 6 501 konutun 6 196'sı kanalizasyon şebekesine bağlıdır (Tablo 49). Bu değer dikkate alındığında genel itibari ile pis su tesisatı açısından şehirde sıkıntı yoktur. Mahalle açısından ele alındığında Çakır ve Ece Mahallesi'nde konut yoğunluğunun etkisi ve merkezîyet özelliği dolayısı ile kanalizasyon şebekesine bağlı mesken sayısı oldukça fazladır. Buna karşın şehrin kenar mahallerinden İstasyon Mahallesi ile ilk yerleşmelerin olduğu Hisar Mahallesi'nde fosseptik çukurları kullanımı yaygındır. Bilindiği gibi fosseptik çukurlar, toprağa aktardıkları atık yük ile çok kaliteli bir potansiyel

olan yeraltı sularını ağır bir biçimde kirletmektedir. Bu nedenle fosseptik çukur kullanımının kademeli olarak kaldırılması gerekmektedir. Şirinevler Mahallesi'nde ise dışa akışı olan sulara pis su boşaltımı yapan konutlar bulunmaktadır. Bu da çevre kirliliğini tetikleyen önemli faktörlerden biridir.

Kanalizasyon sisteminin mevcut oluşu önemli olmakla beraber, atık suyun arıtılmadan deşarj edilmesi, önemli çevre sorunlarına neden olabilmektedir. Şehrsel yerleşmelerde bir de katı atık sorunu önem arz etmektedir. Sandıklı'da katı atıklar şehrin kenarında kurulduğu Kumalar dağı'nın eteklerine dökülmektedir. Şehirde Tepekent mevkiine yakın olan bu depolama yeri yerleşmelere çok da uzak değildir (Foto 19). Bu husus önemlidir ve gelecekte yerleşmelerin çöp dökme alanına yaklaşması ile birlikte ciddi sıkıntılar oluşabilecektir. Katı atık sorunu pek yaşanmamakla birlikte depolama konusunda zamanla aşırı yığılmanın etkisi ile özellikle metan gazı birikimi meydana gelebileceği ihtimali göz önünde bulundurulmalıdır.

Foto 19: Sandıklı Çöp Dökme Alanı.

5.2.2. Konut ve Gecekondu Sorunu

Sandıklı'da hızlı şehirleşme sürecine bağlı olarak, konut sorunu önemli bir hâl almaktadır. Son 20 yılda kırdan göç alan şehirde mesken inkişaf alanının genişliği dolayısı ile ciddi konut sıkıntısı yaşanmamaktadır. Özellikle Başbakanlık Toplu Konut İdaresi'nin yaptırdığı 192 adet daire bu tür sıkıntıları giderecek nitelikte olmuştur. Buna karşın şehirde konut sorunları içerisinde şehrsel görünüm açısından gecekondu tarzı yapılaşmalar mevcuttur. Daha önce bahsedildiği gibi çalışma sahasında son 15 yılda meydana gelen hızlı şehirleşmenin getirdiği yapılaşma gecekondu sorununu da ortaya çıkarmıştır. Fakat bu gün şehirde gayri resmi istimlâk resmi kayıtlarda gözükmemektedir. Bunun nedeni sonrada gecekonduların imar affına uğramalarıdır. Şehir imar planlarına daha sonradan bu konutları eklenmiştir. Bunun en tipik örneklerine Çay Mahallesi ve Hisar Mahallesi'ndeki gecekonduarda rastlanmaktadır (Foto 20).

Foto 20: Çay Mahallesi'ndeki Sonradan İmar Affına Uğramış Gecekondulardan Bir Görünüm.

Gece konu sorununu bir başka boyuta da meskenlerin özellikle topografik açıdan uygun olmayan alanlarda yoğunlaşmış olmasıdır. Gerçekten Sandıklı şehrinde zemin şartları veya rölyef bakımından arızalı ya da kuru akarsu vadisine yerleşmiş meskenler mevcuttur. Özellikle Çay Mahallesi'nde alüvyal zemin üzerinde eski vadi tabanına yerleşmiş gece kondular aşırı yağışlı dönemlerde sel felaketi ile karşı karşıyadır.

5.2.3. Ulaşım Sorunu

Araştırmamıza konu olan Sandıklı şehrinde planlama sorunlarına konu olan bir başka hususta ulaşım sorunudur. Gerçi bu sorun son yıllarda önemli adımlar atılarak çözülmeye çalışılmıştır. Bununla birlikte şehirde park sorunu da kendini göstermektedir. Gerçekten şehir içi ulaşımdan kaynaklanan problemler, şehrin yerleşim düzeni ve planıyla yakından ilgilidir. Sandıklı cadde ve sokak sistemleri tarihin eski dönemlerinden kaldığı için günümüz trafiğini zor kaldırmaktadır.

Foto 21: Şehirde Belediye Meydanına Yakın Kurulmuş At Arabası Durağı.

Özellikle Uzun Çarşı ve Hisar'ın yakın çevresi dar sokakları dolayısı ile ciddi problemlere neden olmaktadır. Bunun yanında şehirde alansal büyüklükle orantılı olmayan araç sayısı mevcuttur. Ayrıca araç çeşitliliği ve sayısını taşıyacak yeterli ulaşım ağlarının olmayışı da ulaşım sorunlarını ortaya çıkarmıştır.

Sandıklı'da araç çeşitliliği ve sayısını yansıtacak verileri incelendiğinde, şehrin yoğun araç trafiğine sahip olduğu anlaşılır. Buna göre Sandıklı'da toplam araç sayısı 12 915'tür. Bu durum bile sınırlı bir saha içinde yerleşim düzeninin kaldıramayacağı bir yoğunluğu ifade eder. Çalışma sahasında özellikle özel otomobile olan ilginin fazlalığı dikkati çeker. Şehirde tescilli araç sayısı açısından motosikletin de fazlalığı dikkati çekmiştir. Bu durum trafik hacmini ve kaza sayılarını artırmaktadır. Tarımsal özelliğini kaybetmemiş şehirde traktörler günün her saatinde şehir içinde aktif olarak çalışmaktadır. Aynı zamanda at arabasıyla taşıma kültürü de halen devam etmektedir. Hatta bu arabalar şehrin merkezi yerinde kendilerine durak edinmişlerdir. Şehir içi trafiğinde önemli bir yer teşkil eden bu arabalar gereksiz yoğunluğa sebep olmaktadır. Daha ucuz taşıma yapması nedeni ile halk tarafından kullanılan bu araçların kaldırılmasına yönelik çalışmalar yapılmalıdır. Şehir içi traktör ve motosiklet kullanımına da kademeli olarak sınırlama getirilmelidir. Özellikle İstasyon, Belediye Önü ve Yunus Emre Caddeleri gibi yoğun kullanımına sahip yerlerde bu planlamalar yapılmalıdır. Sandıklı'da ayrıca otopark sorunu da yaşanmaktadır. Yaz aylarında gurbetçilerin gelmesiyle yüksek sayıda araç yoğunluğu olmaktadır. Bu nedenle bunu karşılayacak otopark alanları yeterli değildir. Özellikle ana caddeler taşıtların park yoğunluğu altındadır.

İmar plan kararların en önemli eksikliği de ulaşım şebekesini bu yönleri ile ele almayıdır. Ayrıca imar yasasının 37. maddesi gereğince, otoparka gereksinmesi olan yapı ve kuruluşlar için, otopark yeri ayrılmadığı sürece, o yapıya yapı izni verilmeyeceği ve otopark gerçekleştirilmedikçe, o yapıya kullanma izni verilmeyeceği karara bağlanmıştır (Keleş, 1984: 141). Ne yazık ki çalışma sahsında bu hususlara dikkat edilmemiştir. Şehir genelinde tespit edilen ulaşım sorunlar kısaca bunlardır. Şimdilik çok ciddi sıkıntı yokmuş gibi gözükse de gelecekte önemli sıkıntıların doğabileceği mümkündür. Dolayısı ile bu konuda gerekli planlama çalışmalarının yapılması zorunluluk arz etmektedir.

5.2.4. Jeotermal Kaynakların Kullanım Sorunu

İçinde birçok sıcak su kaynağı olan Hüdai Kaplıcası Türkiye’de Avrupa standartlarına uygun önemli kaplıcalardan biridir. 30 dönümlük arazi üzerine kurulan kaplıcaya balneolojik amaçlı binlerce yerli ve yabancı turist gelmektedir. Bunun haricinde kaplıca suları konut ısıtma ve seracılıkta kullanılmaktadır. Yapılan çalışmalar neticesinde konut ve işyerlerini ısıtma amaçlı ilk proje 1994 yılında başlamıştır. 1998 yılında 500 konut ısıtılırken 2004 yılında bu sayı 3 500’ü bulmuştur. Isıtma sistemi belediye tarafından kurulmuş Sanjet şirketi tarafından işletilmektedir. Şehirde sıcak sular eşanjör sistemi ile özellikle merkezi iş alanları ve resmi dairelerin yoğun olduğu alanları ısıtılmaktadır. Lokasyon olarak Çakır, Cuma, Çay, Ece ve Şirinevler Mahallelerinin merkeze yakın kısımlarını kapsamaktadır. İstasyon Caddesi’nin doğusu, Yalıncağ Caddesi, Kale Sokağı’nın güneyi, Ali Çetinkaya Sokağı’nın batısı, şehrin merkezindeki konut ve iş yerleri ısıtılmaktadır. Günümüzde hali hazırdaki konut sayısının hemen hemen yarıya yakını ısıtılmaktadır. Belediyenin gelecek için projelerdeki hedefi 7 000 konutunun ısıtılmasıdır. Kaplıca konusunda önemli sorunların başında termal kaynakların ısınma mı yoksa turizm amaçlı kullanılması konusudur. Bu konuda ciddi planlamalar yapılmalı ve geleceğe yönelik adımlar atılmalıdır. Kaplıca konusunda ayrıca reklâm ve tanıtımın yaygınlaştırılması gerekmektedir. Özellikle de yurt dışına yönelik tanıtım çalışmalarına hız verilmelidir.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Çalışma alanı, Ege Bölgesi'nin İç Batı Anadolu Bölümü'nde yer almaktadır. Sandıklı şehri iki jeomorfolojik birimin temas noktasında kurulmuştur. Bu jeomorfolojik birimler; volkanik Kumalar Dağlık kütlesi ve Sandıklı Ovası'dır. Sandıklı Ovası, verimli toprakları ve geniş düzlükleri dolayısıyla her dönemde şehir ekonomisinin şekillenmesinde etkili olmuştur. Ayrıca ovanın çeşitli yönlerden gelen yolların kesişme noktasında yer alması, şehrin önemini sürekli canlı tutmuştur. Mekânsal yayılış bakımından ovanın morfolojik yapısı ve topografik eşikler nedeniyle Sandıklı şehri, kuzey-güney yönünde genişlemiştir.

Şehir ve çevresinde birçok jeolojik zamanlara ait birimler bulunmaktadır. Alüvyal arazi şehrin üzerinde yer aldığı en geniş formasyonu oluşturmaktadır. Alüvyal arazinin gevşek zeminli oluşu ve sahanın jeolojik geçmişi nedeniyle ovanın önemli bir kısmının birinci dereceden deprem bölgesi oluşu, şehrin daha ziyade yatay yönde mekânsal büyümesine neden olmuştur. Bu jeolojik yapının şehir ve çevresine olumsuz etkileri yanında, olumlu bir takım katkıları da vardır. Bunlardan en önemlisi jeotermal enerjinin varlığıdır. Tektonik yapıya bağlı olarak oluşan faylar, jeotermal enerjinin oluşumunu hazırlayan temel koşullardandır. Şehirde jeotermalin konut ısıtılmasında sağlık turizmine hatta seracılığa kadar kullanımı, bu enerji kaynağının daha çok araştırılmasını zorunlu kılmaktadır. Ayrıca mevcut debinin artırılması gerekmektedir. Çünkü soğuk geçen kış günlerinde daha fazla sıcak su debisine ihtiyaç duyulmaktadır.

Sandıklı'da karasal karakterli yarı kurak İç Anadolu iklimi hâkimdir. Dolayısıyla kış mevsimi uzun ve soğuk geçmektedir. Bu mevsimde basınç değerlerinin de yüksek oluşu, antisiklonal rejimin hâkim olmasına neden olmaktadır. Bir yandan konutlarda kullanılan yakıtların cinsi ve Kumalar volkanik kütesinin topografik engel oluşturması, bir yandan da ortalama rüzgâr hızının fazla olmaması, ayrıca sanayi faaliyetler ve diğer etmenler şehirde hava kirliliğine neden olmaktadır. Halen kullanılan jeotermal enerjinin yaygınlaştırılması halinde kirliliğin azalacağı düşünülmektedir.

Sandıklı isminin nereden geldiği konusunda çeşitli görüşler belirtilmiştir. Araştırma sahasında halkla yapılan mülakatlarda ilçenin bulunduğu yerin coğrafi yapısı ile yerleşim

yerinin adı arsında ilişki kurularak Sandıklı ismin verildiği belirtilmiştir. Sandıklı'nın hemen hemen dört bir tarafı dağlarla (Sandıklı, Akdağ, Kumalar, Burgaz, Ahır ve Kükürt Dağları) ile çevrilidir. Sandığa benzer bu coğrafi görünüm dolayısı ile Sandıklı isminin verilmiş olabileceği tahmin edilmektedir. Buna karşılık tarih araştırmalarda bu konuda farklı yorumlar ortaya atılmıştır. Daha önce Sandıklı'daki yerleşim birimine Sibotce (Sibotus) isminin verildiğini belirtmiştir. Başka bir çalışmada ise yine sandık manasında Kibotos adı kullanılmıştır. Hititler döneminde ise bugünkü Sandıklı'nın bulunduğu yerlere Samuka denildiği ve bunun sandık anlamına geldiğini ifade eden araştırmalar da yapılmıştır.

Sandıklı'da yerleşmenin gelişimini anlamak için Afyonkarahisar ve genelindeki iskân faaliyetlerinin tarihi seyrinin incelenmesi gerekmektedir. Afyonkarahisar, Ege Bölgesi'nin İç Batı Anadolu kısmında kuzey-güney ve doğu-batı uzanımı ile coğrafi açıdan bir intikal bölgesi olarak bilinmektedir. Yani, Anadolu içerisinde bir köprü, bir geçiş noktası ve tampon bölgesi olma özelliğine de sahiptir. Bu özelliği ile tıpkı Anadolu'daki diğer yerleşim yerleri gibi tarihin her döneminde beşeri faaliyetlere sahne olmuştur. Geçiş özelliği dolayısıyla Afyonkarahisar'da birçok defa yapılan kazı çalışmalarında hem Batı Anadolu'ya hem de Orta Anadolu'ya ait kültürel motifler ve eski eşyalar ortaya çıkartılmıştır. Çalışma alanı ve çevresi, çeşitli dönemlerde, sırsıyla, Arzava, Hitit, Frigler, Lidyalılar, Persler, Helenler, Bergama ve Pont krallıkları ile Roma ve Bizans İmparatorluklarının hâkimiyeti altında kalmıştır. Sandıklı şehri, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde önemli bir idari merkez olmuştur.

Sandıklı'da Cumhuriyetin ilanından sonra 1950 yılına kadar Türkiye'de birçok şehirde olduğu gibi yeniden yapılanma ve atılım döneminin ilk aşaması gerçekleşmiştir. Bu dönemde alt ve üst yapıda önemli gelişmeler olmuştur. Gelişmeler bir yandan mevcut eski dokuda yaşanırken, bir yandan da bu dokuyu çevreleyen alanlar (bugünkü Yunus Emre Bulvarı) ve İstasyon Caddesi üzerinde gerçekleşmiştir. Sandıklı su şebekesi ilk defa 1936'da İller Bankası tarafından yaptırılmıştır. Kanalizasyon şebekesine ise ilk defa 1940 yılında başlanmıştır.

Şehir nüfusu 1940 yılında 6 879 iken kır nüfusu 38 562 idi. O dönemde şehir Hisar, Cuma, Çay ve Ece Mahallesi'nde yoğun olarak 2-3 katlı yapılardan oluşuyordu. Sandıklı nüfus özellik açısından şehir olarak tanımlanmasa bile mekânsal görünüm olarak Sandıklı o dönemki diğer yerleşmelere göre küçük bir şehir havası vermektedir. Günümüze doğru ise şehrin çehresi oldukça değişmiştir. Bu değişim aynı zamanda şehrin içyapısı ve mimari tarzında da açık bir şekilde görülmektedir. Ancak 1950 yılına kadar Sandıklı'da şehrsel dokunun geleneksel Osmanlı mimarisinin bir devamı şeklinde olduğu anlaşılmaktadır. Bunun en güzel görüldüğü yerler cadde ve sokaklar olmuştur. Sandıklı 'da cumhuriyetin ilanından sonra şehrin gelişmesi sağlayan en önemli olay ise demir yolu ağının kurulmuş olmasıdır. Sandıklı demir yolu hattının yapımına 1934 yılında başlanmış ve 22 Ocak 1936 yapımı tamamlanarak ilk tren seferi düzenlenmiştir. Böylece şehrin hemen batısına bugünkü İstanbul-Denizli-Antalya karayolunun alt tarafına gar kurulmuştur. Şehir merkezine mesafesi yaklaşık 1 km. olan garla merkez arasında İstasyon Caddesi gelişme göstermeye başlamıştır. İstasyon Caddesi'nin gelişmesi, şehirleşmenin önemli bir ayağını oluşturmaktadır. Çünkü garın merkeze olan konumu neticesinde şehrin mekânsal olarak gelişme yönünün o tarafa doğru kaymasına neden olmuştur.

Şehrin gelişimi 1950 yılından sonra Türkiye'deki birçok yerleşmede olduğu gibi hızlı bir değişim başlamıştır. Fakat 1960 yılında başlayan yurt dışına göçler şehrsel nüfusu etkilemiştir. Bu durum şehirleşme sürecin yavaşlatmıştır. 1983 yılında küçük sanayi sitesinin kurulması ve yeni sanayilerin ortaya çıkması nüfus artışı ile birlikte şehirde mekânsal değişim kendine göstermeye başlamıştır. Sandıklı şehirde gelişim 1990 yılından sonra da devam etmiştir. Şehrin yeni konut alanlarının yerleşmeye açılışı, meslek yüksek okulunun kuruluşu, sanayide yeni yatırımlar, Sanjet'in hizmete açılışı ve çevre yolunun hizmete girişi belirtilmesi gereken önemli gelişmelerdir. Sanjet'in kurulması şehrin yatay yönde gelişimi de etkili olan diğer bir faktör olmuştur.

Şehir bugün mücavir alanı sınırları içerisinde kuzey-güney yönünde büyümektedir. Bir bütün olarak şehrin mücavir alanının sınırları komşu beldelerin mücavir alanları tarafından belirlenmiştir. Sandıklı şehirde yerleşme, kuzey-güney yönünde gelişmektedir. Planlama ve farklı yönlerde bulunan beşeri yapılar bu yönde büyümenin diğer nedenleridir.

Zaten şehir alt yapısı için yer seçilirken, şehrin bu yönde gelişme eğilimleri dikkate alınmıştır. Örnek olarak çöp depolama alanı şehir yerleşme alanının hemen doğusunda yer almıştır. Bu durumun ileride bazı sorunlara neden olabileceği düşünülmektedir.

Sandıklı şehir nüfusu 1927-2000 yılları arasında genel olarak devamlı artmıştır. Ancak artış miktarında dönemler arasında farklılıklar yaşanmıştır. Şehir nüfusu 1965 yılında ilk olarak şehir olma kriteri olan 10 000 sınırını geçmiştir. Çalışma alanı 1980-2000 dönemleri arasında ise 37 000 kişiyi geçmiş, böylece nüfus miktarı açısından orta büyüklükte bir şehir olma özelliği kazanmıştır. Bu dönemler arasındaki nüfus artışı, sanayileşme ve şehrin cazibe merkezi olması nedeni ile gerçekleşmiştir. Ancak genel olarak şehir nüfusundaki artış daha çok doğal nüfus artışından kaynaklanmıştır. Sandıklı ilçesinde göç olgusu, 1960-1980 dönemleri arasında ciddi şekilde yaşanmıştır. Ancak 1980 yılından sonra şehre, çevredeki kırsal yerleşmelerden büyük oranda göç olmuştur.

Çalışma alanında modern aile tipi yaygındır. Ortalama hane halkı büyüklüğü 4.3 kişi kadardır. Bu değer gerek il gerekse ülke ortalamasından düşüktür. Şehirde şehrsel aile tipinin yaygınlaşması ile konuta olan ihtiyaç artacaktır. Dolayısıyla bundan sonra yapılacak planlamalarda bu hususun dikkate alınmasında fayda bulunmaktadır.

Şehir nüfusunun mahallelere dağılışı düzenli değildir. Nüfus miktarı bakımından az nüfuslu mahalleler çoğunluktadır. Şehir nüfusunun yaklaşık % 50'si Ece ve Çakır Mahallesi'nde yaşamaktadır. Öyle anlaşılmaktadır ki aynı durum, adı geçen mahallelerin merkezi konumları ve alt yapılarının yeterli oluşuna bağlı olarak gelecekte de devam edecektir. Bu durum söz konusu mahallelerde emlak fiyatlarını artırmıştır. Hiç kuşkusuz emlak fiyatlarındaki artış sadece yukarıda açıklanan nedenlerden kaynaklanmamıştır. Sanjet'in adı geçen mahallelerde hizmete girişi artışın bir diğer nedeni olmuştur. Buna göre yapılacak iş, alt yapısı, özellikle su ve kanalizasyonu eksik mahalleleri cazip hale getirmek ve belirli bir yerde nüfusun toplanmasını önlemek olmalıdır. Bu konuda Sanjet cazibe aracı olarak kullanılabilir. Ancak unutulmamalıdır ki gelecekte şehir nüfusunun artışı ve şehrsel gelişim ancak sanayi faaliyetlerinin artması ile gerçekleşecektir.

Sandıklı'da sanayinin istenilen düzeyde gelişmemesi nedeniyle istihdamın esas kaynağı hizmetler sektörü olmuştur. Şehir bu açıdan genel hizmetlerin hâkim olduğu şehir

olarak tanımlanabilir. Hizmetler sektöründe ise istihdam kapasitesi toplumsal hizmetlere bağlı kalmış, söz konusu hizmetlerin işgücü arzını karşılayamaması ise, işsizlik sorununun ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Çalışma alanında sanayi uzun süre gelişmemiştir. 1983 yılına kadar sanayide istihdamın esas kaynağı devlet sektörü olmuştur. Bu yıldan itibaren, birçok nedenle birlikte, özellikle ülke ekonomisinde izlenen ekonomik politikalar sebebiyle, özel sektör ön plana çıkmıştır. Bugün şehirde iki önemli sanayi kolu mevcuttur. Bunlardan biri taş ve toprağa dayalı sanayi, diğeri ise tarımsal hammadde kullanan gıda sanayidir. Tarımsal hammaddelerden hayvansal ürünler önemlidir. Çeşitli pazarlama zorlukları, kontrolsüz yapılan hayvan giriş ve çıkışları buna bağlı olarak ortaya çıkan hayvan hastalıkları hayvancılık sektöründe görülen başlıca sorunlardır. Şehir ve çevresinde hayvan giriş ve çıkışları kontrol altına alınmalıdır. Ayrıca tarım dayalı sanayi şehirde önemli istihdam alanını oluşturur. Sandıklı'da özellikle un ve yem sanayi gelişmiştir. Sandıklı Ovası'nda patates önemli bir üründür. Dolayısı ile patates hammaddesine yönelik sanayinin özendirilmesi gerekmektedir

Şehirde sanayi yerleşim alanının daha çok güneyinde yer seçmiştir. Bu bakımdan Sandıklı-Dinar karayolu önemli gelişim alanlarıdır. Bundan sonra kurulacak sanayiler için bu alanlar seçilmelidir. Şehir, bir küçük sanayi sitesine mevcuttur. Organize sanayi bölgesinin kurulması söz konusudur fakat bu konuda yeterli adımlar atılmamaktadır. Kısaca şehir çeşitli yönlerden gelen kara ve demiryolu ulaşımının üzerinde oluşu, büyük tüketim merkezlerine yakınlığı potansiyel sanayi yatırımları için optimum koşullara sahiptir. Bu nedenle müteşebbislerin özendirilmesi gerekmektedir.

Sandıklı şehrinde ticaret hayatı Osmanlı'nın son dönemlerinde canlı olmuştur. Ticaret Odası 1885 yılında, Ziraat Bankası şubesi 1890 yılında ve ilk Osmanlı Bankası şubesi 1911 yılında kurulmuş olması şehrin o dönemin ticaret merkezi olduğunun açık bir göstergesidir. Bu durum şehrin coğrafi konumu ile ilgili olduğu gibi şehrin Osmanlı döneminde önemli bir idari merkez olmasından da kaynaklanmaktadır. XX. yüzyılın başlarında demiryolunun şehre ulaşması ile ticarete canlılık devam etmiştir. 1980 yılından sonra karayollarındaki gelişmeler ve şehir çevresinin tarımsal potansiyelinin artması tarıma

dayalı ticaretin yaygınlaşmasına neden olmuştur. 1960-1970 döneminde daha çok küçük esnaf grubunun yaygın olduğu şehirde, sonraki yıllarda şirketleşme ve buna bağlı olarak uzmanlaşma giderek önem kazanmıştır. Bugün ticarete konu olan mallar sadece tarımsal kökenli ürünler değil sanayi ürünleri de olmaktadır. Bu durumun gelişmesi bir yandan yerel sermayenin birleşmesine, bir yandan da sanayinin gelişmesine ve sanayi ile uğraşan nüfusunun artışına bağlıdır

Sandıklı'da kültürel etkinlikler her dönem canlı olmuştur. Bu durumun birçok somut örneği vardır. Şehir Selçuklu ve Osmanlı döneminde medreselere ve camilere sahip olmuştur. Birçok ilim adamı ve sanatçının yetiştiği şehirde, bu kültürel miras bugün değişik etkinliklere malzeme kaynağı olmaktadır. Kültürel etkinliklerdeki canlılığı, şehirde yayınlanan 6 yerel gazeteden anlamak mümkündür.

Kültürel etkinliklerden biri de eğitimle ilgili olanlardır. Sandıklı şehrinde okuma-yazma oranı Türkiye ortalamasından yüksektir. Bir okul bitirenler arasında ilkokul ve lise mezunu olanlar çoğunluktadır. Eğitim kurumları Cumhuriyetle birlikte artan ihtiyaca bağlı olarak sayısal olarak artmıştır. Zamanla gelişen eğitim kurumları ile bugün şehir, özel okullara, Anadolu lisesine, daha da önemlisi üniversiteye sahiptir. Sandıklı'da ilk ve orta öğretim kurumlarında bir takım fiziki yetersizlikler mevcuttur. Sorunun daha fazla yatırım yapılarak çözümü mümkündür. Eğitim konusunda karşılaşılan başka bir sorun ise eğitim tesislerinin fiziki planlamasında yanlış yer seçimidir. Aynı sorunun yaşanmaması imar plânları yapılırken Milli Eğitim yetkilileri ile koordineli çalışılması ile mümkün olacaktır.

Sandıklı ilçesinin arazisinden tarih boyunca önemli yollar geçmiştir. Bu durum ülke fiziki coğrafya koşulları ve bağlı olduğu Afyonkarahisar ilinin özel konumundan kaynaklanmıştır. Ayrıca Anadolu'da değişen siyasi koşullar ilçe arazisinden geçen bu yolların güzergâhında önemli değişikliklere neden olmuştur. Şehir, ülke ulaşım coğrafyasında geçiş alanı olma gibi bir özelliğe sahiptir. Konu karayolları açısından incelenirse, bu özelliğin şehir ekonomisine beklenen ölçüde fayda sağlamadığı gözlenmektedir. Ancak yinede de şehirselleşimi etkilemiştir. Buna karşın şehrin ulaşım güzergâhları üzerinde yer almasının olumsuz etkileri de olmuştur. Nitekim Sandıklı şehri çevresinde trafik yoğunluğunun yüksek olmasına nedeni ile trafik kazası oranını yüksektir.

Araştırma sahasının yakın çevresiyle ilişkisini belirleyen iki önemli unsur dikkat çekicidir. Bunlar; coğrafi mesafe ve nüfus miktarıdır. Şehirden uzak belde ve köylere kendilerine en yakın ilçe merkezlerine yönelmişlerdir. Şehre yönelen alanlarda köy yolları standartlarındaki yükseklik ulaşımı kolaylaştırmıştır. Araştırma sahasında şehir içi ulaşımı bakımından önemli gelişmeler yaşanmıştır. Başlangıçta kamu tarafından sağlanan toplu taşıma hizmetleri, 2004 yılında özelleştirilmiştir. Ancak bugün toplu taşımacılıkta bir takım sorunlar yaşanmaktadır. Durak kavramının olmayışı, bazı alanlarda toplu taşıma araçlarının beklemesi, ulaşımın minibüslerle yapılması, bazı güzergâhlarda çevre köylerin şehir içi ulaşımına katılmaları ve bazı güzergâhlarda az sayıda yolcu potansiyelinin bulunması başlıca sorunlar olarak ortaya çıkmaktadır. Şehir belediyesinin etkili denetimi ile bu sorunlardan bazılarının ortadan kalkması mümkündür. Bir bütün olarak bakıldığında, şehir içi ulaşım, şehirde hareket halinde olan bütün araçları kapsamaktadır. Bu açıdan çalışma alanında bir takım sorunlar yaşanmaktadır. Bunlar trafik sıkışıklığı ve araç park sorunudur. Bu konuda belediyenin çalışmaları önemlidir.

Şehir, karayolu açısından olduğu kadar demiryolu açısından da önemli konumdadır. Demiryolunun şehre çok yönlü katkısı olmuştur. Çalışma alanında kurulan ilk büyük sanayiler demiryolu ulaşımı sayesinde gerçekleşmiştir. Yine Cumhuriyetin ilk yıllarında şehir ve çevresine genel hizmetlerin sunumu konusunda demiryolunun rolü inkâr edilemez. Demiryolunun şehir ekonomisine katkısı eskisi gibi devam etmemektedir. Demir yolu taşımacılığı çağın gerekliliğine uygun donatılmadığından gerekli ilgiyi görememektedir. Bu konuda tüm ülkede olması gerektiği gibi Sandıklı'da da demir yolu ulaşım ağına önem verilmesi gerekmektedir.

Sandıklı şehri ve yakın çevresinde, tarihi geçmişi ve doğal yapısı nedeniyle birçok turizm çeşidinin gelişmesi söz konusu olmuştur. Bunlardan en önemlisi termal turizmdir. Termal turizm özellikle 1990 yılından sonra ciddi gelişme kaydetmiştir. Daha çok yerli turistler tarafından ziyaret edilen çalışma alanı ve yakın çevresinde, turistlerin esas geliş nedeni termal çekiciliklerdir. Konaklama probleminin önemli ölçüde yaşandığı kaplıca, diğer önemli bir problem geceleme süresinin kısalığıdır. Kaplıca konusunda diğer önemli sorun termal kaynakların ısınma mı yoksa turizm amaçlı mı kullanılması konusudur. Bu

konuda ciddi planlama yapılmalı ve geleceğe yönelik adımlar atılmalıdır. Bu konuda öncelikli olarak, kaplıca için bilimsel alt yapısı olan kalifiyeli personel yetiştirilmesi gerekmektedir. Bunun için Sandıklı Meslek Yüksek Okulu'nda Termal Turizm ve Kaplıca İşletmeciliği bölümü açılmalıdır. Çalışma alanında ortaya çıkan bir başka turizm çeşidi ise transit turizmdir. Transit turizm şehrin ülke ulaşım coğrafyasındaki konumuna bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Sandıklı'da bu konuda gerekli adımlar atılmamıştır. Yapılacak planlama ile şehir turizmüne hizmet edecek unsurların bu alanda toplanması sağlanmalıdır. Özellikle Sandıklı'da arkeoloji müzesi olması bu konuda yapılması gereken turistik adımlardır. Şehir ve çevresinde mevcut turizm potansiyelinin değerlendirilmesi yukarıda anlatılanlara ek olarak etkili tanıtım ile mümkün olacaktır.

Çalışma alanında sağlık hizmetleri verilen bir başka hizmettir. Sağlık hizmetleri açısından da kaplıcanın önemli bir yeri vardır. 30 dönümlük arazi üzerine kurulan Hüdai Kaplıcasına balneolojik amaçlı binlerce yerli ve yabancı turist gelmektedir. Ancak kaplıcanın tanıtımı konusunda yetersizlik söz konusudur. Özellikle de yurt dışına yönelik tanıtım çalışmalarına önem verilmelidir.

Coğrafi bir bakış açısı ile ele aldığımız Sandıklı şehri, doğal çevresi kadar sosyo-kültürel açıdan da zengin bir yapıya sahip bir ortamda kurulmuştur. Ancak belirtilen özelliklerin yeterince fark edilmediği anlaşılmaktadır. Araştırmamız sonucu ortaya çıkan bu tezin, sahaya yönelik yapılacak yatırımların planlanmasında ve stratejik kararların oluşturulmasında dikkate alınacağı ümit edilmektedir.

KAYNAKÇA

- Ardos, M., 1978, Afyonkarahisar Bölgesinin Jeomorfolojisi, İst. Ün. Edb. Fak. Yay., No: 2418, Coğ. Enst., Yay. No: 97, İstanbul.
- Ardos, M., 1995, Türkiye Ovalarının Jeomorfolojisi, Çantay Kitapevi, İstanbul.
- Arınç, K., 2001, Tatvan Şehri, Atatürk Ün. Yay. No: 925, Fen-Edb. Yay. No: 99, Erzurum.
- Aslanapa, O., 1991, Anadolu'da İlk Türk Mimarisi, Başlangıcı ve Gelişmesi, Atatürk Kül. Mer. Yay. Ankara.
- Atabek, Ö.F., 1997, Afyonkarahisar Vilayeti Tarihçesi, Afyonkarahisar.
- Aygen, M.S., 1979, Afyonkarahisar Kaplıcaları ve Maden Suları, Türkeli Yay., Afyonkarahisar.
- Bal, H., 1999, Kent Sosyolojisi, Turhan Kitabevi, Ankara.
- Barkan Ö. L. 1953, Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi, Türkiyat Mecmuası, X, s.1-26.
- Bayar, M., 1999, "XVI. Asırda Afyonkarahisar Çarşıları ve Ticaret Hayatı", Standard, s. 32-36.
- Baykara, T., 1988, Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I, Anadolu'nun İdari Taksimatı, Türk Kül. Arş. Enst. Yay. 86, Seri: VII-Sayı: A.7, Ankara.
- Beaujeu-Garnier, J., Chabot, G., 1967, Urban Geography, John Wiley & Sons Inc, New York.
- Bilgin, A., 1989, "Yerleşme Alanlarının Seçiminde Jeomorfoloji", Jeomorfoloji Derg., C: 17, S. 17, s. 35-42.
- Bulduk, Ü., 1993, XVI Asırda Karahisar-ı Sahib Sancağı, Ankara Ün. Sos. Bil. Enst. Genel Tarih ABD, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara.
- Çelebi, E., 1971, Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Cilt:13, İstanbul.
- Cerası, M. M., 2001, Osmanlı Kenti (Çev.: A. Ataov), Yapı Kredi Yay., İstanbul.

- Cezar, M., 1996, "Türkler ve Şehirleri", İslam Geleneğinden Günümüze Şehir ve Yerel Yönetimler 1, s. 271-279.
- Chaput, E., 1943, Phrygie, E.Bocart, Paris.
- Çıracı, H., Kerimoğlu, E., 2002, "Şehirlerde Turizm Gelişimi ve Genel Politikalar, Şehirselleşme Kavramı", T.C. Turizm Bakanlığı, II. Turizm Şurası Bildirileri (12-14 Nisan), C: II, s. 305-317, Ankara.
- Cuinet V., 1892, La Turquie d'Asie C:IV, Paris.
- David French, 1988, Roman Roads and Milistones of Asia Minor V. 2 Part 1-2 British Institü of Archeology at Ankara.
- Darkot, B. 1953 Türkiye'de Nüfus Hareketleri, İst. Üniv. Coğ. Enst. Derg. C: 2 Sayı: 5-6 s.3.
- Darkot, B. 1967 Şehir Ayrımında Nüfus Sayısı ve Fonksiyon Kriteri, İst. Üniv, Coğ. Enst. Derg. C: 8 Sayı.16, s. 3-6.
- Darkot, B., Tuncel, M., 1995, Ege Coğrafyası, İst. Üniv. Coğ. Enst. Yay., İstanbul.
- Daşdemir, L., 2001, Yerleşim ve Nüfus, Afyonkarahisar Kütüğü C:I, Sayfa 251 274.
- Denker, T. B., 1977, Yerleşme Coğrafyası, İst. Üniv. Yay. No: 2275, İstanbul.
- Dinçer, B., Özaslan, M., Satılmış, E., 1996, İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması, DPT., Ankara.
- Doğanay, H, 1983a, Erzurum'un Şehirselleşme Fonksiyonları ve Başlıca Plânlama Sorunları, Atatürk Üniv. Fen-Edb. Fak. Coğrafya Bölümü, Basılmamış Doçentlik Tezi, Erzurum.
- Doğanay, H., 1983b, Çevre Sorunları Açısından Erzurum Şehir Planları, Çevre Sorunları Sempozyumu-5 Tebliğ Metinleri, Erzurum.
- Doğanay, H., 1994, Türkiye Beşeri Coğrafyası, Gazi Büro Kitapevi, Ankara.
- Doğaner, S., 1985, Turizmde Doğanın Önemi ve Türkiye'de Doğayı Koruma Çalışmaları, İst. Üniv. Den. Bil. ve Coğ. Enst. Bülten, C: 2, S. 2, s. 117-124.
- Doğaner, S., 2001, Türkiye Turizm Coğrafyası, Çantay Kitabevi, İstanbul.

- Durmuş, M., A. 1993 XX Yüzyıl'da Sandıklı Kazasında Sosyal ve İktisadi Değişmeler,; Ege Üniv. Edb. Fak. Tarih Bölümü, (Basılmamış Lisans Bitirme Tezi), Kayıt No:80. İzmir.
- Ergenç, Ö., 1996, Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fiziki Yapıya Etkileri, İslam Geleneğinden Günümüze Şehir ve Yerel Yönetimler 2, s. 407-413.
- Eriñç, S., 1984, Klimatoloji ve Metotları, Gür-Ay Matbaası, İstanbul.
- Erol, O., 1984, Genel Klimatoloji, Ertem Büro, Ankara.
- Ertin, G., 1994, Eskişehir Kentinde Yerleşmenin Evrimi, Anadolu Üniv. Yay. No:773, Eskişehir.
- Faroqhi, S., 1993, Osmanlı'da Kentler ve Kentliler (Çev.: Neyyir Kalaycıoğlu), Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yay., İstanbul.
- Geray, C., 1962, Türkiye'den ve Türkiye'ye Göçler (1923-1961), Türk İktisadi Gelişmesi Araştırma Projesi No: 9, Ank. Üniv. Siyasal Bilgiler Fak., Maliye Enst. Yay., Ankara.
- Geruson, R. T., Mccrath D., 1977, Cities and Urbanization, Prager Publishers, New York.
- Gönçer, S., 1971, Afyonkarahisar İli Tarihi I, Karınca Matbaacılık ve Ticaret Kolektif Şirketi, İzmir.
- Gönçer, S., 1991, Afyonkarahisar İli Tarihi II, İleri Ofset Matbaacılık, Afyonkarahisar.
- Göney, S., 1995, Şehir Coğrafyası I, İst. Üniversitesi Yay. No: 3908, İstanbul.
- Göyünç N., 1979, Hane Deyimi Hakkında, İst. Üniv. Tarih Derg. 32, s. 331-348.
- Gümüş, E., 1992, İllerimizin Doğal Nüfus Artış Hızları Konusunda Bir Yaklaşım, Türk Coğ. Derg., S. 27, s. 179-185.
- Harris, C.D., (1999), Şehirlerin Doğası: Son Yarım Yüzyıl İçinde Şehir Coğrafyası (Çev.: Yalçın Karabulut, Ank. Üniv. Türkiye. Coğ. Arş. ve Uyg. Mer. Derg., S. 7, s. 121-146.
- Herbert, T. D., Thomas, J. C., 1982, Urban Geography, John Wiley & Sons, New York.
- Hızal, I., Aygen, M.S., 1987, Osmanlı Salnamelerinde Afyonkarahisar, Türkeli Yay:19, Afyonkarahisar.

- İnandık, H., 1965, Bitki Coğrafyası'na Giriş İst. Üniv. Coğ. Enst. Yay. No:42, İstanbul.
- İsbir, E. G., 1991, Şehirleşme ve Meseleleri, Gazi Büro Yay., Ankara.
- İzbırak, R. 1944 Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı, A.Ü.D.T.C.F. Derg. C: II Sayı:3, s. 464-465.
- İzbırak, R., 1986, Coğrafya Terimleri Sözlüğü, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- Kocaman, T., Beyazıt, S., 1993, Türkiye'de İç Göçler ve Göç Edenlerin Sosyo-Ekonomik Nitelikleri, Sosyal Planlama Genel Müdürlüğü, DPT., Ankara.
- Karaboran, H.H., 1989, Şehir Coğrafyası ve Şehirsal Fonksiyonlar, Fırat Üniv. Sos. Bil. Derg., C: 3, S. 1, s. 81-118.
- Karabulut, Y., 1997, Türkiye'de Demiryolu Ulaşımı, Ank. Üniv. Türkiye Coğ. Arş. ve Uyg. Mer. Derg., S. 6, s. 163-188.
- Karabulut, Y., 1999, Enerji Kaynakları, Ankara Üniv. Basımevi, Ankara.
- Karatepe, Ş., 1996, Şehirler Sahibini Arıyor, İslam Geleneğinden Günümüze Şehir ve Yerel Yönetimler 2, s. 301-309.
- Kargioğlu, M., 2001, Afyonkarahisar Çevresi Flora ve Vejetasyonu, Afyonkarahisar Kütüğü, C:I, s. 49-55.
- Karazeybek, M., 2000, Osmanlı Taşra Teşkilâtında Karahisar-ı Sahib Sancağı'nın İdari Yapısı, Afyon Kocatepe Üniv. Sos. Bil. Derg., C:1, (1), s. 100-115.
- Karpat, K., 2003 Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikler, (Çev. Bahar Tırnakçı), Tarih Vakfı Yurt Yay. 133. Ankara.
- Kayalı, H., 1994, Sandıklı Ovası Yakın Çevresinde Arazi Kullanımı İst. Üniv. Deniz Bil. ve Coğ. Enst., (Yayınlanmamış Doktora Tezi) İstanbul.
- Keleş, R.,1984, Kentleşme ve Konut Politikası, Ankara Üniv Siyasal Bilgiler Fak. Yay.: 540, Ankara.
- Keleş, R., 1998, Kentbilim Terimleri Sözlüğü (2. Baskı), İmge Kitabevi, Ankara.

- Kılıçarslan, A.-Aydınözü, D., 2000 , Afyonkarahisar İli Kaplıca Turizmi ve Özellikleri Türk Coğ. Derg., S. 35, s. 247-259.
- Koçman, A., 1993, Türkiye İklimi, Ege Üniv. Edb. Fak. Yay. No: 72, İzmir.
- Köksal, A., 1982, Türkiye'nin Genel ve Turizm Coğrafyası, T.C. Kültür ve Turizm. Bakanlığı Yay., Ankara.
- Köse, A., 1996, Fonksiyonel Özellikleri Yönünden İvrindi, Atatürk Üniv. Yay. No: 831, Kazım Karabekir Eğitim Fak. Yay. No: 74, Araştırma Serisi No: 16, Erzurum.
- Lamb, W., 1937, Excavation at Kusura Near Afyonkarahisar, Oxford: Printed by John Johnson For Society of Antiquaries of London.
- Metin, S.,-GENÇ, Ş. ve BULUT, V., 1987, Afyonkarahisar ve Dolayının Jeolojisi. MTA. Raporu No.8103, Ankara.
- Mucuk, İ., 2001, Modern İşletmecilik, Türkmen Kitabevi, İstanbul.
- Mutluer, M., 1995, Gelişimi, Yapısı ve Sorunlarıyla Denizli Sanayii, Ege Üniv Basımevi, İzmir.
- Mutluer, M., 2000, Kentleşme Sürecinde İzmir'de Toplu Konut Uygulamaları Ve Sorunları, Ege Üniv. Edebiyat Faksi Yay. No:99, İzmir.
- Norris, E. R.,-Harries, K. D.,-Vitek, J. D., 1982, Geography-An Introductory Perspective, Charles E. Merrill Publishing Company, Ohio.
- Nüfus, Çevre Ve Kalkınma Konferansı, 1997, Türkiye Çevre Vakfı Yay. No: 124, Ankara.
- Öngör, T., 1973, Sandıklı (Afyonkarahisar) Jeotermal Araştırma Bölgesine İlişkin Jeolojik Durum ve Jeotermal Enerji Olanakları. MTA. Raporu No.5520, Ankara.
- Özav L., 1995a, Narman'da Nüfus Hareketleri, Erzurum: Atatürk Üniv. Fen-Edebiyat Faksi Edb Bil. Araştırma Derg. Sayı: 21, s. 83.
- Özav, L., 1995b, Türkiye'de Jeotermal Enerji ile Kentlerin Isıtılabileceğine Küçük Bir Örnek: Simav, Türk Kültürü, Yıl XXXIII, S. 390, s. 619-635.

- Özav, L., 1996 Simav Depresyonu ve Çevresinin Coğrafi Etüdü, Atatürk Üniv. Yay. No: 813, Erzurum.
- Özav, L., 2002, Sivasslı İlçesi'nin Coğrafi Etüdü, Afyon Kocatepe Üniv. Yay. No:30, Afyonkarahisar.
- Özav, L., Yasak, Ü., 2006, Sandıklı'da Nüfusun Gelişimi, Afyon Kocatepe Üniv., Sos. Bil. Derg., C:7 (1), s. 110-128.
- Özçağlar, A., 1996, Türkiye'nin İdari Coğrafyası Bakımından Köy, Bucak, İlçe, İl Ve Belde Kavramları Üzerine Düşünceler. A.Ü.D.T.C.F. Coğ. Araştırma. Derg., Sayı: 12.
- Özçağlar, A., 1997, Türkiye'de Belediye Örgütlü Yerleşmeler (Kasabalar-Şehirler), Yaysan Matbaacılık, Gazetecilik A.Ş., Ankara.
- Özçağlar, A., 2000, Coğrafyaya Giriş, Hilmi Usta Matbaacılık, Ankara.
- Özdemir, M. A., 1996, Türkiye'de Büyük Yerleşim Alanların Seçiminde Jeomorfolojik Esaslar, Fırat Üniv. Sos. Bil. Derg. C:8 S. 2, s. 209-222.
- Özdemir, M. A., 1996, Türkiye'de İl Merkezlerinin Coğrafi Mekanla İlişkileri, Fırat Üniv. Sos. Bil. Derg. C:8 S. 2, s. 223-242.
- Özgüç, N., 1984, Beşeri Coğrafyada Veri Toplama ve Değerlendirme Yöntemleri, İst. Üniv. Edb. Fak. Yay. No: 2411, İstanbul.
- Özgüç, N., 1988-1992, Şehirselleştirme ve Coğrafya, İst. Üniv. Edb. Fak. Coğ. Böl. Coğ. Derg., S. 3, s. 62-116.
- Özgüç, N., 1998, Turizm Coğrafyası Özellikler-Bölgeler, Çantay Kitapevi, İstanbul.
- Özgür, E.M., 1998, Türkiye Nüfus Coğrafyası, GMC Basın-Yay. Ltd. Şti., Ankara.
- Özgür, E.M., 1999, Türkiye'de İl İçi Göçler Hakkında Düşünceler, A.Ü.D.T.C.F. Derg., C: 39, S. 1-2, s. 159-168.
- Özgür, E.M., 1999, Türkiye Nüfusunun Yaş Yapısı, Ankara Üniv. Türkiye Coğ. Arş. ve Uyg. Mer. Derg., S. 7, s. 159-174.

- Özgür. E. M., 2000, Türkiye Coğrafyası, Hilmi Usta Matbaacılık, Ankara.
- Ramsay, W.M., 1960, Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası (Çeviren: M. Pektaş), İstanbul.
- Sami, Ş. 1890 (H. 1306), Kamus-ül Alam, Mihran Matbaası İstanbul.
- Sevin, V. 2001 Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası I, Türk Tarih Kurumu Basımevi. Ankara.
- Somuncu, M., 1995, Kayseri Şehri'nin Kuruluşu ve Gelişmesi, Ankara Üniv. Türkiye Coğ. Arş. ve Uyg. Mer. Derg., S. 4, s. 127-146.
- Soykan, F., 1996, Ege Bölgesinde Turizm Ulaştırması, Ege Coğ. Derg., S. 9, s. 71-88, İzmir.
- Soykan F., 1989, Salihli Kent Coğrafyası, Salihli Belediyesi Kültür Yay. 2, İzmir.
- Strabon, 1987, Antik Anadolu Coğrafyası (Geographika XII-XIII-XIV), (Çev. Adnan Pekman), Arkeoloji ve Sanat Yay., İstanbul.
- Stoddard, H.R.,-Blouet, W.B.,-Wishart, J.D., 1986, Human Geography, People, Places and Cultures, Prentice-Hall, New Jersey.
- Tandoğan, A., 1998, Türkiye Nüfusu, Eser Ofset Mat. Yay. San. Tic. Ltd. Şti., Trabzon.
- Tanoğlu, A., 1966, Nüfus ve Yerleşme, İst. Üniv. Coğ. Enst. Neş. No: 45, İstanbul.
- Tekeli, İ., 2001, Modernite Aşılırken Kent Planlaması, İmge Kitapevi, Ankara.
- Texier, C., 2002, Küçük Asya, Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi (Çev.: Ali Suat), Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, C: 2., Ankara.
- Tolun-Denker, B., 1973, Tekirdağ Şehir Nüfusu, İst. Üniv. Coğ. Enst. Derg., S. 18-19, s. 151-166.
- Tolun-Denker, B., 1976, Şehir İçi Arazi Kullanışı, İst. Üniv. Edb. Fak. Yay. No: 2054, İst. Üniv. Coğ. Enst. Yay. No: 83.
- Tolun-Denker, B., 1977, Yerleşme Coğrafyası, İst. Üniv. Yay. No: 2275, Coğ. Enst. Yay. No: 93, İstanbul.
- Toskay, T., 1983, Turizm, Turizm Olayına Genel Yaklaşım, Der Yay., İstanbul.

- Tönük, V., 1945, Türkiye’de İdare Teşkilatı, Kanaat Basım ve Cilt Evi, Ankara.
- Tuncel, M., 1988, Türkiye’de Kent Yerleşmelerinin Tarihçesine Toplu Bir Bakış, İst. Üniv. Coğ. Enst. Derg., S. 23, s. 123-160.
- Tunçdilek, N., 1967, Türkiye İskan Coğrafyası, İst. Üniv. Edb. Fak. Yay. 1283, Coğ. Enst. Yay. No: 49, İstanbul.
- Tunçdilek, N., 1985, Türkiye’de Relief Şekilleri ve Arazi Kullanışı, İst. Üniv. Yay. No: 3279, İst. Üniv. Deniz. Bil. ve Coğ. Enst. Yay. No: 3, İstanbul.
- Tunçdilek, N., 1986 Türkiye’de Yerleşmenin Evrimi, İst. Üniv. Yay. No: 3367, İst. Üniv. Deniz. Bil. ve Coğ. Enst. Yay. No: 4, İstanbul.
- Tümertekin, E., 1960, Bölge Planlamasında Coğrafyacının Rolü, İst. Üniv. Coğ. Enst. Derg., C: 6, S. 11, s. 51-55.
- Tümertekin, E., Korkut, C., 1964, İzmir Şehrinde Nüfus Dağılışı, İst. Üniv. Coğ. Enst. Derg., S. 14, s. 123-131.
- Tümertekin, E., 1967, İstanbul’un Merkezi İş Sahaları, İst. Üniv. Coğ. Enst. Derg., C:17, S. 17, s. 18-37.
- Tümertekin, E., 1973, Türkiye’de Şehirleşme ve Şehirsal Fonksiyonlar, İst. Üniv., Yay. No: 1840, Coğ. Enst. Yay., İstanbul.
- Tümertekin, E., Özgüç, N., 1998, Beşeri Coğrafya: İnsan. Kültür. Mekân, Çantay Kitabevi, İstanbul.
- Tüzün, C., 1950, Sandıklı Hüzei Kaplıcaları Su ve Çamur Tedavileri, Doğan Matbaası, Afyonkarahisar.
- Ulupınar, H., 1996, Sandıklı Dünyü Bugünü, İleri Ofset, Afyonkarahisar.
- Üçer, S. S., 1935 , Afyonkarahisar Vilayeti, İstanbul Üniv. Tarih Bölümü, (Basılmamış Lisans Tezi), No: 69, İstanbul.
- Yazıcı, H., 1995, Şehir Coğrafyası Açısından Bir İnceleme: Bayburt, Türkiye Coğrafyası Dergisi S. 30, s.189-218.

- Yazıcıoğlu, F., 1991, Yunus Emre'nin Kabri Sandıklı İlçesindedir, 2. Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri (3-4 Mayıs), Afyonkarahisar Belediyesi Yayınları: 5, Afyonkarahisar.
- Yıldırım, Z., 2003, Karahisar-ı Sahip Sancağında İdari, Sosyal ve Ekonomik Yapı (1720-1750), Ankara Üniv. Sos. Bil. Enst. İslam Tarihi ve Sanatları ABD, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara.
- Yücel, T., 1961, Türkiye'de Şehirleşme Hareketleri, Türk Coğ. Derg. Sayı: 21 İstanbul.
- Zeybek, Y. Z., 1994, Sandıklı ve Çivril Ovalarını Birbirine Bağlayan Kufi Boğazının Coğrafya Etüdü, Selçuk Üniv. Sos. Bil. Enst. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya.
- Yurt Ansiklopedisi I, 1981, İstanbul: Anadolu Yayıncılık.
- Hüdavendigâr Vilaye-i Salnamesi Matbaa-ı Resmîye, 1906, s. 472, Bursa.
- Afyonkarahisar İl Yıllığı, 1967, Afyonkarahisar Valiliği Özel İdare Müdürlüğü, Afyonkarahisar.
- Afyonkarahisar İl Yıllığı, 1973, Afyonkarahisar Valiliği Özel İdare Müdürlüğü, Afyonkarahisar.
- Sandıklı Belediyesi, 1984, 1/1000 Ölçekli Sandıklı Şehri İmar Planı ev Analitik Çalışmaları. Ankara.
- Tarım, Orman ve Köy İşleri Bakanlığı, KHGM., 1993, Afyonkarahisar İli Arazi Varlığı Ankara.
- Sanayi ve Ticaret. Bakanlığı, Afyonkarahisar Sanayi Potansiyeli ve Yatırım Alanları Araştırması, 2000, SAG. Yay. No: 73, Ankara.
- Sandıklı, 2001, Sandıklı Belediye Yayınları, Sandıklı.
- 2001, Afyonkarahisar Kütüğü Cilt 1, 2001, Afyon Kocatepe Üniv. Yay. No: 35, Ankara.
- T.C. Sandıklı Kaymakamlığı, 2004, Birifing Raporu, Sandıklı.
- Afyonkarahisar Esnaf ve Sanatkârlar Odası Birliği, 2005, İstatistikler, Afyonkarahisar.

Sandıklı Ticaret Borsası, 2005, İstatistikler, Sandıklı.

Sandıklı Belediyesi, 2005, Fotoğraf Arşivi, Sandıklı.

Sandıklı İlçe Emniyet Müdürlüğü, 2005, İstatistikler, Sandıklı.

Sandıklı İl Milli Eğitim Müdürlüğü, 2005, İstatistikler, Sandıklı.

Sandıklı İlçe Tarım Müdürlüğü, 2005, Brifing Raporu, Sandıklı.

Sandıklı İlçe Sağlık Müdürlüğü, 2005, İstatistikler, Sandıklı.

Sandıklı Ticaret ve Sanayi Odası, 2006, İstatistikler, Sandıklı.

Harita Genel Komutanlığı, (1994), 1/25 000 Ölçekli, Afyonkarahisar Topografya Haritası,
Ankara.

DİE., Nüfusun Sosyo-Ekonomik Nitelikleri, Afyonkarahisar, 1985, 1990, 2000, Ankara.

DİE., 2000, Sandıklı Şehri Bina Sayım Sonuçları (manyetik ortamda), Ankara.

DİE., 1935-2000 Genel Nüfus Sayım İstatistikleri, Ankara.

DİE., 2000 Yılı Sanayi İstatistikleri, Ankara.

www.sandikli.com